

I. Levelezés a *Vadrózsák* megjelenéséig

1. Kriza János Péterfi Sándorhoz.⁷⁹ Kolozsvár, 1843. november 17.

Kedves Tisztelendő Úr!

Becses levelét nagy örömmel vettem – a Vadrózsa iránti figyelmét köszönve s a II^{ik} kötetre⁸⁰ küldendő gyűjteményét elvárva, most a régi könyvek miként megszerezhetőse iránt kívánnék tanakodni. Én részemről szándékszem T. Kovács István⁸¹ urral minden, leginkább vallásunkat érdeklő régi nyomtatásokat, sőt kéziratokat is megszerezni. Különösen megletele az illyes könyveknek egy fővárosban jöendő használhatás végett nagyon kívánatos dolog, ha csak úgy is, mint ritkaságok, mert néha ez is a legfőbb becsök. Erre nézve a miknek névsorát Ön megküldötte, meg is venném, csak hogy tehetségemet meghaladók ne legyenek. Minthogy több helyekről szerezvén még illyszerű könyveket, költségim a sok aprókból nagyra nevedednek. Hol kívántatnék, szeretném újabb könyvekkel, bibliákkal, egész vagy új testamentumok-|| kal, bibliai historiákkal satb felcserélni. Mindössze a kijegyzett könyveknek menyi lessz az ára, ne sajnálja Ön nékem közelebből megírni; ha átaljában adatnak, mind is megveszem. — Egyébaránt ha deák könyvek is találhatóak, magyar dolgokat foglalók, vagy magyar sajtóban kijöttek, vagy bár unitárius dolog körül járók, azoknak is szeretnék látni a névsorát. — Legyen figyelmes, valljon Heltai Gáspár Magyar bibliája, (melly Móses V könyveit foglalja) nem található-é valahol? Átaljában a régi könyvek becsére megjegyezmem kell: hogy a tökéletes épség egyik megkívántató tulajdon, mely nélkül csaknem egészen elvesztik a pretium affectionist⁸². —

⁷⁹ Péterfi Sándor (Nagykede, 1817 – Olthévíz, 1887) a levél írásakor unitárius lelkészként szolgált Székelykeresztúron. Később Csokfalyán (1849–1854), ismét Székelykeresztúron (1854–1859), majd Olthévízen (1859–1887) volt lelkész. Kriza Jánossal Székelykeresztúron ismerkedett meg, intenzív levelezést folytattak, amelyet Péterfi megőrzött és Jakab Elek kérésére Kriza halála után neki átadott. A levelekben a népköltészeti gyűjtés mellett elsősorban a Péterfi-gyermekek előrehaladásáról, egyházi ügyekről, Péterfi Sándor egyházi munkáinak kiadásáról esett szó. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

⁸⁰ Kriza János itt nem a szakirodalom által a *Vadrózsák* II. köteteként számontartott munkára, hanem annak egy ekkor tervezett II. füzetére gondol.

⁸¹ Nagyajtai Kovács István (Nagyajta, 1799 – Kolozsvár, 1872) országos főtörvényszéki bíró, főtörvényszéki tanácsos. Nagypapja unitárius lelkész, édesapja földbirtokos, ő Nagyajtán (1805–1810), Székelykeresztúron (1810–1817) és Kolozsvárott (1817–1823) tanult. Székelykeresztúron nagy hatást tett rá egyik tanítója, Tiboldi István. Mikó Imre gróf barátja, akivel intenzív levelezést folytattak. Nagyajtai Kovács István hagyatéka közvetlenül a halála után a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárába került. Kriza János Nagyajtaihoz írt levelei megtalálhatók a Kriza-hagyatékban[!], azonban a Nagyajtai Kovács István által Krizához írt levelek egyelőre nem kerültek elő.

⁸² pretium affectionis (lat.) 'affekciós érték, egyéni becsérték'. Valamely dolognak nem gazdasági, hanem az egyénre nézve különös okokból származó értéke van.

A mult századból is ha talál ön magyar könyveket vagy a 17^{ből}, legyen szíves feljegyezni. Különösen *Dugonics* példabeszédjei nem hevernek é valahol, vagy akármi más példabeszédekkel teli könyvek. S atb.

Más irni valóm az: hogy hozzám Magyar orszagról feles számmal érkeztek olcsó Szent könyvek, mellyeket egy „bibliákat a nép || közt terjesztő társaság” ád ki Magyarországon.

Következők: *váltóban* Reft. xr.

- | | |
|--|-----|
| 1) Nagy 8 ^{ad} rét egész biblia, szép velinen ⁸³ egész bőrben 1842. ára | 3 _ |
| 2) Ujtestamentum egész bőrbe[n] velinen | 50. |
| 3) Bibliai Szent történetek | 25. |
| 4) Anyaszentegyház történetei. | |
| (mind kettő jó darab könyvek..... | 25. |

Ha kinek szüksége volna a szomszéd ekklezsiákbeli papok közt is, nálam megrendelhetik. Kereszturatt tudom hogy a szegény nép nem igen veheti, de a többi népesebb ekklezsiákbeli jámbor tagóknak jó volna tudtára adni. Az T. Esperes úr által is közhírré fog tétetni ugyan, addíg is egyik vagy másik papnak ne sajnálja ajánlani. Biztos kezeknek a pénz megküldése előtt is küldenék találkozó alkalomtól.

Különösen az első tárgy iránt mielőbbi válaszát elvárva, vagyok szivességébe ajánlott Önnek

alázatos szolgálja
Kriza János

Kolosvár 7^k November 1843.

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Autográf levél, 3 oldal.

Címzése (a 4. oldalon): Tisztelendő *Péterfi Sándor* úrnak alázatos tisztelettel. Sz: *Keresztúratt*

Megjegyzés: Más kéz írásával (talán Péterfi Sándoréval) szerepel a 4. oldalon továbbá: bibliai idézet, a dátum, egy szorzás és egy összeadás.

⁸³ velin (fr.) 'jó minőségű pergamen(szerű) papír'

2. Székely Ádám⁸⁴ Erdélyi Jánoshoz. Pest, 1846. július 12–13.

Tekintetes Ur!

Mélyentisztelt Szerkeztő Ur!!

Bátor vagyok némelly – utazásomban hallomásból – öszveszedett népdalokkal szolgálni, bárcsak méltoknak találkoznának az átolvasásra, anyíval inkább közülük vagy egy a kinyomatásra. –

Üdvösb ídítvány ennél az, mi soraimat jelenleg a Tks Urhoz vezérli: régolta nővelék ugyanis egy tervet, melly – ha szerény előterjesztésem által nem úgy tekintetne, mint ajánlat, – s illy névtelen egyéntől ajánlatkép véként[!] elmellöztetnék vagy épen vissza is vetetnék tartodnék[!] – igen ohajtanám, s tán célra is vezetne.

Miután a két magyar hazában sok vidékeken megfordultam volna, a tapasztalás arrol győzött meg, hogy a dalok eredetisége, szívből omló szózata seholl sem olly jellemző, mint a székel földön, ott – noha kevés, vagy épen ritka is a székel költő, ki folyó iratokban dolgozik – mégis igensok eredetiség van elrejtve. Tudom én, mert ott növekedtem föl, s csak egy éve, hogy hátrahagytam hegyes völgyes vidékünket. Történjen ott csak egy véletlen halál, vagy szerencsétlenség, szerelem, vagy megcsalás s eff. már másnap legény leány faluban, erdőn, mezőn, kutaknál a tegnapi esetet sajtátságos hangejtéssel dalolják. De, hogy mégis olly kevés a költő ezen tájékokról, annak több okaí közt ezeket látom legérdekesbnek: a Székelfiak igen kevés atyai örökséget örökölhethvén a nagyon is szétdarabolt atyai jokbol, még kis korukban kenyéradó munkára szorítatnak. Másik ok az iskolák rendezésében, s azok Elöljáróinak ellenző tiltó akaratjukban rejlik. És Tks Ur ebből mindent ért, a mít alatta lehet és kell érteni. De általánvéve egész országunk fölött valami ki nem mondható lágy melegség, ugyszolva tespedés borong, s minyájan olly igen kormányiak akarunk lenni, hogy a költészetet háttérbe szorítjuk: kivévén a kevés kiveendőket.

Jelenben pedig, mikor ítt az idő, kész a mod a Székeleket is jellemző dalokbol többet birni, célravezetőnek hiszem azt, hogy a Tks Ur – időt, fáradságot áldozván – az Erdéli T. Esperes urakat nem csak Erdéli hírlapik által, sőt magánlevele által is szolitaná fel, s ösztönözné arra, hogy ök minden vallási külömbség nélkül kérjék meg Papjaikat, s még inkább a mestereket rectorokat, s őt mint lelkiisméretbenjáró dolgot terjesztvén eléjükben – mint egy kötelességül tűzzék a szent célra közmunkálkodásokat; s ezt a T. Esperes Urnak az évnegyedes Parcialisokon könnyen kivihetik. Az iskolatanítók tola alol illy modon tömérdek számú, s igen sok jo népdalok kerülnének az olvasó világ színe ele-

⁸⁴ Székely Ádám (1820 k. – Marosvásárhely, 1878) a marosvásárhelyi református kollégiumban tanult, 1843-ban ugyanott volt osztálytanító. Papnövendékként írta ezt a levelet. A *Székely Néplap*, majd 1867-től a *Székely Közlöny* szerkesztője volt, utóbb megyei levéltárnokként működött. Váltókezesség miatt öngyilkosságot követett el. Mindkét általa szerkesztett újságban helyet adott a népköltészeti szövegeknek. (Vö: Olosz K. 2009a: 675.)

ibe, mert ők naponként a népel lévén érintkezésben – azoknak minden dalaival könnyen megismerkedhetnek. Ezt tapasztalásból mondom. Buzdítónak gondolnám ezenkívül talán azt is, ha jútalmul, bizonyos meghatározott számú dalért, egy példány ajánlatná a gyűjtőnek, s talán a kettő egymást segiténé elő, mert vannak egyének ki csekély jutalomért többet tesznek, mint tíz husz fölszólításra. Véleményem menyíre jovahagyható, méltotassa a Tks Ur el dönteni.

Most ugyan adatík-ki egy gyűjtemény „Vad rozsa” cím alatt Kolósvárt unitarius Pap T. Kriza János urtul, a mellyet vadadi unít. Pap segéd T. Ürmösi Sándor⁸⁵ barátom utazásában szedett öszve, de mint többször említé csak Udvarhely székről gyűjtögeté, pedig az ugy nevezett „Szentföldön” t. i. Gyergyó és Csikszékben számtalan szép hímnusok élnek, mellyek mível a nép ott tul buzgó, a legnagyobb buzgoság bélyegét hordozzák magukon. Háromszékről sem bír semmit, holott ezen székbén a székelekleglovagiasabbak, mert nem csak katonák, hanem a lehetőségig mívelttek, s derék mezei gazdák. Méltotassa a Tks Ur szívére venni csekély indítványomat, s pártolására karokat nyujtani kegyeskedjen, hogy Magyarországis olvashassa testvére dalait, mert fájdalom! egész első kötetben egyen kívül nem ismertem a hazám beliekre, sem a gyűjtők sorában egynél több erdéli névre. Áz öcsém Szentkirályi Gábor az, de nem tudom mível foglalkozott, hogy érdekesbeket küldeni nem tudott. Most czélja ugyan a fiunak utazni a székel földön, s irta, hogy nevében foljamodjám a Tks Urhoz annak idejében pártolásért esedezní. – Ő két holnap alatt reménylem derék dalokat szed öszve.

Levelem unalomíg hoszura nyujtásáról a tárgy fontosága bocsánatot esedez magamal együtt ki maradok a Tks Urnak

Tks Urnak	mély tisztelője
	Székely Ádám
	reform. Papjelölt

U. i. Ha valami czélra vezetöt talál soraimban s Tks Ur, méltotasson velem is parancsolni íránta, ki pár hét alatt, miután mind ítt, mint Bécsbe huzamosan mulattam volna – hazamenendek. Szállásom Siputcza 370.

Lelőhely: ET

Autográf levél.

Közölve: EJL. 275–277. (198. levél)

⁸⁵ Ürmösy Sándor (Tordátfalva, 1811 k. – Nagyszében?, 1865 után) unitárius lelkész, Kriza János gyűjtőtársa. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

3. Kriza János Nagyajtai Kovács Istvánhoz. Kolozsvár, 1852. december 17.

Kedves bátyám!

Szép Isten hirivel feriat⁸⁶ adánk a tanulóknak s a nagy hét előtti még üresb napomat arra használom hogy írjak egyről másról, mivel adós maradtam, Beszterczére is. Éppen most írek Toldy Ferencznek,⁸⁷ ki néhány régi énekeinket íratva le a lehető legrégebb lectiok szerint. Ő a Székely Sándor⁸⁸ történeteiből kiindulva, hol Énekeskönyveinkről van emlékezet, kívánta vala, hogy írjak ki Irodalom Története Példatára számára némi Énekeket a *Preussen* János énekeskönyvéből, mely, úgy mond, Székely Sándor által 1566^{ban} mondánk készültnek, s mely Radecki Bálint által is kiadottnak van írva. Toldy természetesen nem volt bizonyos benne, ha *Preussen* könyve magyar é vagy német? mert Székely S. sem mondja világosan. Én könyvtárunkat felkutatva, megkaptam a Radecki Bálint által 1620^{ban} kiadott, s mint előszavában említi, általa megcorrigált német énekeskönyvet az ő községének számára – de megkaptam a *Preussen* || János által írt és oderai Frankfurtban 1657^{ben} kinyomtatott német Énekeskönyvet is. – Székely S. mint látszik, egyiket sem látta, azért írt rólok oly zavarosan, mintha Radecki a *Preussen* dolgozatát adta volna ki. *Preussen* maga mondja előszavában, hogy a kinyomtatás éve, 1657 előtt kevés idővel egészen őmaga készítette, még pedig úgy jön ki az egész előbeszéd szövegéből, hogy Németországban dolgozta. Én közlöttem mutatványokat mind a két német énekeskönyvből, noha nem tudom, mi hasznát veendi Toldy. *Preussen*ről nem tudom, volt e az itteni szász unitaria eklézsiának papja, mint 70 l. Székely Sándor állítja, mert a kolozvári szász papok sorában sehol sem fordul elő, s hátrább Székely is a külföldi írók közé számítja. Ugy látszik, brandenburgi unitarius volt.

Kívánt a Dávid Ferencz és társai által 1570 körül készített s nyomtatott Énekeskönyvből is mutatványokat, kivált ezen énekeket: *Erős várunk nekünk az Isten*, Tarts meg uristen

⁸⁶ feriae (lat.) 'szünet, szünidő', eredeti jelentése ünnep, ünnepnap, szünnap

⁸⁷ Toldy Ferenc (Buda, 1805 – Budapest, 1875) irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár. Schedel Ferenc néven, német anyanyelvű szülők gyermekeként született. Középiskoláit Pesten, Cegléden és Kassán végezte. 1819–1822-ig a bölcséleti tanfolyamot végezte Pesten, majd 1822 és 1827 között az orvosi karra járt. Közben versei, novellái, műfordításai jelentek meg lapokban, s ismeretséget kötött Bajza Józseffel, Kisfaludy Sándorral, Kölcsey Ferencsel, Szemere Pállal, Kazinczy Ferencsel, Döbrentey Gáborral, Vitkovics Mihállyal. A magyar irodalmat szerette volna a külfölddel is megismertetni (*Handbuch der ungrischen Poesie*, Pest–Bécs, 1828). 1830-tól az MTA tagja, 1835–1861-ig titoknok. 1836-ban indítványozta a Kisfaludy Társaság létrehozását, amelynek egyik alapító tagja, illetve 1841 és 1860 között igazgatója volt. 1843-tól az egyetemi könyvtár igazgatójaként dolgozott. 1850-től az esztétika és az egyetemes irodalomtörténet egyetemi tanára volt. Toldy Ferenc a *Remény* című zsebkönyv első kötetéről biztató bírálatot közölt. Kriza Jánost mint költőt méltányolta, a későbbiekben is támogatta verseinek megjelenését. Számos levelet váltottak.

⁸⁸ Aranyosrákosi Székely Sándor (Székelykál, 1797 – Marosszentkirály, 1854) író, unitarius püspök. Édesapja székelykáli unitarius lelkész volt. Székelykeresztúron (1808–14), Kolozsvárott (1814–20), majd Bécsben (1820–22) tanult. 1822-től tordai pap, 1823-tól a tordai algimnázium tanára volt. 1832-től a kolozvári unitarius főgimnáziumban tanított, 1836-tól annak igazgatójaként működött. 1838-ban főjegyzőnek, 1843-ban püspökhelyettesnek, 1845-ben pedig püspöknek választották.

engemet, O uristen *tekints reánk*, mik Dávid Ferencz dolgozatainak mondatnak Székely Sándortól: de én azon példánynak vagy 1570 körüli kiadásnak nyomára sehogy sem akadhattam a thecánkban. Nem birté bátyám egy ily példányt? Egy későbbi példányra akadtam, mely a 17^k század első éveiben mondatik Székely Sándor által is készültnek, vagy meg bővítettnek – a könyvnek czimlapja nincs meg. Csak a *Litanián* kezdődik az első lap, mely litániázás nagyon furcsa szokás volt még az akkori unitariusoknál – ez is régiségére mutat. Az utolsó lap végén ez áll: *Nyomatott a Heltai Gáspár Műhelyében Colosvárott*. Ebből közlöttem a kivánt énekeket és még többeket is. Énekes könyvet az egész XVII^k századból ennél többet nem találtam. A következő századból 1741^{ből} hasonlólag közlöttem más lectio szerint ugyanazon énekeket. Ujra nyomtatott ez 1771^{ben} –

A Bogáthi Miklós Zsoltáros könyvének első kiadása évét is kivánta, de tudtomra, az soha sem volt kinyomatva; könyvtárunkban van két példány, az egyik irva 1604^{ben}, a másik 1615^{ben} – egyik példányunk tehát régibb, mint a mit a tudós társaság bír a Jancsó-gyűjteményben. Ezen Jancsó-pédány csonka lévén elül, leírtam az első Zsoltárokat, mert Toldy abból is közleni akar. De találtam egy új fordítást is, a Tordai Jánosét, 1627^{ben}, a mely azt hiszem, egészen ismeretlen Toldyék előtt. Ebből közlöttem több énekeket, hogy ismertesse Tordayt, mint valóban lelkes dalnokot. Engemet ezen Tordai unitarius szent költő énekei valósággal megleptek, oly szép hangzatos nyelven ké- || szítvék azok, hogy utólrni őt ma sem lehetne. Megírtam Toldynak, hogy nagyon jól tennék, ha az ily becses régiségeket is igyekeznének kinyomatni.

Irjon valamit bátyám, mit erről a Bogáti Miklósról tud. Vajjon miért iratik a mi példányunk czimlapján: Fordította Bogáti Fazakas Fia Miklós. Ez nem lehet más, mint az előbb davidianus, aztán Pécsre vándorlott, végre kolosvári unitárius prédikátorrá lett Bogáti Miklós, kiről Fosztó Uzoni írja, hogy 1592^{ben} holt meg – s írásai közt a Zsoltárok fordítását is felhozza. –

Régi könyvek s az Atilla-dalok, mondák tárgyában több barátimhoz irtam a székely földön – én nem vagyok szerencsés affélét birni. Éppen Párisból is írtak levelet Erdélybe ily dalok és regékre nézve. Egy magyar ottan a magyarok historiáját dolgozza francia nyelven, s szüksége lenne olyasmire.⁸⁹

A néhai Püspöknek saját mondása szerint voltak néhány levélből álló maradványai *Péchy* Simontól, nyomtatásban e vagy kéziratban, nem tudom. A bibliothecánkban megvan Péchynek azon ivrében lévő munkája, mire bátyám is emlékezik – Talmudi helyekre írott beszédeknek látszanak lenni. Én mind gyűjtögetem össze azokat a könyvtárban a

⁸⁹ Egyelőre nem ismert sem az itt említett levelezés, sem a Párisban tartózkodó magyar személye, aki az érdeklődő levelet írta. Kriza János bizonyíthatóan már korábban is érdeklődött a hun–magyar rokonság, a székelyek eredete és ezek nyelvészeti/népköltészeti megjelenése iránt (vö: Kriza J. 1853a, 1853b), és az ezzel kapcsolatba hozható népköltészet megtalálásának óhaja a *Vadrózsákban* is tetten érhető (ld. „Mily mérhetlen becsü volna egy ilyen atillai vérséget zengő dal-törek, ha nem is vitéz pogány korunkból, legalább a »Latiatuk feleim zumtukvel mik vögmuk« korából.” Kriza J. 1863: 528).

legbátorságosabb thecába, hogy el ne vesszenek, mint Brassai thecariussága alatt általán véve rosszul voltak curálva. ||

A *Váradai disputationak* megnyerésére nézve megtettem a kellő lépéseket, Gyulay Laczira, a Ferencz fiára, mint bójáró legközelebbi atyafira bízván a megszerzést, vagy arra rábeszélést. Nem tudom, hogy sül el, mert Mikó Lőrincz ugylátszik tudtul adta a püspöknének, mint közel atyafi hugának, hogy ne adogassa el. Azonban a 100 szemű argust is meg tudta csinálni Mercurius, az isteni flótás.

A Toldy Magyar irodalomtörténetének második kiadásából az első kötetet küldöm. Ára 1 pengő forint; a második kötet mielőbb kijő. Ezen második kiadásban a Példatár hozzá van kötve. A Magyar Chrestomathiának is kijött első füzete, de megvárom annak többi részét is, és úgy küldöm el.

Az *Academiai Értesítő*⁹⁰ megszűnt 1850^{ben}. Most ezen czim alatt jelenik meg: *Magyar tudományos intézetek Közlönye*, s az *Uj Magyar Muzeum*⁹¹ mellett jelenik meg mint Beilage.⁹² – Ezt a Muzeumot postán is meglehet rendelni. Mi könyvárus uton hozatjuk. –

Zsinatiránti kérelmünkre még nem érkezett válasz. Most főtanács tartása iránt adunk kérelmet, mert sok sürgős eligazítandóink volnának – kivált a professori fizetésnek javítása mulhatlanul szükséges, mert 300 pengő forinttal most lehetetlen kijőni. Beszelnünk értekezünk kell az esperestekkel, hogy az ekklézsiákat szólítsák, bírják egy lelkes erőködésre a főiskolánk érdekében. Mert hic Rhodus, hic salta.⁹³ S ha nem, salto mortalét csinálunk.

N. Ajtán mind jól vagynak. Az apám⁹⁴ rosszul járt harmadik házasságával,⁹⁵ rosszul élnek együtt,⁹⁶ úgy hogy az apám esze az extromussuk[?] körént jár.

⁹⁰ Az *Academiai Értesítő*t Csengery János alapította 1840-ben. 1859-ig jelent meg ezen a címen, szerkesztője Toldy Ferenc volt. 1860–1867-ig *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1867–1889-ig *A Magyar Tudományos Akadémia értesítője*, 1890 és 1955 között *Akadémiai Értesítő* címmel jelent meg.

⁹¹ Az *Uj Magyar Muzeum* a Magyar Akadémia havilapja volt, mely Pesten jelent meg 1850 és 1860 között. Szerkesztette Toldy Ferenc.

⁹² Beilage (ném.) 'melléklet'

⁹³ Hic Rhodus, hic salta. (lat.) 'Itt van Rhodus, itt ugorj!' Aesopus 203. meséjében egy kérkedő azzal dicsekszik, hogy ő Rhodusban valamikor roppant nagyot ugrott, és tanúkra hivatkozik, akik ezt látták. Mire azt mondja valaki: „Barátom, ha úgy van, nincs szükség tanúkra. Itt van Rhodus, itt ugorj.” Innen a mondás, ami azt jelenti: Most mutasd meg, hogy mit tudsz.

⁹⁴ Id. Kriza János (1781–1855) *félkezű* vagy *csonka pap* néven ismert nagyajtai unitárius lelkész. Felmenői nemzedékekre visszamenőleg torockói vasbányászok voltak. Ő volt az első, aki alkalmatlanná válván a fizikai munkára (karja kisgyermekként egy baleset következtében megsérült) értelmiségi pályát kényszerült választani. Gyermekai közül (halála után) Kriza Sándor (Nagyajta, 1827 – Nagyajta, 1898) lett Nagyajtán az unitárius lelkész. (Kriza Sándor életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

⁹⁵ Id. Kriza János első felesége (a későbbi püspök Kriza János édesanyja) Bencze Borbára volt, aki 1814-ben hunyt el. Másodszer megnősülve Kisgyörgy Annát vette el, aki 1848-ban kolerában halt meg. A levélben említett harmadik feleség Koncz Zsuzsanna, Kiss Mihály unitárius lelkész özvegye volt (ekkor már mindketten 70 esztendő körül jártak). (Koncz Zsuzsanna elhalt férje Kriza János gyűjtőjének és barátjának azonos nevű édesapja volt, aki tordai, majd vargyasi lelkészként működött.) (Vö: Versényi Gy. 1925: 75–76.)

⁹⁶ Ennek árnyalásához idézem id. Kriza János fiához írt egyetlen fennmaradt levelének egy részletét: „[...] (a kölcsönös gyűlölséget egymás irányába tegnap ki mondtuk szembe, detsak a háziak előtt) ha a furiáskodo motskolodo beszédék, s veszekedésre alkalmat kereső indulat nem tsendesedik vagy ő vagy én

A legközelebbi Dézsi vásár alkalmával a mult vasárnap Dézsre rándulának a nőm⁹⁷ s Ferencziné,⁹⁸ hogy Pap Alajosné⁹⁹ testvérüket meglátogassák. Tehát Besztercze felé voltak. –

A Hetilap¹⁰⁰ csak teng leng – alattomban az egész Tilschnek¹⁰¹ a speculatioja, csoda ha fel nem bukik. Programmja szélesbitését nem nyerte ki, bajos is, mert nagy a cautio, szörnyű nagy, s nincs mecenas, a ki letegye, hogy más színű, tágabb terű lapot lehessen kiadni. Benkő Károly székely statistikai vázлата sajtó alatt. Kell-e belőle példány, írja meg, ugy a Kőváry Erdély Ritkaságai¹⁰² is sajtó alatt. Hát ebből? Biz ez ughyzsem, vásári munka, mint minden egyéb művei. Jó megváltószületési napokat, s örvendetes újévet kívánva maradok

tisztelő öccse
Kriza János

Kedves bátyámnak Kolosv 17. Dec. 1852.

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]
Autográf levél, 6 oldal.

itt hadjuk N. Ajtát, én vagy hozzátok fiaimhoz Kolosvárra, vagy Torotzkora Léányimhoz és testvéreimhez, vagy Oláh Országba koldulni bujdosom. – Nem mondhatom rossz gazdaszonynak mert sokat tudo, nagy szorgalmu, nyereségről nyereségre törekedő, – részegesnek sem mondhatom, de ha délutánokként ő tudja hánykor pálinkát ihatik, akkor énis. István is bár ugyan meg gondolva szoljunk valamit, mert az uralkodni vagyó nemesi fántázsia fellengősön dühöng, születési, neveltetési alacsonyágunkat szemre hányva a maga születési neveltetési nagy finomságáról ditsekedve szolva – észbe tartani s leirni velünk bánását képes nem vagyok.” (id. Kriza János levele fiához, Kriza Jánoshoz. Nagyajta, 1852. október 15. MUEKvGyLt. Kriza János hagyatéka) Koncz Zsuzsanna a torockószentgyörgyi esperes, Koncz Gergely legkisebb leánya volt.

⁹⁷ Kriza Jánosné, Füzi Borbára (1818–1895) Édesapja homoródkarácsonyfalvi Füzi János (1776/77–1833), kolozsvári kollégiumi tanár, egyházi főjegyző, édesanyja Gyergyai Krisztina. 1842-ben kötött házasságot Kriza Jánossal.

⁹⁸ Ferenczi Mózesné, Füzi Krisztina (1814–1894), Kriza János feleségének, Füzi Borbárának a testvére.

⁹⁹ Pap Alajosné, Füzi Eszter, Kriza János feleségének, Füzi Borbárának a testvére. Férje Pap Alajos, kuriai bíró.

¹⁰⁰ A *Hetilap* című kolozsvári újság 1852 és 1855 között jelent meg, hetente kétszer. Kezdetben gazdasági, ipar- és kereskedelmi, majd szépirodalmi lapként is funkcionált. Szerkesztői voltak: 1. Berde Áron – Vida Károly, 2. Berde Áron, 3. Dózsa Dániel, 4. Kővári László, 5. Sándor József.

¹⁰¹ Tilsch János könyvkereskedő és könyvkiadó Kolozsvárott. Eredetileg bécsi nyomdász, majd fodrász volt, felesége divatárusnő. Az 1800-as években költözött Kolozsvárra. Hamarosan a divatárúk mellett könyveket is kezdett árusítani. Kezdetben csak német nyelvű könyveket tartott, majd az 1820-as évektől szórványosan, az 1830-as évektől mind gyakrabban és mind több magyar nyelvű könyv tűnik fel az általa kiadott könyvkatalógusokban. A református kollégium nyomdáját 1842-től fia, ifjabb Tilsch János vette bérbe, 1848-ban itt adták ki az *Ellenőr* című radikális politikai lapot, amely miatt a forradalom leverését követően várfogságra ítélték. A nyomdát 1848–55-ig Barra Gábor özvegye és Stein János, majd 1855-től haláláig Stein János vezette tovább. (A lap szerkesztője előbb Kőváry László, majd Dózsa Dániel volt.) (Vö: Vita Zs. 1966.)

¹⁰² Kővári László: *Erdély földje ritkaságai*. Tilsch János tulajdona, Kolozsvárott, 1853.

4. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1852. december 18.

Kedves Péterffi Ur!

Nem kapnék semmi alkalmat mostanság, hogy a Stein¹⁰³ küldeményét Kegyednek elküldhessem. Most Barabás Miklos ürmösi uj mestertől küldöm Csiki Aronhoz¹⁰⁴ Kereszturra, ki azt bizonyosan kézbe adandja. Stein jelenleg csak a Nagy Péter Állattanát és Szent történeteit küldi – Edvi Illés és a többi nem volt kezén, de írt fel azok iránt is Pestre – s majd küldend többet is, mi kívántatni fog. Ebből is látja, hogy megvan a szerződés vele a prédikációk kinyomtatása iránt; de még nem foghatott ahoz, mert elvan foglalva a biblia magyarázat nyomtatásával, melynek mind az 5 füzete készen lesz februariusban. Tehát a tavaszra remélhetjük csak a szent beszédek kiadatását. Addig hát írja össze a Halotti beszédeket is, adhat hozzájuk Keresztelési, Esketés-i beszédeket is, hogy így különféle Szerartási beszédek neve alatt jöhessen ki, mert az ilyenek még jobban kelnek a könyvárusoknál is. A Prédikációinak írjon valami más nevet, miben kimondva

¹⁰³ Stein János (Balmazújváros, 1814 – Kolozsvár, 1886) családjának tagjai eredetileg Württembergből az Andrásyakk által behívott református svábok voltak, akik a század végére elmagyarosodtak. Stein János előbb a debreceni református főiskolára járt, majd Pozsonyba ment kereskedőtanulónak. Ezután Kolozsvárott a Dietrich-féle vaskereskedésben dolgozott, ahonnan Barra Gábor hívta magához segédnek az 1835-ben alapított könyvkereskedésébe. 1837-ben, Barra halála után Barráné nővérét, Dobrai Terézt vette feleségül, ezzel cégtárs lett a könyvkereskedésben. Már a szabadságharc előtt terjeszkedni akarván, Nagyenyeden és Marosvásárhelyt fióküzletet nyitott. Enyedi üzletét a forradalom alatt a románok feldúlták és felgyújtották, vásárhelyi üzletét pedig az 1850-es évek közepén eladta sógorának, Wittich Jánosnak. A forradalom alatt aktív szerepet töltött be kiadóként és nemzetörként egyaránt. Annak leverése után kapcsolatot tartott fenn a lipcsei Wigand és Reclam, illetve a hamburgi Hoffmann és Campe kiadókkal, amelyeknek az osztrák és magyar röpiratait behozta az országba és titokban terjesztette. Könyvesboltját Gyulai Pál „szellemi csárdának” nevezte, ahol írók és irodalompartolók találkozhattak egymással, s a helyi irodalmi és politikai eszmecseréknek adott otthont. Várady szerint mindennapi résztvevője volt ezeknek az összejöveteleknek (amelyek igazán élénkek az 1860-as években voltak) Kriza János is (Nagy Péter, Takács János, Gáspár János és Kovácsi Antal mellett). Stein megvásárolta a várfogságra ítélt Tilsch János raktárát is, így szinte a teljes erdélyi magyar irodalom is a kezére került. Saját kiadványai közé tartozott a Makoldi József szerkesztésében megjelent *Kolozsvári Lap*, Berde Áron *Helilapja*, a Réthy Lajos szerkesztette *Növendékek Lapja*, az első színházi napilap, a *Kolozsvári Színházi Közlöny*, illetve a balközéppárt 1867-ben megindított közlönye, a *Magyar Polgár* is. Könyvkereskedését [mely a Belközép (később Deák Ferenc, ma Eroilor) utca 4. szám alatt működött] fia, Stein Gábor örökölte. A nyomdát halála után veje, Ormós Ferenc kereskedő vette át, azonban az 1888 végére csődbe ment. Ezt 1889-ben Fejér Vilmos vásárolta meg és Közművelődés irodalmi és műnyomdai részvénytársaság néven működtette tovább. A könyvkereskedés Stein Gábor 1907-ben bekövetkezett halála után fia, Stein Gusztáv kezébe került, aki azt az impériumváltásig vezette, akkor Magyarországra települt és üzletét eladta a Minerva Rt-nek. (vö: Ferenczi Z. 1896, Várady A. 1927).

¹⁰⁴ Csiki Áron (Nagyajta, 1822 – Gyulafehérvár, 1854) Székelykeresztúron (1834–1843), majd Kolozsvárott (1843–1846) tanult. 1846 és 1848 között Székelykeresztúron volt köztanító. Részt vett a szabadságharcban. Felesége egyes források szerint Koronka Zsuzsánna, Koronka József székelykeresztúri gimnáziumigazgató leánya, más források szerint Mosovszki Klára, az antitrinitárius mozgalom egyik szervezőjének, gróf Mosovszkynak a leánya volt. 1850–1853-ig Székelykeresztúron szolgált lelkészként, majd 1853-ban politikai fogságba került, ahol rövidesen elhunyt. Fogságáról és haláláról Deák Farkas számolt be *Fogságom története* című munkájában. A levelek tanúsága szerint sok esetben ő volt az, aki Kriza János és Péterfi Sándor között a levelek és a könyvek átadását biztosította.

legyen az is, hogy minden || vasárnap – és innepnaprai valók az évek, ily formán talán: Népszerű Szent beszédek az évek minden vásár- és innepnapjaira.

Irja meg azt is, mi nevű, vagy mi tárgyú könyvekre volna szüksége, ha az által kívánja a prédikációk díját kifizekietni[!], hogy elküldhessük. A nekem nyujtandó osztalékról ne gondolkodjék – én örvendem, hogy egy unitarius hitrokon könyvének kiadását eszközölhetem.

Azon is gondolkodom, hogy Kegyeddal összeállva a Summát kiadnánk magyarul – de minél hivebben lefordítva – én szorosán átnézném, javitnám hol szükségesnek látnám –

Ujságul irhatom, hogy a télen – február közepe táján főtanácsi gyűlésünk lesz, mi némely sürgetős ügyek tekintéából mulhatatlanul szükségess mert lenni és nem lenni forog fenn, kivált financiámkra nézve. De csak tanácskozó egyesülés lesz, nem pedig szertartásos ünnepély – Kegyed kijön é? ha nem igen lesz költséges, kijöhetne. Egyébiránt Zsinatunk is lesz majd a tavaszon vagy nyár elején.

A laborfalvi papság dolga eldőle¹⁰⁵ – || betüszertinti értelemben. Ütő¹⁰⁶ leüté az érdemesbeket¹⁰⁷ – ő nagy többséget kapva, kinevezteték. De legyen csak csendben – majd önre nézve is lesz módunk tenni valamit, hol szabadabb tehetésünk lesz.¹⁰⁸ Addigis legyen meggyőződve sympathiánkról és jó akaratunkról Ön irányában. Arra kérném barátságussan, hogy ha Atillát vagy a régi hunnusokat tárgyazó dalokat mondákat regéket tudna vagy hallana, jegyezze le és közölje velem – nagy szükségem volna rá. Vagy ha más akármiféle népdalokat, énekeket, meséket, mondákat, példabeszédeket kapna, vagy lemásolna szóról szóra az ottani dialectus szerint, nagyon kedvesen venném, s magamat a legdusabban megjutalmazva, mert gyűjteményem kiegészítésere szükséges volna. Ha legalább Husvétig effélét gyűjtene, vagy gyűjtetne, jó volna. Minden székely sajtáság, mondás, babona, szójárás czélszerű lenne. Ugy ha régi Énekes könyveket, Halotti énekeket vagy bármily regiségeket kapna, vegye meg bátran, mert T. Kovács István ur által megvagyok erre bízva, meg a tudós társaság titoknoka Toldy Ferencz ur által is.

¹⁰⁵ Már a novemberi levelében azt írta Kriza János Péterfi Sándornak: „Laborfalvára Ütő Dani, a közelebbi sepsiszentgyörgyi új pap van többséggel megválasztva – Péterfi urat az ármány kijátszotta, noha közönségesen sajnáltuk.” [Vö: Kriza János levele Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1852. november 1. (MUEKvGyLt. Kriza János hagyatéka)]

¹⁰⁶ Ütő Dániel (Árkos?, 1811 – Árkos, 1901) a szabadságharcban főhadnagyként harcolt. A Váradi-féle összeesküvésben való részvételért vizsgálati fogságot szenvedett. 1853 és 1863 között volt Laborfalván lelkész és iskolaszéki elnök. [Az információt ezúton is köszönöm Pap Mária, jelenlegi szentivánlaborfalvi unitárius lelkésznek.]

¹⁰⁷ Ez a sor fölött, Péterfi Sándor kézírásával a következő mondat szerepel: „Én irtam az ő beköszöntő beszédjét is.” Ezt erősíti az 1852. november 1-jei levél témamegjelölése is: „Ütő laborf. pap, kinek a beköszöntőt én irtam.” [Vö: Kriza János levele Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1852. november 1. (MUEKvGyLt. Kriza János hagyatéka)]

¹⁰⁸ Péterfi Sándor el kívánt menni szolgálati helyéről, ezért a levelekben vissza-visszatér, hogy a különböző éppen megüresedő, vagy várhatóan a közeljövőben üresedésbe jövő lelkészi állomásokra való bekerülésének esélyeit latolgatják.

Sok, alkalmatlan kéresimért engedelmet és bocsanatot. Ha nagyon nehéz kérésem teljesítése, úgy vegye, mintha nem is történt volna. Mert nehézségét magamis látom. Kedveseivel [?] tisztelve maradok őszinte barátja

Kolosv. Dec. 18. 1852

Kriza J.

Lelőhely: MUEKVyLt. [Kriza János hagyatéka]

Közölve: EH. 494–495. (r.)

Autográf levél, 3 oldal.

Címzés (a 4. oldalon): Tisztelendő Péterfi Sándor Urnak bizalommal. *Csokfalván*. T. *Csiki Áron* ur barátságosan kéretik ezen levélnek kézbe szolgáltatására valami jó alkalom által.

Megjegyzés: Péterfi Sándor témamegjelölése: Stein. Könyvek. egyh. b. felszólítás népkölt. gyűjtésre

5. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1853. február 9.

Kedves Péterfi Ur!

Örömmel vettem mindkét levelét – nagy gyönyörűséggel főképp a népköltészeti darabkát. Ha valamivel busithatom Önt csekélyszerű szolgálatomért: legyen nekem három hónap alatt legalább efféléket, bármiket és bármineműeket küldeni; mert majd májusban éppen sajtó alá adandám népköltészeti küldeményeimet, az Ön nevét is szeretném megemlíteni előbeszédemben, mint aki szíves volt azon vállalatomnak létrehozására. Lehetnek népdalok, bármily együgyűek, mondák, mesék, táncz-rigmusok, szóval, akármilyen teljes eredeti szójárásában és hangjában, mi a népeletből felkapható. – Zsinatunknak, az az a körülmények miatt *lehetséges* Főtaná- || csunknak vége van. A dolog veléje az: hogy vonaglik statusunk, s ha alamizsnát nem adunk neki, tönkre jutotunk. Azért egy jeremiási siralmas kiáltvány fog kibocsáttatni ekkleziáinkhoz, s ha szózatunkat szívökre veszik, és áldoznak, akkor fenállhat főiskolánk – különben nem vállal senki többé tanárságot az eddigi csekély fizetésre – ujakat pedig éppen nemis vehetünk, ha vállalkoznának is az eddigi bérre – mert az eddigit se fizethetjük. De az Esperes ur erről bővebben.

A szent beszédeknek most 5^{ik} ívét nyomtatják – ugyhiszem marc 15^{re} készen lesz az egész. Stein, tán irtam volt, önnek, ívivel 5 pengónél többet nem ajánlhatt; de én úgy is megbízám a nyomással – azt hiszem, a halottiakért majd többet adand. Könyveket küld most is; de a többieket nem bírta, de megrendelte Pestről, ugyhiszem két hónap alatt || kézen lesznek. Egyebekről, mik még levelében penditve voltak, későbbben értekezendünk. Most a sok vendég hemzseg körültem, mikor irok is – azért szabatosan nem irhatok, csak érintek mindent, mi keveset irhatok.

Tudósítson mi könyveket kapott, hogy a sürgősebben kívántatókat hamar küldhessük. Rajzmintát is vevék, szép de drága is – olcsóbbat oly jót nem kaphatni.

A népies dolgokat, ha csak nem lehetetlenség e kívánatom, ne feledje el. Éljen boldogul – kedveseivel együtt – kívánom

Önnek

köteles szolgálja
Kriza János

Kolozsvár 9. Febr. 1853.

PS. A mik Szabókiból hiányzanak, minél hamarább elhozatja Stein.

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Közölve: EH. 495. (r.)

Autográf levél, 3 oldal.

Címzés (a 4. oldalon): Tisztelendő Péterfi Sándor Urnak. *Csokfalván*

Megjegyzés: A borítékon és a levél tetején összeadások, firkálások. Péterfi Sándor témamegjelölése: *Népköltem. Sz.beszédim 2. Füzete*

6. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1853. március 30.

Kedves Péterfi Ur!

A szent beszédek utolsó ívét most nyomják – egy hét mulva készen lesz az egész – Egy jó alkalomtól küldetek belőle Ön számára néhány példányt, úgy tetszik hét vagy 8 ivre mend[!] az egész füzet. Ára nem tudom mennyi – az már a könyvárus dolga. A halotti beszédek két három hónap mulva küldje bé; azokat csak külön kötetben, nem a beszédek folyamában adja ki Stein. Jo volna egy két Keresztelő, Esketési beszédet is hozzá adni.

Az itt felejtett Edvi Illés 3 darabját küldöm. 35 vagy 40 pftig fel csak rendeljen hát könyveket – a Stein által rendelve s megérkeznek majd, de azért egyszer még írja le azon könyvek nevét, mikre szüksége leend. –

Én a népköltészeti gyűjteményemet majd juniusban adandom ki, – szívesen venném, ha addig a küldöttekhez hasonlókkal, bármi neműekkel járulhatna a Gyűjteményemhez – a gyűjtők nevét megemlítendem méltányló elismeréssel. –

Isten Önnel és kedveseivel!

barátja Kriza János

Kolozsvár Marcz 30. 1853.

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Autográf levél, 1 oldal.

Címzés (a 2. lap versoján): Tisztelendő Péterfi Sándor Urnak. *Csokfalván*. T. Csiki Áron úr szívesen kéretik e levélnek az illető kézbe juttatására.

Megjegyzés: Péterfi Sándor témamegjelölése: *Szt. beszédeim I. Füzete kiadva*.

7. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1853. május 31.

Kedves Péterfi Ur!

Küldeményeit a két borvizes ü[veggel e]gyütt szíves köszönet[el] [vett]e[m]. Oh min[t sajná]lom, hogy ezen alkalmat nem tudám, mert éppen mult szombatn küldém el felsőrákosi pap siménfalvi¹⁰⁹ nejétől Steinnak néhány könyveit s 4 darab prédikációját Kereszturra Csíki Aronhoz, ki azt kétségkívül kezébe küldendi önnek – ugyan kerestesse meg nála a nagy pakétot. Szomorúan hallám betegeskedését. Isten gyógyítsa. Köszönöm, köszönöm verses gyűjteményét.¹¹⁰ Halotti beszédeit mikor lehet legalább szeptemberre küldje el. – Gálfalva elszakadva Sz. Lászlótól, mivel itt az ekklezsia jó fizetést rendelend papjainak, jó lesz elfogadnia majd az ekklezsia meghívását, melyugy hallám, Nagy Lajostól,¹¹¹ kegyedet ohajtandja.

Isten áldja meg kedveseivel együtt kívánja kegyednek

igaz barátja
Kriza János

Kolozsvár maj. 31. 1853.

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Autográf levél, 1 oldal.

Címzés (a 2. pagina versoján): T. *Péterfi Sándor* Urnak baratsággal. *Csokfalván*.

Megjegyzés: Péterfi Sándor témamejelölése: Népkölt. gyűjt. vette.

8. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1853. július 1.

Kedves Péterfi Ur!

A minap küldtem volt a felsőrákosi papnétől Kegyednek egy nagy Csomagot több könyvekkel együtt – Csiki Áron kezébe utaltam, ki talán akkor még távollétben volt. Ugy hiszem kapta. Most küldök ismét egy kis Csomagot, melyben van Szabóki Mértánának I. és II. része, és Szvorényi Ékesszólástana. Megvannak pedig rendelve: Gönczi Növénytanának II és III^{ik} füzete Kun Bertalan és Raff György, s Mértan Elemei 2^{ik} füzete, ha valósággal létezne. – Mult kori levelemben sok mindent összeirtam volt, megengedvén[?], hogy minden

¹⁰⁹ Itt feltehetően Siménfalvi Sándorra gondolt.

¹¹⁰ Önmagában a levél alapján nem lenne bizonyos, hogy itt Kriza János a Péterfi által hozzá küldött népköltészeti gyűjteményre céloz, azonban Péterfi Sándornak a levélen található utólagos ceruzás témamejelölése egyértelműsíti ezt.

¹¹¹ Nagy Lajos (Nyárádgálfalva, 1828 – Kolozsvár, 1910) ekkor a kolozsvári kollégium diákja, utóbb, 1857-től tanára volt. Erről az információról gálfalvi születésű lévén tudhatott. Kriza János gyűjtője volt. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

oldalról ostromlom, de némi kedvemem elszóródásomat találok ilyen dolgokban életem melancholicus napjaiban. Most megint azzal ostromolnám Önt, hogy a mint hallhatja, Kővárival¹¹² együtt egy || Történeti és Szépirodalmi Zsebkönyvet¹¹³ szándékozunk kiadni újévre – s ezentul is folytatni. Irjon hát valamit, bármit, azon két nagy birodalomba tartozót, mert abba csaknem mindent befoglalhatni, a mi érdekes. Főképp honi dolgokat, régiségek leírását, helyek rajzát, ismertetését, vagy bárminő történeti dolgot, vagy székely tájékok, népségek, ha csak egy falu népének rajzát, leírását is, mind jó lesz. –

A prédikációk második füzetét Stein majd csak jövő évben adhatandja, ha az elsőnek kelését látja. Toldy Ferencznek küldtem fel egy példányt, ha az Uj Nemzeti Museumban kritikája vagy ismertetése jövend, közlendem Keygyeddel. A halotti vagy alkalmi beszédek majd az őszön legalább küldjeki, hogy Stein ígérete szerint átvegye.

Ezer bajaim lévén most a tanulók oszlásakor,¹¹⁴ többet nem írhatok, de Nagy Lajos Korondra menvén, többet beszélend. Isten önnel. Kívánja

Kolosv. jul. 1. 1853.

barátja
Kriza Janos

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Autográf levél, 2 oldal.

Címzés (a 2. pagina versoján): Tisztelendő Péterfi Sándor Urnak. *Csokfalván.*

Megjegyzés: Péterfi Sándor témamegjelölése: Csiki a kereszturi pap elfogva! Stein könyvei

9. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1854. augusztus 31.

Kedves Péterfi Ur!

Örömmel vevém barátságos érzelmű levelét azon kedves beszélylyel együtt, melyet különösen köszönök – s ohajtom, legyen mielőbb oly kényelmes helyzetben, hogy illetén irodalmi munkásságát is folytathassa. A halotti beszédek majd szüret után se lesznek elkésve. A régi magyar szók, helynevek satb. gyűjtögetésével se hagyjon fel, a mely által leg-szebb reputatiot¹¹⁵ szerezhetendi magának a tudós világ előtt. Bár Statusunk oly karban lehetne, hogy Önről is mint kereszturi iskolánk egyik leghűsb támaszává válható egyénről

¹¹² Kőváry László (Torda, 1819 – Kolozsvár, 1907) történész, statisztikus. A tordai, majd a kolozsvári unitárius kollégiumban tanult, jogot végzett. 1848-ban *Ellenőr* címmel folyóiratot indított Kolozsvárott. Ugyenebben az évben az Országos Statisztikai hivatalnál kapott titkári állást. Részt vett a szabadságharcban, annak leverése után fogságba került. Innen kiszabadulva Pesten a *Pesti Napló* munkatársaként dolgozott. Kolozsvárra visszatérve feleségül vette Tilsch János unokahúgát.

¹¹³ Történeti és Szépirodalmi Zsebkönyv: egyelőre ismeretlen kiadvány, talán más címen, vagy egyáltalán nem jelent meg.

¹¹⁴ vő: szétoszlás = dissolutio (a diákok szünidőre való eltávozása)

¹¹⁵ reputatio (lat.) 'tekintély, jó hírnév'

gondoskodhatnék; de ugylátszik, hogy a Statuskölcson aligha nem elidálja¹¹⁶ a mi garasos alamizsnánkat – ésígy maradunk tovább is a szép ohajtásokkal, tervekkel, miket nem válósíthatunk a mi cappadociai királyságunkban. – Én most jövék haza a Stojkai borvízről, hol foldozgatni kívántam gyengélkedő egészségemet. Most frissen is vagyok, addig a meddig. Curet ut valeat.¹¹⁷ Hát a Chef-feli¹¹⁸ viszony miként áll? A mennyiben lehet közeledjék hozzája, elvül vévén fel: Sustine et abstine.¹¹⁹

Isten áldja, segítse szentlelkével. Kedveseivel együtt tisztelem, s hajlamát továbbra is kérve vagyok

Önnek

igaz barátja

Kolosv. aug. 31. 1854.

Kriza J.

P. S. Küldök az Esperesnek 50 nagykátét, 100 ábécét. Rendeljenek tőle, ha az iskolának kell.

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Autográf levél, 1 oldal.

Címzés (a 2. pagina versoján): Tisztelendő Péterfi Sándor Urnak barátilag. Sz. Kereszturon.

Megjegyzés: Az utóirat szintén kívül, a 2. pagina versoján található. Péterfi Sándor témamegjelölése: Cappadociai Királyság. Gyűjtemény. Csehítfalva.

10. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1855. május 27.

Kedves Péterfi Ur!

Szivélyes levelét vevém, a midőn éppen ezelőtt két nappal inditám utnak az enyémet az édes apámtól, de a melyet tán e levéllel egyszerre veend. – Abban is irám a Ferencz öcsém¹²⁰ leverő halálát; az oly lelkek vígasztalása mint az öné mindig enyhítőleg hat bús lelkekre, a midőn látom hogy részvevő keblek dobognak a távolban is, kik az én sorsomban osztoznak. Levertt vagyok most is és aggódva nézek a jövőbe egy más, még súlyosabb vész, a kedves nőm rég fenyegetett[!] betegsége miatt, a mely egy héttől fogva mármár az inláz széléig terjedett, – Isten mentsen meg az örülés állapotait jutástól. –

A kegyed tanári díjára nézve adtam némi intéseket az érdekettem levélben, hogy t: i: 100 pengőt kérjen mindenesetre, egy s más körülményt felhozva, kiválólag azt, hogy a

¹¹⁶ elidál (lat.) 'kihagy, kiküszöböl, kiüt, kihagy, elmellőz, szétmorzsol'

¹¹⁷ Curet ut valeat. (lat.) curo – 'gondoskodik', valeo – 'egészséges, jól van.' Cura, ut valeas! 'Élj boldogul!'

¹¹⁸ Itt – ahogy Péterfi utólagos témamegjelöléséből is látható – feltehetően Csehítfalvára gondol.

¹¹⁹ Sustine et abstine! (lat.) 'Légy óvatos és tartózkodó!' Epiktetos, görög filozófus mondása, amely Aulus Gellius latin fordításában maradt fenn a *Noctes Atticae* című művében.

¹²⁰ Kriza Ferenc (Nagyajta, 1813 – Kolozsvár, 1854) Kriza János egyetlen édestestvére, aki szűcsmester lett, a szabadságharcban pedig mint honvédtüzér szolgált.

garasos alamizsna néhány harmatcseppjében remélik önök is vidékiekül,¹²¹ kik annak eszméjét terjesztik, részesülhetni. —

A *Temetési Szent Beszédek* éppen || jókor érkeztek. Stein nemrég említést tett volt nekem arról, hogy várja. Ez egyszermind azt jelenti, hogy a Kegyed beszédei, ha csak lassan lassan is, csakugyan ki kezdik vívni a méltánylást. Mi egyházi iratoknál nem másként szokott történni. — Én Jakab Elekkel¹²² együtt igyekezzünk ezeket a beszédeket ha lehet még jobban eladni, mint az első füzetet. Árjegyzékeit nem kapám a levélhez csatolva, talán csak feledésből maradtak el. Küldje el hát, hogy lássam, el vannak azok Ön által is ismerve, a miket Stein követel. — Gyöngyösi ur sietvén vissza, nem érkezém ittléte alatt a Steinnali alkut bevégezni. De tartson rá számot.

A tavaszi és nyári beszédekkel siessen, hogy a halottiak után rögtön adhassák. Tehát julius kezdetére legalább itt legyenek. Nagy Ferencz kapni fog Ujtestamentumi magyarázatot. De mind a két darabra akar-e előfizetni? Vagy csak az elsőre? Szeretném, ha megírnák. Egyébaránt || kijött már a 2^{ik} darab is. Az első darab ára 5, a másike 4 pengő forint befűzve –de kötve drágább.

Idvezlem a Jakab Eleknek küldött *regék és székely szavakért*. A mint már tudja, mi ketten akarunk kiadni ilyes gyűjteményt, tehát csak rajta! Irogasson, sőt mások által is irogattasson össze, bár mi *nyers anyagokat*, mert annál jobb, minél inkább látszik rajtok az ere[deti] föld röge és sajátsága. Helyneveket is lehet, azok magyarázatával. Ba[bonás] szokásokat. Satb.

Isten áldja. De felejtém irni, hogy Kövendre nem lehet Önt kieszközölni, mert Koronka¹²³ másképp nem reméltett fogadtatást Toroczkón, ha Gál Lajosnak¹²⁴ nem csinál helyet. Különben a toroczkóiakkal ugy járunk mint Almással De a mi haladt, nem maradt.

őszinte szolgája barátja
Kriza János

Kolosvár Majus 27. 1855.

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Autográf levél, 3 oldal.

Címzés (a 4. oldalon): Tisztelendő Péterfi Sándor Urnak. Sz. Kereszturt.

Megjegyzés: Péterfi Sándor témamegjelölése: Családi gyász. Sz. beszédek. Gyűjtés. Toroczkó. tannári fizetésem 100 f.

¹²¹ 'vidékieként'

¹²² Jakab Elek (Szentgerice, 1820 – Budapest, 1897) történész, levéltáros, Kriza János gyűjtőhálózatának egyik legfontosabb tagja. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹²³ Koronka Antal (Kövend, 1806 – Torockó, 1885) Kolozsvárott tanult, előbb segédlelkész volt Abrudbányán (1825), majd lelkész Kálon (1826–1832), Mészkon (1832–1842), Várfalván (1842–1850), Kövenden (1850–1855), végül 1855-ben Torockóra került, s itt szolgált haláláig. 1850-től az aranyos-tordai egyházkör esperese volt.

¹²⁴ Gál Lajos (Várfalva, ? – Kövend, 1905) 1855-től haláláig Kövenden volt lelkész. [Az információt ezúton is köszönöm Székely Miklós kövendi unitárius lelkésznek.]

11. Gróf Mikó Imre¹²⁵ Tiboldi Istvánhoz,¹²⁶ Kolozsvár, 1855. november 24.

Kedves Tiszteletes Úr!¹²⁷

Tudomásom szerint Ön évek óta a székely nép beléletét, szokásait, nyelvét és költészetét tanulmányozván s a lakása vidékéni székely nemességgel többféleképp érintkezvén: ismert hazafiságába s tudományoszeretetébe helyezett bizodalommal kérem fel, méltoztassék az érintett gyakorlati irányu tudománytárgyak körüli nyomozódásai közepette hazai történeteinkre is becses figyelmét kiterjeszteni s ha itt vagy amott olyas régi kéziratokat, naplókát, krónikákat, történeti följegyzésekkel beirt régi kalendariumokat stb. látna, mik erdélyi magyar s főleg specialis székely történeteinkre vonatkozhatnának, különösen ha azok az *Elválás*¹²⁸ előtt és után egy-egy század alatt és magyar nyelven szerkesztvék, azokat nekem akár hibátlan másolatban, akár eredetiben, az én költséggemmel megkeríteni ne terheltelessék; én fáradozásaiért háládatos lenni kedves kötelességemnek sőt örömemnek tartanám.

Magamat jó indulatába, kérésem tárgyát ügyszerető rokonszenvébe ajánlván vagyok a tiszteletes úr

elkötelezett szolgálja
G. Mikó Imre

Kolozsvárt, nov. 24.^{én} 1855.

Lelőhely: KmÁLt. [Fond familial Mikó–Rhédei, Nr. Inv. 1168. IV/150.] és KvEKt. Külön-gyűjtemények [gróf Mikó Imre levelezése, Ms. 3567. I/44.]

Másolat, 1 oldal.

12. Tiboldi István Jakab Elekhez. Székelyszentmiklós, 1858. június 26.

Kedves Tekintetes úr!

Közlebről postán küldött levelemben tett ígéretem teljesítéséül küldök 36 számból álló népregét K. Kedei Pál János becsületes székel embertől, aki csiki szögödi méltóságos Mikó Antal¹²⁹ úrnak Kolozsváron tanuló Bálint fia Kedébe hozatalára van küldetve ezúttal.

¹²⁵ Gróf Mikó Imre (Zabola, 1805 – Kolozsvár, 1876) történész, politikus, aki Kriza János gyűjteményének létrejöttében nagy segítséget nyújtott. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹²⁶ Tiboldi István (Tarcsafalva, 1792 – Nagykedede, 1880) a levél írásakor Kis- és Nagykedén volt tanító. Kriza János gyűjtőtársa. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹²⁷ Mikó Imre itt téved, mert Tiboldi István sohasem szolgált lelkészként, bár ekkor a tanítói és lelkészi képzés nagyon közel áll egymáshoz, így lelkészi vizsga letételével Tiboldi is lehetett volna azzá, ahogy azt – mint magasabb státuszú hivatalalt – többen javasolták is neki.

¹²⁸ Az elválás legvalószínűbb jelentése ebben a szövegkontextusban: Erdély önálló fejedelemséggé válása (1571).

¹²⁹ Csikszögödi Mikó Antal 1875-ig Csíkszék főkirálybírája, 1876-tól Csík vármegye első főispánja volt. Fia, Mikó Bálint (1843–1919) később szintén főispán lett (1882–1905).

A küldött regék közt vagyon egy kettő[?], mely tán elmaradható lesz vala. Néhányat egy szegény ifjú csizmadia a szomszéd faluban íra s ada nekem, ő azokba olyan szókat is ejte, íra be, milyek a mástól hallott ily szerü[?] regékben nem hallatanak: p. o. erény, év, nő, szoba, rögtön, s én az efféléket mind népregékből kihagyám. A többiket mind a nép ajkáról vettem, úgy írtam le; hanem néhányon itt ott mégis némi kis változtatást csak tennem kellett. – Az ily népies, mind más költemények is az Imaganatio[!] szüleményei ugyan, de a Ratio a bíráló fölöttek, azért változtatnom kelle itt-ott keveset: p. o.: „egy fiúcska s lányka eltévedtökben 7 évig lakoztak egy havasban, ruházatjok úgy elszakadott annyi idő alatt, hogy meztelen maradtak mindketten s később egy farkas egy sipot ad a fiúnak s a fiú a zsebébe dugja a sipot.” Hol az úgynevezett beszédmondók efféléket ejtettek több helyeken, csak az olyanokban tettem változtatást, s egyéb aránt úgy írtam le mind, mily szókkal a nép mondja – megbízatásom szerént. – A leírásban orthographiára¹³⁰ kevés figyelmet fordíték, úgy is, ha kinyomtatási célból gyűjtetődne is az effélék ide hátrább-ra[?] – szerkesztői mív kívántatnék a kiadhatókra.

Még cigány is monda fel néhány regét nekem s különösen két cigány olyant monda vagy kettőt ugyan hosszát, mintha ők Tassót s Milont mind összevissza olvasták volna, – néhány pipadohány vala jutalmok, sat.

Miután a küldötteket tisztába íram, még kihallgaték néhány effélet, de azok nagyobb részben összezavartan mondatának a küldöttek néhányjával. Csakugyan idehátrább változtatva még jegyezetek afféléket, s ha a mindenható egészségegemnek[!] kedvezend, más egyéb a célravalókkal is a lehetőségig foglalkozni el nem mulatom.

Mikor múlt év vége táján olvasék egy füzet afféle népregét e cím alatt: Gál György Magyar népmeséi gyűjteménye,¹³¹ kiadják Kazinczy Gábor¹³² és Toldi Ferenc” – azok között találék egyet, mely az általam közelebbi télen küldött regék egyikével s amellet ugyan közel súrlódék el, úgy a most küldöttek közt is lehet olyan, mely a Pesten netalán azidő után még kinyomottak vagy kinyomandók valamelyikével összehangzand, de úgy hiszem én, hogy ha bár lesz is, de kevés lesz olyan a most küldött több számú között.

Közlebb következő júliusi hó 10^{ke} táján Háromszékre szándékom bemenni, jövő-menő utamban is valamit célunkra kutatandó. Ha szerencsés lennék elindulásom idejeig a

¹³⁰ orthographia (gr.) 'helyesírás'

¹³¹ *Gaal György magyar népmesegyűjteménye* I–III. Pest, 1857–60. Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc.

¹³² Kazinczy Gábor (Berettő, 1818 – Bánfalva, 1864) irodalomszervezőként, műfordítóként, politikusként, költőként, publicistaként és országgyűlési képviselőként volt ismert; az MTA levelező tagja, a Kisfaludy Társaság tagja volt. A *Vadrózsák* gyűjtőhálózata szempontjából népköltészet iránti érdeklődését fontos hangsúlyozni. Kazinczy maga is gyűjtött meséket Borsod megyében az 1850–60-as években, ezek azonban soha nem jelentek meg (a kéziratokat a MTAK Kézirattára őrzi). Emellett foglalkozott mesefordításokkal, tervezte a *Népek meséi* sorozatot, amelynek a nem magyar népköltészet magyar olvasóközönséggel való megismertetése lett volna a célja (vö: Domokos M. 2007b, 2008a). Megjelentette Majláth János *Magyar regék, mondák és népmesék* (1864) című gyűjteményét magyar nyelven, illetve Toldy Ferencsel közösen elkészítették Gaál György népmeséinek magyar kiadását (1857–1860). Utóbbi kötet ismeretéről számol be Tiboldi István ebben a levelében.

Tekintetes úr lehető szíves közbenjárása által Tisztelendő Kriza János úrtól értesítést vehetni arról, hogy mennyi összeg kívántatnék a kiküldött adomákra nézti vállalat netalámi útba indíthatására – én azon T. úrtól, – kihez menendő vagyok s aki meg sem vonja, mint újból nyilatkozték, tett ígéretét az adomákra, csak tudni vágy, hogy mennyi összeg kívántatnék – én elhoznék annyit, amennyiről Kolozsvárról értesülést vehetnék.

Tudom, mind a Tekintetes úrnak, mind Tisztelendő Kriza úrnak – kihez még írtam róla ez ügyben – ezer bajjal van terhök, azért az effélékről engedelmet könyörgök, annyit is azért levék bátor tenni, mivel az Adomákat többen várva emlegetik vidékünkben. – A küldöttek kézbesültéről bár egy becses sort könyörögve maradok a Tekintetes úrnak

alázatos szolgája

Tiboldi István s. k.

Sz. Miklós. 1858. 26 juni

Lelőhely: ismeretlen. [feltehetően: MmÁLt.]

Címzés: Tekintetes Jakab Elek úrnak alázatos tisztelettel *Kolozsvár*.

Megjegyzés: A levélről az 1960-as évek végén készített nem betűhív másolatot Olosz Katalin. Ekkor az a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban volt található, a Székelykeresztúrról elhozott anyagok között (*Vegyes kéziratcsomók, irodalmi, politikai és egyházi iratok* megnevezés alatt, akkori jelzete: 0399 volt). A keresztúri kéziratok egy része, köztük ez a kolligátum is 1975-ben átkerült a Maros megyei Állami Levéltárba, ahonnan többségük 2010-ben a Hargita megyei Állami Levéltárba vándorolt. Mivel az anyagot még Marosvásárhelyen az Állami Levéltárban átszámolták, és a kolligátumot, amelyben ez a levél is volt, tematikus csoportokra szétszedték, a levél egyelőre visszakereshetetlen. Annyi bizonyos, hogy a Hargita megyei Állami Levéltárba nem került át. A levelet itt Olosz Katalin (50 évvel korábbi) helyszíni kézírásos lejegyzése alapján közlöm.

13. Tiboldi István: Előzmény. a Táncz-Mondókákra.

Kiskede, 1859. május 20.¹³³

Mintegy négy évvel ez előtt felszollitattam vala népmondák, példabeszédek, tájszók, népregék s más affélek gyűjtésére vidékünkben. Én e részben mind ez ideig tettem, a mit tőlem kitelhetőleg tettem. Közlebről[!] ujjabban sürgtettem több affélék közlésére, többek között még arra is, hogy szedegetném össze az ifuság által a tánczvigalmokban mondatni szokott rövid apró rimeléseket, versezeteket is. Én a felszollítás után elsőben főképen az effélékre terjesztém ki figyelmemet, egyebeket sem mellőzendő ide hátrább, ha a környülmények úgy hozandják magukkal.

¹³³ Az alábbi szöveg Tiboldi István táncszógyűjteményének bevezetőjeként íródott, melyet feltehetően Jakab Eleknek írt és küldött.

Több felől gyűjték hát ilyeneket: több irni-tudó ifiut felszolliték vidékünkön ilyesmik közlésére, kik nem kis számmal közlének velem afféléket mind ez ideig, de már többhez vagy igen kevés vagy semmi remény közlebbről. ||

Mielőtt a gyűjtötteket tisztába irnám, helytén való dolognak itélém a vidékünkön tánczvigalmi szokások és rendtartások némi ismertetését ha csak futólagosan is előre bocsátva küldeni el azokat az érdemes felszollító urnak:

Szokásban volt régibb időtől fogva főképen itt a kis Fehérnyikó mellett s a körülvaló több faluban a tánczvigalmokban tanczolás közbeni apró két, három, négy s több-sorú verselés, rímelés, s eddigi tapasztalásom után megvagyok győződve arról, hogy e házának egy vidékén sincsenek az ilyennemű verselések éppen oly nagy divat s bövségben mint e tájékon főként husz, huszonöt faluban

Viszzatekinték gyermekkori időmre s most is jól emlékezem arra, hogy midőn az anyám engemet is elvitt magával a tánczvigalom nézésére, volt ott nem egy anya és apa, ki tánczolni csak akkor kezdett fiacskájának azt biztatva gyakran ismételve mondogatá jó kedvében: || Szollj fiam valamit a táncznak! mondj te is fiam valamit! Aztán volt, ki akart mondani s mondott semmit, volt ki többet is mondott semminél s mondott valamit

Néhány év alatt jelen valék néhány lakadalmi tánczvigalomban, ott nem egyszer hallék ilyennemű verseléseket a tánczolóktól s főképen mikor ugynevezett lassu cigánynotára tánczolóznak, akkór énekelve is többen dudolának egyszerre afféle kis népdal formákat, itt ott hallott, régibbke időből maradt rövid énekecskéket.

Az ilyeket közlés nyomán s a szerént is a mint gyermek időmtől fogva eszembe jutának ide öszszehalmozva küldöm most

Szokásban van e vidéken az is, hogy a szülők sokadalmi alkalommal venni szoktak még pedig gyakran olvasni tudó ifiaknak olyas apró históriácskás verses, pongyola népdalos könyvecskét vásárfiában, aztán a kissebb s nagyobb fiúk azokból sokat előmondognak ropogatva a tánczvigalmokban. ||

De néha olyan tánczoló ifiutól is ki soha ábécét sem tanolt, lehetett hallani olyan verselést, ha félszegül is, a mely ujjadon ujj volt, mi az ő fejéből sült, a mint hozta az alkalmatosság magával, mint szeretőjéhez vonszalma[!], kivel tánczolt sugta neki belőlről, kiütött néha rögtön is szerető szive érzelméből.

Itt közlebb[!] ismeretes vagyok kiválva egy népesebb falu lakóival, hol nagy mértékben divatoz vala kivált az ifiak között az egymással tréfás elmenczkedés s olykor kentelen is túrni kellett gúnyok. Itt s még néhány faluban tudom hogy ha olyas együgyűség, vagy gondatlanságból ejtett botlás, némi apró lopogatás, tilos szerelmi kalandok napfényre találtak kerülni, mindjárt találkozott egyén, csak az otthon tanoltak közül is, ki az ily eseményeket kádenciás, rimes mondatokban olyas páskvill formában terjeszté el a nép || között. Az ilyesmik aztán vasárnapi szűnórákban s tánczolás közben is csemege gyanánt voltak az ifiaknak, valamint másnemű apró verselés is egy időben

Szokásban van még ma is, hogy miután a mezei munkától szabadul öszszel a nép több ifiu nő s leányok kibérelnek egy tágasabb szobát a faluban, oda gyűlnek öszsze fenni az esvéli órákon, a mi tart körülbelöl egy vagy másfél hónapig. Az ily fonógyülésben majd

minden leány szeretője egy egy ifju legény elél szokott menni. Ott a leányok néha külön, néha a legényekkel együtt énekelnek rövid dalokat, világi éneket s olykór zoltárokat is

Az ifiak néha tréfát üznek egymással, vagy pedig olyas tánczolás közben is mondatni szokott versekhez hasonlókat mondanak elé, vagy pedig olyas tündérrégék elbeszéléssel töltik az estvéli órákat. ||

Még az arató kalákákban is, melyek rendszerént víg hegedűszó[!] mellett szoktak végbemenni, úgy az egyes arattató gazdák cselédjei, ifiabb napszamosai között is, kivált mikór bőv és gazdag aratás vagyon, gyakran hallatnak vagy maguktól kigondolt vagy mástól hallott ilynemű verselések, ha ferdénn, ha félszegül is. Elég a neki hogy az életnek majd minden fordulatában, mikór az idők nem valának gonoszok, mindig hallattak efféle verszetek.

Volt helység, melyben midön az ifuság tánczvigalmot tervezett bizonyos időre, öszszegyült előre s egymással versengve tanolgattak, hogy kiki milyen verset mondjon a beállandó tánczvigalomban.

Néha e volt vasárnapi órákon a kátékizmus. – Volt egyén, ki diáki pályája közepén félbehagyván tanolását a főiskolában, hazament gazdának, az ifiak az ily egyént, kinek tudták || már hajlamát verselésre, felszollitották hogy írjon számokra valami tánczban mondandót, a ki irt is néhány ívet vagy rogtönözve[!] vagy nem rogtönözve s az olyanokat betanolván az ifiak ropogtatták a tánczvigalmokban. Én az ily iratról hallottam hírül, de kutatás után is, mint régen irtat kézre nem kaphatám. De se baj, azon kívül is reményem fölött[!] kapék feles számmal, ha az nagy részben szalma is. Szalmának is van becese ott hól a széna, sarju szűk.

Volt olyan ifju is, ki mint többet tanólt, a táncoló-háznál beülvén egy szegletbe a mellette elmenő tánczosnak közbeközbe adogata szájába egyegy rimes mondanivalót, kit olykor úgy megtamadtak effélékéért, hogy nem tudta melyiknek feleljen.

NB Mikór vidékünkön kivált a kissebb falvakban tánczvigalom esik, abban megjelennek nem csak az ifju legények s leányok, hanem az ifiabb házasok, az őregebbek is, meg a gazda s szolgalegény is. Van ott egy főbb, ki elrendezi a tánczót || társakot oszt, leányokot, ifju nőket, egyszer a legénységnek, másszór a házasoknak, másszór a más faluból jött legényeknek

Sokszór a legény maga választ tánczó leány társat magának, kihez legnagyobb hajlama, kit leginkább szeret, kit a multság végéig is nehezen enged oda másnak, őrzi féltésből is. – Minden osztálybeli táncos rendszerént három három nótát jár el egymás után, melyeknek többnyire ketteje magyar, a más lassu cigánytól. Ha tágasabb a táncolószoza, legények, házasok több számmal felállnak egyszerre tánczolni. Sok van, ki ilyenkór, mint a táncot járja, mondogat apró versecskéket szenvedélyesen, ha szinte csonkabonkán is.

Mikór már többszámú ily verseket gyűjtöttem vala össze, csodállám, hogy lehete többek között csupán csak leányról oly sok változatossággal annyi különbfélenek elő teremni, de mivel több különböző főből sülték, onnan van a különbfeleség[!], mi, hiszem hogy untató is az olvasónak, de türelem kikérés erről, ha türelmem volt a gyűjtésben. ||

NB Még ez órában is jól emlékezem arra hogy midőn kis koromban táncvizgalomban valék falunkban el-eljőve oda a szomszéd M. faluból tiz vagy tizenkét az időben hírestánczu legény is mind hoszszu báránybórsapkával, egyet-kettőt kivéve mind sarkantys csizmával. Ezek tánczoltak aztán pároson is ki leánnyal ki ifiu nővel. Egyegy nótát eljártak csak úgy magukra társ nélkül is verve öszsze sarkantyuokat, közbeközbe mondogatva rövid szerelmi versecskéket is. Volt csengés, pengés, bongás Ki tettek magukért úgyesen ám. E táncosok közül (56 év után) három ma is jó erőben él a szomszéd faluban. Jól mondotta vala egy ismeretes magyar költő: B: D: Ember az a ki magyar-tánczhoz jól terme, örüljön Életerő s éltes szikra feszíti erét.

Volt helyel helyel olyan legény is az időben, ki féltallér-nagyságu kettős duplázott aczélsarkantyutaréjjal jelent meg a táncvizgalmokban, hogy tánczközben annál nagyobb csengést, pengést idézhessen elé. ||

Már ma vagy igen ritkán, vagy teliesleg nem látható a sarkantys csizma a táncvizgalmokban, egyegy kocsis ha néha néha jelenik meg ilyesmivel azokban.

Közlebbről miolta a politika egén tornyosulni kezdének a kétesen fenyegető fellegek ritka a táncvizgalom, vagy ha esik is néhány éretlen fiatalság közt – szomoru úgy szollva s élenktelen az.

Szokásban volt eleitől fogva mint közlebből is, hogy mikór külső, más falusi ifiak mennek táncvizgalomba valamely szomszéd faluba, a helybeli ifiu legények szokott székel-barátságból elhívják, vagy a menni nem-akarót azok közül mintegy erőszakoson elviszik ottan ottan borra, vagy többször pálinkára s mikór aztán erővel itatják őket s mind barátságból, de néha túlvitt barátság ez illedelem határin kívüli: Neha megtörtént, hogy a tapasztalatlan nevendék ifiakat annyira leitatták mind barátságból, hogy más nap is betegek valanak a miatt. ||

Még a borozás, palinkázás közben is az ifiak olykór egymással vetélkedve mondogalnak ilyen versformákat jó kedvökben borról, leányról, s egyébfélét is és a milyeket az ivásról olvashatni e kis gyűjteményben, nem azt jelentik azok, hogy a kik effélék mondásával mulatták magukat, s mulattatták ivó társaikat – mind iszákosok lettek volna; sőt inkább a legjózanabb életü szokott mondani legtöbb effélét, miket vagy maga gondolt ki, vagy mástól hallott, vagy itt ott költők dalait olvasván, azokból[!] többszámút elésorolt.

Láttam régebben olyan ifiut is, ki tánczolás közben balkezában egy üveget fogott félig pálinkával, jobb kezével a leányt forgatta csendesesen, megmegállott, köppintett az üvegből néhány kortyot s minden köppintésre egyegy verset mondott az ivásról, leányról, s más dologrol, ismét tánczolt, ismét megállott, ismét köppintett s verselgetett.

Sajnos és boszszontó többek között[!] az hogy a rontólag s ártalmason működő pálinka-|| ivás miatt mind a régibb, mind az ujjabb időben nem egyszer történtek az ifiak között[!] a táncvizgalmokban öszszekoczczanások, veszekedés, öklöződés, üstökvonások szeretőfél-tés, vagy egyéb okból is. Az effélék nem igen kellemes kádentziák valának[!]. – Fájdalom! közlebből még inkább eláradott az ártalmas pálinkaivás sok helyen. mind a mellett is a táncvizgalmakbani verekedések néhány év olta gyérebbeek valának mint eddig. Mostanság a táncvizgalmok többnyire a tisztathóság engedelmevel történvén[!] kérelem útján, a

falusbiráknak szoros kötelességökké téteték, hogy a multságokban semmi kihágást, rendetlenséget meg ne engedjenek kemény büntetés alatt, mire több helyen a csendőrök is ügyelettel valának.

Régebben a tánczvigalmakbani verselés, rimelés között sok alacsony, több illedelem elleni is hallatott, milyek olyas szemérmetlen ifiak, inkább szolgalegényektől sülték, de ma ily botránkozató alyas verselések nem igen hallhatók. ||

Ez évi Májusi hó 3-dik napján egy lakadalmi örömnünnepre valék hivatalos e kicsin faluban, hol jelenleg vagyok, midőn egy középhangu leány viteték férjhez a szomszéd faluba, ott többek között figyelemmel kísérem a menyaszszonyi ajándékok beszédését:

A még meg nem hűtölt leány ült az asztal megett a nyoszolyóaszszonnyal. A kiadó gazda az asztal mellett áll a ifiúval. Mikór az első ajándék bététetek[!] az asztalra, a kiadó gazda kezébe vevé azt s magasra felemelvén mondá a begyültekhez inkább az örömeányhoz: Halljon szót öröm-leány! A kegyelmed mostani útazásáról s közülünk való eltávozásáról *NN* uram kedvesével együt megemlékeznén, megtisztelni kívánja kegyelmedet ennyi ajándékkal, melyet itt általam felmutatva lát, ezt ne elég neven, csak jó neven vegye, igéri magát *NN* uram (itt neve is kimondatik az adónak) hogy ha Isten élteni, szivességét kegyelmed iránt ezután sem vonja meg, sőt többre is kiterjeszti. – Erre köszönetet szovalva egy ifu ember az örömeány nevében és képében a következőkben: || Igen hálaadó szivvel veszi az örömeány *NN* uramnak mostan beadott kedves ajándékát s igéri magát én általam a költsönös szivességre és szolgálatra az adott jókért, mire az Isten segéllje is, ohajtvá kívánjuk. Minden külön ajándék bevétele után, a mi állott: asztalkeszkenők, kézbeli s nyakkeszkenők, pénz, párna, kés, villa, pléhalán s cseréptányérokból – mind annyiszór ismeteltettek az előbbi szlovak a kiadógazda s a visszafelelő megbizott által körülbelől 32 versen, mi ritkaság ily kicsin falu lakóitól s tartott e szertartás mintegy harmadfél oráig. Azután volt a meghűtölés. Később asztalhoz ültünk egy tágas szobában egyszerre 62ten a fennförgődökon kívül. Etel után az ifiúk tánczát néztem mintegy két oráig kiktől ottan is hallék s jegyezgetek is nehány verses mondatot. Minthogy az effélék gyűjtésére valék felszollitva, helyén valónak látám a tánczvigalmi szokások s szertartásokról futólagoson ennyit előre bocsátni. ||

Gyűjték hát az eziránti felszollitástól elkezdve mostanig annyit, a mennyit lehele. De én többre terjeszkedém mint megbizatásom vala: Nem csak a tánczvigalmokban; hanem itt ott a nép között, fonók közt megjelent ifiak között, arattató s másnemű kalákákban, apró ifu társaságok, poharazás, játék közben s egyebütt is mondatni szokott rimes kiejtéseket, versecskéket, miket felkarolhaték, milyek gyermekségemtől fogva több helyen hallottakból eszembe jutának – ide öszszehalmozva ha rendetlenül is, küldöm a következő íveken:

Volt egyén, ki látván, hogy effélék gyűjtésében foglalkozom, csodálkozását jelenté, hogy miért bibelődöm én efféle apróságokkal; de a ki nem látta által ezek gyűjtésének czélját. Vannak ugyan a küldöttek között ugyan csekélyek is, milyenek süllhettek együgyüen attól, a ki mondotta azokat, de már maradtak azok is tarkánn a többi közt. ||

Talán találkozhata oly egyén is, ki tétovázás nélkül rá mondana: hogy én ez irtak egy részét talán valamely ökörnyomból, vagy szemétdombról szedegtettem fel, de ha van azok

között untató, vannak ítéletem szerént nem megvetendők is, sőt annak, a ki olvassa, szeme előtt ujjadon ujjnak tetszők is.

Míthogy csupán csak leányról annyi egyforma mondás, versezet van, erre mondhatná tán valaki, hogy az ily nemükre hivatkozólag tán jobb leszsz vala az únalom kikerülhetése tekintetéből minden tíz tízből csak egyet egyet hagyni meg s irni le, csak az a baj vala, hogy nem tudhatám melyik legyen a tíz közül az az egy, a melyet meghagyjak s mely az a kilencz, melyet elhagyva hányva félredobjak.

Ha az érdemes felszollító T. uron kívül más valaki ez irkát kézbe kapva nétalán s ítélgetne, hogy több csekélyet is ide halmozék megvagyok győződve arról: hogy az érdemes felszollító T. T úr nem ítél meg engem a Közlőt.

K. Kede. 1859ⁿ Május 20.ⁿ

Lelőhely: MTAKK [Irod. 8-r. 178 I. 91–98v]

Autográf, 16 oldal.

Közölve: Kriza J. 1863. 542–543. (r.), MNT III/B. 1956. 351. (r.)

Megjegyzés: A szövegben tollal szakaszok kijelölése látható, ezek feltehetően egykorú jelölések (valószínűleg, hogy így választotta ki a maga számára Kriza János a Vadrózsák jegyzetei közé bekerülő szövegrészeket). A szövegben megjelenő ceruzás bejegyzések, aláhúzások valószínűleg XX. századiak. Tiboldi István ezen írása bevezetőül szolgált a táncszavaihoz, amelyet feltehetően Jakab Eleknek küldött el, aki azt utóbb vagy közvetlenül Kriza Jánosnak adta át, vagy az előbb Mikó Imréhez, majd onnan Kriza Jánoshoz került. (Utóbbi feltevésre ld. a 32. levelet.) Ez a leírás a műfaj 1. részletes ismertetése a magyar szakirodalomban. Részletei a fent jelölt két munkában jelentek meg, teljes egészében a gyűjtött táncszók fennmaradt részével együtt az Olosz Katalin által sajtó alá rendezett *Vadrózsák II.* kötetében kapnak helyet.

14. Tiboldi István Nagyajtai Kovács Istvánhoz. Kiskede, 1860. szeptember 20.

Méltóságos cs: kir törvényszéki tanácsos úr
tiszteletre méltó jó uram!

A Méltóságos úr hozzám útasítani méltoztatott becses levelére tartozó válaszomat s tudósításomat e levellemnek tán untig hosszadalmasságáérti engedelem kikérése s a késői választétel alapos okai nyilvánítása mellett ez alábbi sorokban tesztem meg:

Midőn 1858^{ban} szerencsés valék N. Ajtán tisztelhetni a Méltóságos urat, ugyan akkor Háromszékről Orbai délkeletén fekvő Papolczról vevém vala visszatérő útamot Tks Vajna Dénes úr nms lakházától, a ki engemet, mint régibb ismerőst időtöltésül hívutt[!] vala meg a nyári napokra magához. Azon jo T. ur mult 1859^k év tavaszán ujjban meghiva levele által, de, mivel akkor többféle irkáim valának kitisztálandók, s egészszégem is mint már korosnak

gyenge vala oly nagy útat tenni, – a bemenésre nem vehetém rá magamot. Folyó év májusa végén újabb meghívó levelet vevék azon Tks urtól azon becsületszóadása nyilvánítása mellett, hogyha bemenendek, a szekeresbért kifizetendi hiba nélkül (úgy is lett)

En tehát neki fanyalodám s Junius 6^{án} indulva bemenék az irt helyre s csak Augustus 12^{án} jövék vissza ide Kis Kedébe: hol ma is vagyok. Elindulásom előtt néhány nappal a Sz: Kereszturi póstán (hol akkór egy magyarúl nem tudó igen ifu expeditor vala) tudakoztatám, hogy nincsen e ott nekem szollo level valahonnan, de nem vala a felelet szerint Haza jövetemkór egy rokonom adá meg nekem a Mlgs úr becses levelét mint Beszterczéről szollót, melyet Háromszékre menetelem után egy héttel találta a Sz: Kereszturi postán. Én e szerint a Mlgs urnak Aprilis 12^{án} költ becses levelét csak Augustus 12^{án} vehetém kezemhez s ezek okai, s nem hanyagság a késői válasz és tudositásnak.

Haza jöttöm után közel 12 napot tölték némi irkákkel, hogy Augustus végén mint kétségtelen alkalommal Kolozsvárra ment falunkbeli T. lelkésztől elküldhessem. Aztán Augustus utolsó napján estvére Énlakára menék T. Lelkész Vas Pál urhoz, a ki más nap, Sept 1^{sőén} reggelizés után egy Kerestely Sámuel nevü, értelmes, és || olyas régiségek vizsgálásában szenvedélyes, ma 80 éves, még magát jól bíró öreg embert hivata lakába. Ezen jó[!] öreg elvezérle engemet azon nevezetes helyre, hól az ugynevezett *Jenő asszony vára* vagy mások szerint Jenő vára bizonyosan létezett valaha. Az itten volt vár nagyszerü lehetett egykór hajdonában, különös előttem, hogy erről oly kevés tudomásom vala nekem s még sok másnak mind e mai napiglan. A jó öreggel két óráni időt tölték e helyen pontos vizsgálatban.

Azon hely, hól a vár létezett egykór, Énlakától nyugotra fekszik, a Firtoshegy felől a falutól nem több mint száz s egy néhány lépésnire oly rejtett helyen honnan semmi kilatás, még a szomszéd falvak határára sem, az Énlaki határon kívül közelre, csupán az egy fertály órára eső Martonos halmosabb határa kevés részére. E kívül a várhelyről csak a jókora távulságra[!] eső Siklódi határ magasabb csucjai északra, délre a még távolabbi Sz Kereszturi erdők fentebb álló részei láthatók. Szoval, valamint a Firtosi vár helyéről nagy messze, ugy e helyről igen kevés tájra láthatni. Az Énlaki templom, mely a falu közepe táján egy magas dombon áll tornyával, több távolabbi falu határai magasb részére látható, de ez a csaknem onnan puskalövésre eső várhely éppen nem latható azon helyekről, honnan a torony a közelre eső alantabbi hegykarok miatt. – A várhely lankáson lejtős, csak igen kevéssel lejtősebb a Kolozsvári piacznál. A jó öreg vezetőm mindent megmutogata, mi itten arra álló[!] vala, igen, hogy a felszántott új ugar alatt, mely helyen vonúl el ma is a volt vár földben levő alapja, mi mútatás nélküli helyen helyen jól észrevehető akárkitől is.

A várhelyétől mind északról, mind délfelől kívül a köfalak alapján jóval lejtősebb a hely, mint a vár belterülete volt. Nyugotról egy két hasáb szántó földet kivéve, a Firtostetőig fel folytonosan meredekebbé s vápahunpássá[!] válik a hely, a határ. A várhelyen alóbb nyugotra, a falu felől be a közeli faluig kétszer lejtősebb mint a vár felszine s területe ma.

Ezen várhely a legszebb hely az egész Énlaki határon s a leg sikeresebb s leggyönyörűbb buzát termi ma. A szántók délről északra s viszont szántatnak át mind kétfelől a földben rejlő köalapok fölött. ||

Azon családok, kiknek szántóföldjeik a várhelyen átmennek,: Szabó, Bíró, Simén, Demeter, Vas, Györgyfi, Kerestely családok, mint székel földészek. Minthogy a hely lánkás és a több száz év alatt, felszántott, fel is kapált s így puhult föld a záporok mosási által bár kevésbé észrevehetőleg is csak szállott valamit alább a földészek hát, kik Isten tudja mi időtől fogva ott szántogatnak, a vár földbeni alapjából ottan ottan kiásogattak, feszegettek annyira, mennyire beszántatják a föld, hogy az eke bele ne akadjon. Bizonytalan mily mélységre van a földben az alap, e nem igen ásatik, mivel mint mondatik, oly keményen összeforrvá a kövek a mésszel, hogy baj élválaszthatni egymástól.

E helyen láthatok régi különös égetett cserép s téglá darabok, kihányt darab mészt itt ott, oly kemény mint a kő. Egy régi tégladarab általam köhez üttetvén csengő hangot ada. – A várhely északi oldala felső szegleténél áll csak közlebbről[!] kihányt rakás kő, e kövek egy részének oldalán a rájuk ragadtott mészt oly keményen ül, hogy nem kis baj kővel is levérni onnan.

Oly helységben, hól szűk a kő, bár mi erővel is kiásnák az ily váralapot, de itt az Enlaki határ némi részén oly temérdek mennyiségű a kő, hogy sem szántani, sem kaszálni nem lehet, sőt az öreg mutata egy darab oldalos helyet nekem, honnan a sok zápor úgy elmosta a használható földet, hogy csak a kövek maradtak többszámú hold földön s én mondtam ra: Tán jobb lessz vala, ha a zápor a köveket seprette volna el s a használható földet hagyta volna meg

Ez a sok kő oka, hogy csak arra van vigyázat s volt az alapkövek kibontásával, hogy az eke bele ne törjék. – A várhely also, napnyugoti s így falufelőli részén aloll, van a várterületnél lánkásabb egy szomszéd szántóföld, melynek birtokosa, ha szinte akarna is, el nem tudna elszántani a felső szomszéd szántóját, mert azon alsó szántóföld felső barazdjája a volt vár belsőköfala alapjának hosszában mintegy a szántóföld harmad részéig ma is jól láthatólag kiálló kövei mellett suhan el.

E helyet így megvizsgálám s átrándulék onnan Korondra is, de mivel az ottani borvizről eltávoztak vala a vendégek, két ismeretes nemes nőn kívül, ott keveset mulaték s e hó ötödikén visszatérvén, rá szánám magamot s diáki időmtök fogva most 7tedszer s hiszem utolszór életemben, csak egyes egyedül ki- || mendegélek a Firtos tetejére ott szinte óráig mulaték nézdelve messze vidékekre az erősítő levegón, méregetém lépéssel a Firtosi vár helyét is, melynek szélességét 90, hosszát 112 lépésnek találám. Diák koromban 1814^{ben} még egészen áll vala ott a kisszerű templom kőfala a várhely közepén.

Ugy van de Enlaka melletti *Jenő vára* nagyobbyszerű vala ennél, igen mert én azt 7^{1^{ső}} napján (e hóban hát) nagyobbacsakákat lépve, mint rendszeréni jártomban szoktam, mind északról délre, mind keletről nyugotra, mindenütt, kétszeris megmérve lépéssel 180: száznyolcvan lépésnek találtam egy köalaptól a másíkg.

Az öreg mondá: (kivehető is vala) a nagyszerű vár négyszegletű volt, csakhogy mindenik szeglet kerékfalforma hajlásu volt kisebb körben. Öreg nagyapjától hallotta vala azt is, mint ő mondá, hogy a Firtosbeli vár e *Jenő várának* a fellegvára volt s abból ebbe gyakori közlekedés folyt, a nép ajkán úgy forgott szájról szájra tovább adattatva, hogy a *Jenő vára* a Firtosbelivel egykori építmény volt, de hogy kik építették arról nem hallottak (az alábbi köniiratból[!] tán kiviláglik)

A vár nyugoti oldalának délfelőli részén alól látható némi kőház alapja mintegy 60 lépésnyire, de erről tudva van, hogy sokkal későbbi építmény volt, innen azon helynek s még abból, az oly közeli várhelynekis, mely sokkal s ugyan sokkal régibb. *Militia* nevet adott s mond ma is az ottani nép. – A várhelyen alól egy elhanyagolt kis forrás, kaszálló helyen. *Távuabbka*![!] a faluba menő út mellett egy nagyobb is. A vár kapuja, mint az öreg jelekután beszéllé, a vár déli oldalának alsó v. falufelőli szeglete taján volt hihetően. – E helyen csak közlebről is, mint többen is mondák több darab vaspánt s egyéb nem tudhatni ma, mire használt vaseszközök találtattak a földben, de mind oda vagnak. – Találtatott e helyen egy vas-kovácsűlő is, melyről tán nem érdeketlen ennyit írnom: A mint a várhely felső alapjából, mint mondák, nem régen feles követ ástak ki, ott a földbeni köfal mellett találtatott azon űlő is, de mivel a rozsdá egészen vastagon borította vala, kőnek lenni gondoltaték s ott hevere soká, a szántóföld végére összehányt rakás kö között. Azon szántóföld birtokosa, midőn búzáat vete ottan, borona-nyomatékú használá kőgyanánt néhány évig, s használat után mindig visszadobá a rakáskő közé, mely egykór ilyen esetben, nagyobb csendülést adván, kijöve, hogy nem kő; hanem csupa vas. Az űlő ma Martonosi Tek. Pálffi Sándor ur birtokában van, kihez egy Enlaki Keresztely N. nevű embertől került, melyet a Tit Tek: ur atada használatúl || ideig egy Bódi nevű Kovács cigány zsellérének Korondról visszajövet Sept 5^{én} nézém az űlőt, akkor is kalapálván rajta a kovács. Az űlő idomtalan formájú széle, magasága egyegy előaraszni, mint az írt Tek: úrtól érttettem, mintegy 60 fontot nyom. azon Tek. urhoz ez uttal azon szives kérésemet intézém: méltoztat azon űlőnek, mint különös érdekű ritkaságnak, nagy gondját viseltetni, még figyelem lehet olyas helyről másunnan reája, közlebb időben is.

Mint öreg vezetőmtől érttettem, Enlakának régibb neve volt: *Jenlak*, némelyek szerént: *Jénlak* vagy *Jénlok* s így lett ebből későbben: Énlaka. Bizonyos úr pedig ugy értesíte ez utamban, hogy az említett falu neve nem oly régi időben is volt: *Jenő-laka*. Váralyai lelkész T. Péterfi Miklos úr is, lakában, ott létemben 7^r 1^{sőjén} mondá, hogy bizonyosan áll ottan Váralyában egy contractus, melyben Enlaka Jenőlaknak iratik. E contractust meg is keresi vala megmutatásúl, de eppen indulnia kelle más faluba temetni, arról pedig, hogy mikór, mely évben iratott azon contractus, így nem láthatva, nem tudhatni bizonyost.

A jó öreg a Jenővár helytől mintegy 100 s néhány lépésnyire a fő szép helyre vezérle engem, délkelet felé, ott muta egy helyet, hól néhány régibb cserépdarabot s égett veres ugárszántást s barazdakot láték, s mondá, mit már meg hallottam vala az előtt is, hogy itt ez előtt mintegy 5 v: 6 évvel egy faragott követ ástak ki a szántóföldből, melyen bizonyos régi irás is volt. En megtudván, hogy néhai Tek: Pálffi József úr saját lakába Tartsafalvára vitette vala azon követ, azért 7^r 10^{én} azon faluba menék láthatni az érdekes követ. Előbb Tekintetes Pálffi Dénes urhoz menék, kitől úgy értesülék, hogy közlebb ottan járván egy igen öreg, siket Szász Pap, mint nagy régiségbuvár, útítarsával, ki is a Tekintetes úrnak is jelenlétében pontoson![!] megvizsgálván ottan az említett követ, az elporlotton kívül az alábbi irást találá azon, mit a T: Tek: ur is lerajzolva átada nekem eképen:

DEO. MARTI.
 T. AEL. CTRES.
 TIANUS. PRAEF:
 COH: IIII L. HISP:
 EX VOTO POSUIT ||

a kő háromláb magas, idomtalan faragással. Az öreg vizsgáló mondá: hogy e három betű *COH* annyit tesz mint COHORS a négy IIII hihetón tesz: hogy negyedik, az L. HISP. Legio Hispanica. Több olyan követ is ástak ki azon helyen, de majd kicsin jelentésüek, mint mondatik, lekopván az írás azokról, azokatis megkeresni el nem múlatom

Hallottam vala régebben, hogy a Parajdi havason is volt volna egy vár, *Rapsóné vára* nevezet alatt. – erről ez uttal csak ennyit: Kecsetben lakik egy Kalmán N. nevű közel 80 éves öreg mester, ki több társal hegyes, kösziklás helyeken ércztartalmu kövek keresésében barangolva tölté idejét néha néha. Ez iskolatanító közlebbi útamban mondá nekem, hogy járt legyen azon *Rapsóné váránál* is. Ezelőtt mintegy 30 évvel egy B. E. nms ember, kincskaphatás reménye alatt sok ásatást teve azon Várhely mellett s ő maga is négy nap ásott ott ugyan akkor, de sikertelen. S mind mondá: azon vár egy magas dombon állott, csigaforma, ma is látható kerülő út vezetett hozzája fel s minteg[!] 12 öl széles lehetett. erről most többet meg nem tudhaték messze lévén lakomtól a nevezett hely. Ugyan ez öreg mester emlité hogy a Felső Benczédi határ egy magasabb részén is hallotta, hogy lett volna némi vár, *Bükkvára* név alatt s ő másokkal azt is látni vágyván, elmentek azon nevezett helyre s ott olyan köfalformát találván a földben, ásogták, de nem találtak egyebet egy pincetorkot képező s pincét s annak romjait gyanittató építésnél.

A Fehér Nyikófolyó völgyétől délre út ellenben a Firtoshegyvel van egy magas erdő, neve *Sükei Rez*, közel oly magas, mint a Firtoshegy, azon alól a lakfalum Sz: Miklossal szomszédos A. Siménfalvi erdő, az irt *Reztetőtől* nyugotra, az erdő legmagasabb csucsa valamivel alantabb a *Reztetőnél* ma is *Várhegy* nevet visel. A terjedelmes, Siménfalvi erdő a Nagy Székel Mózes idejétől fogva Sz. Miklossal átalánoson közösen biratván, a két falu megfosztozék ez évben azon erdőből s a *Várhegy* nevű helynek egy része, az erdőből, a kisebb nepű s kisebb részt kapott Sz: Miklósnak juta, két régi pinczehelyel együtt. ||

Én e folyó hó 18^{án} egy Siménfalvi érdemes egyen M. I. urral, mintegy harmadfél órání idő alatt kimenék azon *Várhegy* nevű helyre s ott a bükk s gyertyánfa vesszőkkel kendersűrűsége benőtt helyen tölténk vizsgálodva egy órání időt Itt köfalat jelentő romok nem valának láthatok; természetes köftratur[?] elég. Látható magas földhányás nagy része körformában, a földhányáson kívül bizonyos sáncz jelei leginkább kivehetőképen az északi részen, mely helyet a közlebb eső helyel ma is így nevez a nép: A Sáncz, a Sáncznál így ment szajról szajra néhány száz évtől fogva. Itt gyakran történtek ásogatások, igen közlebbről is. Több mint 8 v. 9 pincze helyet mondnak lenni e helyen, én hatot láttam, egy ezek közül ambár beomolttan több egy ölni mélységünel, egy kicsinebbnek egyik oldalán láthatós kis kőrakáska.

Bizonyos egyén régebben négy láncsát talált vala ezen helyen a földből eső által kimosatván egynek egj[!] kis része, ugy akada a többekre, s én ezeket nem láthatám, egy

megvolt még Simenfalván bizonyos úri háznál, de a közlebbi zavarkór eltűnt. E hely a Firtoshegytől körülbelül 6 v: 7 óráni távolságra fekszik jó gyaloglással. Mint a mostani nép egy része az öregebbektől hallottat mondja, beszéli: A Firtosi váról közlekedés volt, e Várhegybe is s onnan idáig Tartsafalva s Kadácson át lett volna a járás. Efféle utnak tartanak ma is egy erdő által egy részben régen benőtt uthelyet a Kadácsi erdőben láthatót, mely állásánál fogva falu erdőltő utjának soha sem szükségeltetett, és a mely jól kivehető úthely Kadács közelében láthatóan kezdődve éppen a nevezett Várhegyre volt irányozva. Azon út ma is *Hadútnak* hivatik. Azon derék egyén, kivel e helyet megvizsgálám, emlité nekem, hogy ez előtt tán mintegy 25 évvel e Várhegy déli oldalán darabka föld sok esőben lesuvadván, ottan egy iratos kő találtatott, melyet éppen e vezetóm édes apja lakába vitetének onnan. A követ s azon az írást sokan nézegeték, de azt az ottani tanult lelkész sem tudhatá megérteni, hogy mit jelentene. én nem lakván a helyen akkor, nem láthatám a követ. A kő nem faragott, hanem választva kikeresett szép természetes kő volt, s betétetek akkor megtartás véget bizonyos kamarába, s egy véletlen tűz által a csűr és kamara elégvén azon telken, a kő is tűz által annyira megromlott, hogy apró darabokra omladozott, s mintegy nemikép fonnyasztó érzet vala rám nézve az, hogy nem láthattam azon követ s az azon volt betűk formáit le nem mázolhatám ||

A Firtosi aranyakra vonatkozólag, azok körirata megtudhatása tekintetéből puhatolodám, Ezek közül, ha egy egy köznépi kéznél volt, többnyire eltűnt, ha egy kettő van is olyas kéznél, birtokloja igen tartozkodó az előmutatással. Bizonyos derék gazdag úrtól érttettem, hogy körülbelül négyféle arany volt a találtak között s számosabbakon e körírás álla: *THEODOSIUS*.

Egy lelkész emlité mikép látott egyet, ezüst húszas nagyságut s azon mint emlékszik e betűk valának: A. F. D. v: tán B. az ezt talált szegény embertől 30 forinttal váltotta vala meg egy gazdag hirű lelkész, ma igen öreg Egy kicsinket, kissebbet valamivel az ugynevezet hatos piculanál módomban vala megpillanthatni egy helyen, ennek egyik oldalán egy búzafőforma kerekesség, koszoru forma, közbe oroslán, más oldalán egy fő haj s szakállal, s e kőírással tisztán látható dombor betűkkel: *RECHEN PFENIC*

Egy öreg ember Sz: Gericzén laktomban, az ottani határon Gyalakuta felé nyuló völgyben az ugarszántás felszinen talált vala egy aranyat ez előtt mintegy 30 évvel ezt én is láttam, a széles dombor vala, két császár aranyat nyomott. Egy csinos kép vala rajta tetétől talpig, a kép hosszában görög betűkkel ez írás állott: *Alexander Basileon*. A réf: akkori lelkész 24 forinttal váltá magához, de a ki magtalan elhalván, nem tudhatni, hová költözött legyen az arany. A megtaláló öreg nem tudá aztán megmutatni a helyet, meg nem jegyezvén, hól az aranyat talalta, lehet, h: több is volt ott a földben s lehet h: nem volt.

A Méltóságos úr levelében említés vala olyas regékről is, miket Kolozsvárra küldözgettem, de meggyőződésemm szerént azok nem oly tartalmuak valának, milyekre a Msgs ur levelében czélzás vagyon, Azok csak afféle úgynevezett „Beszédék” valának, melyek főkép téli estvéken a nép között mondatni szoktak: Egy egy királyról s annak leányi, v: fiai kalandjairól, melyeket utobb az írók, „népregének v: tündérregének” nevezének el. Ilyet egy, kettőt küldhetek ide hátrább de úgy vélem nem célra leendnek.

Hogy e levelemben terjedelmesen annyi teketóriát tevék s úgyszolva toronyát boronyát összehordék, olyas olvasója ennek kezébe kapva, mondhatná rolam talán: Látszik hogy öreg, de se baj! hátha mondaná: Látszik, h: igen ifiu az esze, se baj azis.

Ha még itt ott olyas várhelyekről tudomást vehetek, megvizsgálni s tudositásomat megtenni el nem mulatom. E levél kézbesültéről nehány sort vehetni nyugtatás volna rám nézve

maradván allándoul
a Méltóságos Cs: Kir Törvényszeki tanácsos úrnak

Kis Kede. 1860. 20 Sept.

alázatos Szólgája
Tiboldi István sk.

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Nagyajtai Kovács István hagyatéka]
Autográf levél, 8 oldal.

15. Kriza János Gyulai Pálhoz.¹³⁴ Kolozsvár, 1861. december 30.

Tisztelt Barátom Uram!

A sok ünneplés gondjai között, leginkább pedig gonosz migrainem kinjai miatt nem volt kedvem olyas feszesebb levél írásához fogni, azért maradt ily soká a Toldy Ferenc ő nga levele – de végre, tán későcskén is, megkészült a levél, s szíveskedjék Ön átadni, kérvén szóval is, hogy Ön éppen a legistenadtább alkalom azon Énekeskönyvnek elhozására. Mi élünk, még Brassai bácsi¹³⁵ sem veszi sokat számba a díjnak meg nem nyerhetését: mert rá volt készülve, mint jó keresztény a jól meghalásra. Előfizetés útján reméljük kiadhatni, ha hamar lekapná onnan. Hát az én „bicskom, bicskom, veres nyelü fabicskom” talált é helyet az „Arany” asztalán? Majd az ujévben, ha Isten segít és szükség lesz rá, többre is rá kényszeredünk.

¹³⁴ Gyulai Pál (Kolozsvár, 1826 – Budapest, 1909) irodalomtörténész, költő, író, egyetemi tanár, műkritikus. Nagy szerepe volt a *Vadrózsák* I. kötetének létrejöttében. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹³⁵ Brassai Sámuel (Torockószentgyörgy, 1797 – Kolozsvár, 1897) nyelvész, filozófus, természettudós, az utolsó erdélyi polihisztor, az MTA tagja. 1850 és 1859 között Pesten élt. 1859-ben Kolozsvárra költözött és az Erdélyi Múzeum Egyesület igazgatója lett. Ugyanekkor (1862-ig) az unitárius főiskola tanára, 1872-től az akkor megnyíló Ferenc József Tudományegyetem tanára, prorektora, dékánja, majd rektora volt. 1877-ben Meltzl Hugóval megindították az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat*. 1884-ben nyugalomba vonult. A *Vadrózsák* gyűjtésében nem volt jelentős szerepe, egyedül a gyűjtemény címének megválasztásakor került elő a neve: ekkor ő is ajánl egy szerinte magyarosabb címet, azonban végül nem amellet dönt Kriza János és Gyulai Pál.

Isten áldja meg ki és bemenetelét önnek – vagy is fel és lejövetelét. A ki vagyok Önnek
igaz tisztelője
Kolosv dec. 30. 1861. Kriza János

Lelőhely: OSZK Kézirattár [Levelestár]

Közölve: MNGy. 378–379. (1. levél), SzNGy. II. 406–407.

Autográf levél, 1 oldal.

Címzés: T. cz. *Gyulay Pál* Urnak. *Pesten*. A címzés alatt a következő megjegyzés szerepel: N.B. Ha Gyulay ur már nem volna Pesten, T. Arany János ur szívesen kéretik a Toldy levelét valahogysmint kézhez juttatni.

16. Marosi Gergely¹³⁶ Kriza Jánoshoz. Székelykeresztúr, 1862. március 3.

Főtisztelendő Püspök Ur!

Mikor a más levelemöt bévégeztem, akkor vöttem észre, hogy a „deho! reme, róma”-ra semmit sem reflectáltam. Sem én, sem a többi collegák, sem a diákok nem tudunk sömmi fölvilágosítást adni e részben Főtisztelendőségödnök. A „hulladoz”nak kiejtést használják nálunk ilyen kifejezésekben „Hulladoznak a juhok, pl. a métőbe” (métej) Külömben inkább „hulldogál”t hullogat”-ot hallottam. De alig ha elé nem fordul „hulladoz”is az egyesben. A többesben nem igen hiszem. „Maradoz”nak eleget használják „Ne maradozzatok” pl, hanem ez közönséges kifejezés. –

Kozmának¹³⁷ az illető dolgot megsúgtam. Én hónap, azaz húshagyó (húshagyó) Keddre hazarándúlok valami családi ünnepéj, vagyis conferentiára. Van nekem egy testvérbátyám Jancsi.¹³⁸ Attól még ha valami érdeköst hallok || közölni fogom a Főtisztelendő püspök ural. Addig is kedves családjának és főtisztelendőségödnök ezer áldást, egészséget, boldogságot ohajtva maradtam a

Főtisztelendő urnak

alázatos szolgája

Marosi Gergely

vagy udvarhelyszékiesön „Gergő”

SzKeresztur Mártius 3^{án} 1862. -

Lelőhely: MTAKK [Ms 930/11.]

Autográf levél, 2 oldal.

¹³⁶ Marosi Gergely (Alsó-Siménfalva, 1832 – Székelykeresztúr, 1874) a levél írásakor a székelykeresztúri kollégium tanáraként működött. Kriza János gyűjtőtársa. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹³⁷ Kozma: ismeretlen személy.

¹³⁸ Marosi János Marosi Gergely bátyja. 1817 körül született Alsó-Siménfalván, 1824-től a székelykeresztúri kollégium diákja volt (vö: Fekete J. szerk. 1993: 146), később talán a székelykeresztúri járás szolgabírájaként működött. Marosi Gergely a testvérei közül hozzá kötődött a leginkább, peregrinációjából számos levelet küldött neki, ezek közül néhány megtalálható az MUEKvGyLt-ban a Benczédi Gergely-hagyatékban.

17. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1862. március 9.

Tisztelendő Ur!

A M. O. Maurer Josef¹³⁹ ur által kitűzött pályadíjra a verseny ki van hirdetve: 5 arany egyik, ugyannyi a másik feladványra.¹⁴⁰ Ezennel különösen is megírom Tisztelendőségnek a programot tudás és ahoz alkalmazkodás végett. A program ez:

- 1.) A pályázat egy tudományos és egy népszerű beszédre történik, a legjobb tudományos *öt*, a legjobb népszerű beszéd szintén 5 d. arannyal jutalmaztatik.
- 2.) A tudományos szerkezetű beszédben a pályázók fejtsek ki hogy: *Valódi Miveltség, Vallásosság nélkül nem lehet[séges]* a népszerű beszédben pedig, hogy: *milyennek kell lenni egy [-]["] életének*. A 'beszéd' tárgyához illő alapigéket a [sz]ent[ír]ásból szabadon választhatják:
- 3.) A pályázati hat[á]ridő az 1862 ["] ["] utolsó ["] ["] addig a pályamunkák idegenkézzel, tisztán és hibátlanul leírva a [-] beküldendő lesznek egy a szerző nevét rejtő külön borítékban lepecsételt jelíges levél kíséretében!¹⁴¹ —

A hévízi fa-ügyben tett felterjesztés minélelőbb kielégítőleg fog eligazittatni. —

Egy kis fáradságra kérném fel Tiszteletedet. A gróf Mikó Imre ő exja pártolásából odáig jutván, hogy elvégre sajtó alá adhassam még e hó 20^{án} Népköltési Gyűjtéseimet, miket Ön is becses adalékokkal gyarapított volt, még ujalagis felkérném egy kis fáradságra. Annyi idők óta elveim is változtak a kiállításra nézve, de a tudós világ követelése is mások. Most ugy kívánják, hogy minden vidéknek saját kiejtésével adjuk, a mit adunk: népdalt, népmesét, mondát, minden aprólékos játszáságot is. Arra kérném hát Tisztelt Barátomat, sziveskedjék nekem vagy¹⁴²

¹³⁹ Maurer József (Ürmös, 1827 – Budapest, 1878) gazdatiszt, 1848-as honvédszázados. A bécsi Tereziánumban és a kézdívasárhelyi katonaiskolában tanult. 1843-tól a határőrségnél szolgált. 1847-től hadnagy, a szabadságharc alatt főhadnagy, majd alszázados. Annak leverését követően 5 évig volt fogságban Josefstadtban. 1867–1868-ban Ozsdolán volt gazdatiszt, 1876-tól a budapesti Honvédházban élt.

¹⁴⁰ Erről ugyanazon az 1861-es tordai zsinaton határoztak, amelyen Kriza Jánost püspökké választották. A pályamunkáknak a *Keresztény Magvető* szempontjából volt különös jelentőségük, mivel azzal a feltétellel tűzték ki a jutalmat, hogy az azt elnyerő prédikációk a frissen meginduló *Keresztény Magvető*ben jelenjenek meg. (Vö: az 1861-ben Tordán tartott zsinati főtanács jegyzőkönyvének 62. jegyzőkönyvi számát; idézi: Szabó Á. 1975: 157.) Ehhez Szabó Árpád azt teszi hozzá, hogy „Maurer József pályázathirdetésében az az unitárius szólal meg, aki nemcsak odaáll pártoló tagként, hanem aki ösztönözni akar másokat, hogy tehetségük felmutatásával szolgálják a nagy közönséget s éljenek a Keresztény Magvető biztosította lehetőséggel.” (Szabó Á. 1975: 157.)

¹⁴¹ A pályázatra 11 pályamunka érkezett be. A jutalmat megosztották Goró István, humoródújfalusi pap (Kriza János gyűjtőtársa) és Koronka Antal, torockói pap beszédei között – amelyek a *Keresztény Magvető* második kötetében meg is jelentek. (vö: Borbély I. 1928:83.)

¹⁴² vagy: itt 'legalább' jelentésben

egy népmesét, ugynevezett beszédet¹⁴³ rapiálni¹⁴⁴ valamely elbeszélő után, a milyen mindig találkozik a nép között, és hogy legkisebb jele se legyen a leírásón annak, hogy a leíró ismeretes az irodalmi nyelvvel, csupan a nép nyelve legyen használva, tehát passívumok sat nélkül. Gróf Mikó ő exja arra is felhatalmazott, hogy az olyas népbeli embereknek applacidáljunk¹⁴⁵ fáradságokért, azért minthogy sokszor || vonakodnak az ilyen emberel[!], legyen szives ösztönözni ígélet átalis, már én a Jakab Elek ur közvetítése utján bizonyosan kieszközlendek s minél hamarább. A Népdalok elől jövén s egyéb félek[!], valami 5 vagy 6 czim alatt, legútoljára hagytam a *népmeséket*; nem bánom, akármennyit: bármely hosszuk legyenek, csak a népnyelvén, hogy kivált az igeidők, perfectumok imperfectumok hol használata is kitéssék, mi felett most sok vita van a magyar tudományos világban. – Egész május végéig, sőt junius 10^{ig} lehetne idő, csak lehetne Barátomnak is egy kis ideje, s aztán még kérdés: kaphat é azon vidékben olyas embert. minél költőibb és tündéribb, természetesen annál jobb. – Állatmesék is jók lennének. Ugy a helyekhez, személyekhez, várromokhoz, eseményekhez kötött mondák, csodás regényes beszélek, babonásságok sat. – Gróf Mikó Imre ő exja ezen gyűjteményt folytatni akarván, a gyűjtőket különös honorariummal szokta megtisztelni, mint éppen a télen a mi Tiboldinkat, a ki valami 150ig való népmesét gyűjtött össze¹⁴⁶ – csak az a kár, hogy Ő mesterkélés nélkül nem tud írni; nem találja el a nép esztét és stílusát.

Szeretném, ha megírná nekem röviden: mi az ottani vidék tájnyelvének sajátja? egyezik é az Erdővidékivel? Barczaságival vagy hétfalusival? S miben? miben különbözik? – a Homorodvidékítől s a kereszturítól miben üt el? Az *is* helyett *est* mondanak é? az *öt* micsoda szókbán s bővön használják? vagy csak mint Erdővidékén? –

Én a *Háromszéki* és Udvarhelyszéki tájjejtéseket már alkalmasint [ismerem],¹⁴⁷ a többi vidékét még nem igen. –

[Találta]¹⁴⁸-e legkisebb nyomát is a passivum[ok ha]sználátának? Hát a *bennünket, benneteket hallotta* valaha a népnél, olyannál hogy nem a műveltektől szivárgott volna

¹⁴³ Ekkor a tündérmese megnevezésére számos kifejezés volt használatban. Leggyakoribb volt ezek közül a *beszéd, rege, néprege*. A *mese, tündérmese* terminus az értelmiség felsőbb rétege (jelen esetben elsősorban Kriza János) által terjedt lassan az alsóbb rétegek felé. Tiboldi István leggyakrabban a *rege* szót használja, de előfordul nála a *beszéd* és a *tündérmese* terminus is. A mese kifejezés alatt leggyakrabban és legáltalánosabban ekkor még a nevesített szerzővel rendelkező tanítómesét értik. A nép, a mesélő közösség leggyakrabban *beszédnek* nevezi a mai terminussal népmeseként beazonosított szövegeket.

¹⁴⁴ rapiál (< lat. rapio) 'kap, megragad, megszerez, összegyűjt, összeszed'

¹⁴⁵ applacidál (lat.) itt 'átad, odaad' jelentésben (talán a placido 'lecsendesít, megengesztel' igéből)

¹⁴⁶ Tiboldi István más leveleiből kiderül, hogy a nevéhez kapcsolható meséknek két csoportját lehet elkülöníteni. Az egyik csoportba tartoznak azok a mesék, amelyeket maga írt: ezek Fáy András modorában megírt tanítómesék. 325 ilyen meséje ismert; utóbb nagy részüket gyűjtött folklórszöveggént (tévesen a *Vadrózsák* folytatásának titulálva) Mészáros József jelentette meg az *Adomák és tanítómesék* című kötetben. (Ezzel kapcsolatban vö: Mészáros J. 1988, Olosz K. 1989, Szakál A. 2010.) A másik csoportba tartoznak azok a mesék, amelyeket a korban többnyire más megnevezéssel illettek, ezeknek számát Tiboldi István 1862-es Kriza Jánoshoz írt levelében 93-ra, 1876-os Simén Domokoshoz írt levelében 94-re teszi. Mivel 1880-ban Tiboldi elhunyt, így feltehetően ezen gyűjtött tündérmesék száma az utolsó 4 évben sem nőtt. Így a 150 mese említésekor inkább a tanítómesékre kell gondolnunk.

¹⁴⁷ Jelenleg olvashatatlan szó, de az *Erdélyi Helikon*ban megjelent szöveggözlésben szerepel.

¹⁴⁸ Jelenleg olvashatatlan szó, de az *Erdélyi Helikon*ban megjelent szöveggözlésben szerepel.

közéje? – Hát az imperfectumokat s perfectumokat miképpen használja a nép elbeszéléseiben, panaszaiban? –

Sem.-et mondanak.é valaha, vagy csak *se.t* –

Micsoda betűelhagyásokat tapasztalt, például: *házábó, házából* helyett; *mer = mert* helyett – életemé, életemért helyett vannak é s hol hallotta?

Hát az *u*-hangzót röviden használják vagy hosszúnak mondiák ki, p. o: buza, vagy *búza, huszár* vagy *huszár[!]*, rugom, vagy rúgom, nyuzom vagy nyúzom, hi vagy hí, szí, vagy szí, *hijja*, vagy *hijja*?

Valami nézetét szeretném birni a felett: mit tart arról, hogy a barcasági hétfalusiak s más lutheran faluk, úgy Héviz, Datk sat vajjon nem egészen más magyar törzshöz tartoznak.e mint a székelyek, nem úgy látha[tó]k é ez még testi alakjokból, arcállásukból, öltözet s egyébből, kivált nyelvi különbözőséből. – Sőt általában nem látszik e nagy különbség a háromszéki sok tatáralaku fej, barna kép és az Udvarhelyszéki, kivált némely vidéki szőke, kék szemű, inkább kaukázai alakot mutató emberfaj között – Szóval: mind ennek hasznát vehetvén Gyűjteményemben hátul a jegyzeteim között, szeretném, ha bár töredékes véleményeit is velem közölné, a mit Ön mint mély észlelő tehetségű ember eddig elé nem téveszth[et]ett szem előtt. Minderre idő még lenne egy kevés, egész május végéig. –

Ujlag engedelmet kérve sok alkalmatlan kérdéseimért s csak azon esetben híva fel közrehatását, ha érkezendik s ha módja lesz benne, viszontszolgálatomat erőmhöz s tehetségemhez képest ajánlva vagyok baráti jó indulattal

Tisztelendőségednek

Kolosvárt, Mart 9. 1862.

tisztelő barátja, kész szolgája

Kriza János
ppk

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Közölve: EH. 495–496. (r.)

Autográf levél, két oldal.

Megjegyzés: Jelenleg a lap sérült, így egyes részek nehezebben olvashatók. A népköltészeti gyűjtéssel kapcsolatos részt az *Erdélyi Helikon*ban megjelent levélrészlet segítségével egészítettem ki. Péterfi Sándor témamegjelölése: felszólítás. a) *Maurerféle pályázatra*. b) *népismertetes [-]*

18. Kriza János Nagyajtai Kovács Istvánhoz. Kolozsvár, 1862. április 2.

Nagyon tisztelt Bátyám!

A mire bokros foglalatosságaim között régóta készülök, hogy levelem által érintkezzem Tisztelt Bátyámmal, azt a jelen pillanatban annál nagyobb készséggel teszem, mivel egyszersemind új hivatalba léptin való nagy örömemet is kijelenthetem. Egyetlen, mindent összefoglaló kívánságom az, hogy a kegyes ég adjon Bátyámnak életet, erőt, egészséget

hosszas időig, hogy működve vagy a szabályszerinti működési szakmát kiszolgálván pihenve; mindig frissen érezhesse magát az emberi élet „ne tovább”-jáig”. A mi egészségünk hála az égnek csaknem folytonosan kedvező, az enyimet is ideértve, mely a mióta foglaltosságaim nem oly sokféle tépők, szaggatók, hanem inkább a dolgozó szobában csendesen elvégezhető, sokkal jobban kezdett szolgálni, mely szolgálatban eddig gyakorta történt fogyatkozás. Most tavaszi tisztító kurául használom a budai keserű vizet, a melyből minden jó reggel egy fertálynyit bévéve, igen jól érzem magamat az operálás után.

Néhány hónapok óta mellékes időmet elfoglalta azon „Székely Népköltési Gyűjteményem szerkesztése, a melyre már 18 éve készülök, mindenkor folytatván a gyűjtést és mások általi gyűjtetést. Többször szándékoztam volt kiadni, de részint csoportos bajaim miatt nem volt elég időm oly pepecslő munkának sajtó alá készítésére, részint nem tartottam elégségesnek még az anyagszert, s ide járult az is, hogy kiadó nem igen ajánlkozott, a kitől fáradságimnak némi díjját várhattam. Szerencsémre gróf Mikó Imre ő exjának fülébe hatott gyűjteményem hire, s már harmadik éve zaklat untalan s buzdít a kiadásra, ígervén a nyomdai költségek előleges hordozását. A zaklatásoknak csak mostani hivatalba lépésem óta teheték eleget, hozzá kezdvén a sok || anyagszer rendezéséhez, s annyira is haladtam már, hogy a mult héten szerencsésen sajtó alá adhatám, s elkezdődött a nyomtatás. A cím: *Székely Népköltési Gyűjtemény*. 1^{szőr} jőnek *Székely Népdalok*, balladák s *rokkonművek*. a:) Udvarhelyszékiek. b) Háromszékiek. c) Maros székiek. d) Aranyosszékiek. e) Vegyesek Erdélyből, mind a menyiben lehet mindenik székiek sajtósági nyelvjárása szerint. II. *Táncszók*. III. *Találos mesék*. IV. *Székely Népsajátóságok*, mint sajtósági szólásmódok, mondatok, példabeszédek, népszokások s ünnepélyek. Babonák st. V. *Mondák*, hagyományok. VI. *Népmesék*. VII. *Székely Tájszótár*. Nagy tarkasága lesz gyűjteményemben a székieliségeknek; a grófot, s különösen Gyulai Pált írónkat nagyon érdeklí gyűjteményem. A mint említém, a menyiben lehet mindent a nép nyelvén s mindenik székiek sajtósági hangajtése szerint igyekszem adni, mi az Erdélyi János¹⁴⁹ tervétől egészen elüt. Egyébiránt inkább csak Udvarhelyszéket s Háromszéket illetőleg lehet a tájszólásra figyelmeznem, mivel már a marosszékie nagyon elmosódott, s az én nyelvtani tanulmányaim is inkább csak a kereszturi vagy fejér nyikói s háromszékie tájszólásra terjedtek ki, a melyre nézve mostanig a legaprólékosabb tárgyakotis tekintetbe vevő levelezést folytatok több székiek ismerősimmal. Reméllem, hogy Augustus végére készen lehetünk, mivel a gyűjtemény mintegy 30 tömötten nyomtatott ivre terjedvén, előbb nem lehet végezni.

¹⁴⁹ Erdélyi János (Kis-Kapos, 1814 – Sárospatak, 1868) édesapja földműves. Sárospatakon tanult jogot, ügyvédként, tanárként dolgozott; a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja és a Kisfaludy Társaság titkára volt. 1846–48 között jelentette meg a *Népdalok és mondák* című háromkötetes népköltészeti gyűjteményt, amelybe a teljes magyar nyelvterületről válogatott darabokat, s azokat saját ízlésének megfelelően egészítette ki, rakta össze. A nyelvjárás sajtóságiakat figyelmen kívül hagyta. Feltehetően ezekkel az elvekkel nem értett egyet Kriza János.

Ha lennének Uram Bátyámnak is gyűjtései az ugynevezett ponyvairodalomból – mert ezeket is tekintetbe vettem – Erdélyt illetőleg, ne sajnálja közölni velem. Egyébiránt Bátyámnak tudományos céljai lévén s a való keresése lévén feladata, az említett tárgyra nem lehetett anyi figyelemmel. Mondák, hagyományok czime alatt afféle, történelmi egyénekhez, tájakhoz, eseményekhez kötött elbeszéléseket, adomákat értettem, mint tesszem a gagyiakról, Firtoshegyről, Hargitáról, Szent Anna taváról, valamely historiai emlékezetes dologról való közléseket. Valami kevés van e részben is, de annál több osztán a babonám, s a népmesém, nem is említve, hogy valami 600 népdalom van, mind tisztán erdélyi, vagyis legnagyobb részint székelyföldi. Most is foly bé hozzám újabbi felszólításom következtében. –

Az enyimekkel együtt tisztelve Uram Bátyámat s magamat további szíves hajlamaiba ajánlva vagyok és maradok

Tisztelt Bátyámnak

tisztelő öccse

Kriza János

Kolosvárt April 2. 1862

unitarius püspök

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Autográf levél, 2 oldal.

Címzés (a 2. pagina versoján): 123. P. I. 1862. Az *Unitarius püspökségről*. Fiscalis Director N. Ajtai Meltóságos *Kovács István* Urnak. *Maros-Vásárhely. Egyházi tárgyban Hlból.*

19. Barabás Sándor¹⁵⁰ Kriza Jánoshoz. Bölön, 1862. április 24.

Fő Tisztelendő Püspök Ur!

Nagyra becsült sorait e hó 4^{én} tiszteltem s hogy meleg sorai nem cifra divatos szok; azt a Fő Tisztelendő püspök Ur Testvérem Gyermeke Gálfalvi Istvánnál¹⁵¹ bébizonyította. adja Isten érdemelhessük meg miis pártfogását! a Vadrózsába küldök öt nép dalt – az első *Están bátyom panassza*. eztet magam irtam – a panaszt mikor szántoba mentem akkor hallottam. igyekeztem a Nép száján írni; nállunk erdő vidékin a szovakat nem nyujtják – ha nem is heljett es-t használnak – földet – földnek mondják, az öt is használnak, de nem úgy mint Udvarhelyszeken. ly-t se használnak hanem j-t - - a 2^k

¹⁵⁰ Barabás Sándor (Árkos?, 1817 – Bölön, 1886) bölöni unitarius nagybirtokos. Kriza számára feltehetően már az 1830-as évek végén gyűjtött, azonban csupán ez az egyetlen levél maradt fenn Kriza és az ő levélváltásából. Saját kezű írásában a neve ebben a levélben Barrabásként fordul elő, az 1838-as gyűjtésén Barabásként. A kötetben a nevének egy r-es alakjában kerül megnevezésre. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹⁵¹ Feltehetően egy másik Gálfalvi István, aki a Kriza-gyűjtő Gálfalvi Istvánnak nincs kizárva, hogy rokona, de semmiképpen sem azonos vele.

*Váradiro*¹⁵² – ezt a néptől tanultam s úgy irtam le a hogy a szót kimondották – a végén egy kicsint modositottam – vagy jobban mondva – ki fódóztam mert száraz volt – a 3^{ik}., e kedves dal erdő vidéken – fonoba – kalákákba – hol a fiatalság együtt van – mindig ez az első és a Váradie – a 4^{ik} mint a kaposztába az || avas – megessmerszik. úgy az 5^{ik} is – régiebbeket nem tudtam kapni. van még a Nép száján a Nemeréről – de ez nem adható¹⁵³ – Én is irtam volt az *Uniorol – Fekete hegyről* – ese jöhet ki egyik is, modositva pedig nem jó¹⁵⁴ –

fonokba mondani szokott meséim olyanok vannak, a millyeneket én könyvbe nyomtatva lenni bajosan hiszek – úgy talányok is gyujtóbe[!] – mind a népszájából – csak egy kár: hogy a legélczesebbek mind obseumok¹⁵⁵ – e pedig nem [”] ezeket május végén kiinditom –

A verseket a hogy leirtam erdő vidé[ken] úgy beszélnek – ebből is látható hogy erdővidéken nem nyujtják a szót és szebben beszélnek a három székieknél – legyen bár hogy, csak sikert arassunk a már mindegy. mi magyarok meg értjük egymást –!

A Fő Tisztelendő asszonyt feleségem forron ölelve kedves családjával – magamat nemes szívébe zárt öröklők[?]

és Fő Tisztelendő Urnak

Bölon áprillis 24^{én} 1862

alázatos szolgálja

Barrabás Sándormk

Lelőhely: MTAKK [Ms 930/1.]

Autográf levél, 2 oldal.

Megjegyzés: A levél egy helyen sérült. A helyes olvasatot nehezíti, hogy a levél írója a mondat zárására és tagolására egyformán gondolatjelet használt pont és vessző helyett.

¹⁵² Várady József a Makk-féle összeesküvés egyik résztvevője volt, akit Makk József azzal a feladattal küldött 1852-ben Erdélybe, hogy építse ki újra az ellenálló hálózatát. Azonban neki sem sikerült tömegbázist létrehozni, s az osztrák csapatok különösebb erőfeszítés nélkül elfogták szabadesapatának nagy részét. Őt 1854 februárjában kerítették kézre, és áprilisban végezték ki Sepsiszentgyörgyön. A jóképű, a nép közt igen népszerű Váradyról nagyon hamar balladás dal született, amely egy rabének aktualizálásából jött létre. (Vö: Olosz K. 2009a: 499–501.) Ennek korai elterjedéséről és Krizához való eljutásáról ez a levél tudósít először. Politikai okokból a ballada mégsem szerepelhetett a *Vadrózsákban*. A Várady-balladát először a kiegyezést követően, 1867-ben közölte Vas Tamás a *Székely Közlönyben*. Innen vette át Gyulai Pál és tette közzé 1872-ben (Arany L. – Gyulai P. 1872: 218–219). A jegyzetekben utalt egy, a *Vadrózsákban* megjelent változatára is a műnek (Arany L. – Gyulai P. 1872: 572), azonban az általa megadott oldalon az illető szöveg nem található.

¹⁵³ Feltehetően a szövegek az Ojtozi-szoros környéki Nemere hegyre, s az azon keresztüli 1849-es orosz betörsésre (is) utalhattak, így ezek publikálása a korban politikai okokból lehetetlen volt.

¹⁵⁴ Egyelőre ismeretlen szövegekre való utalás. Feltehetően a korábbiakhoz hasonlóan, a szabadságharcot pozitív színben feltüntető művekre gondolhat, amelyeknek közlése a cenzúra miatt nem volt lehetséges, az utalások elhagyása nélkül pedig feltehetően a szövegek lényege veszett volna el.

¹⁵⁵ A 19. században – ritka kivételeket leszámítva – a népköltészet gyűjtői és hangsúlyosabban annak közrebocsátói az ép, teljes, szép (mese)szövegeket keresték és tartották érdemesnek a publikálásra. Így mindazon szövegek, amelyeket a *népít* megkonstruáló elit *póriás*nak, az azokat megalkotó nép jellemétől távol állónak (és így nem elég autentikusnak) minősített, ha lejegyzésre is kerültek, megjelent gyűjteménybe nem válogatták be azokat. Ez az öncenzúra figyelhető meg itt is az obszcén, illetlen(nek ítélt) szövegek kapcsán. (Vö: Milbacher R. 2000.)

20. Kelemen István¹⁵⁶ Kriza Jánoshoz. Szabéd, 1862. április 24.

Főtisztelendő Püspök Ur!

A „Vadrózsa” czimü irodalmi vállalatra vonatkozott nagybecsü felszólítására bátor vagyok röviden megírni, miszerént a tisztelt felszólítás olyan időben érkezett hozzám; hogy én a legjobb akarat mellettis annak érdekében időt a kirándulásra és gyűjtögetésre teljességgel nem fordíthattam; mert a husvét előtti hetekben a Confirmationa valo előkészítés, azután a nagy hét, és innep, egészen fogva tartottak. Annyit tettem, hogy Benkő Károly¹⁵⁷ urat közre működésre személyesen felkértem, és tettis ígéretet, – e mellett, bizonyos emberre bizott levél által felkértem Szentmártonit¹⁵⁸ és Györfit,¹⁵⁹ – s a mint tegnap előtt és tegnap Cs. sz. mártonban és Sz. háromságon nálok személyesen megfordultam, hogy a remélt eredményt felküldés végett kezemhez vegyem: csak a bámulat fogott el, hogy levelemet – mely hihetőleg eltévedt – nem kapták. Most hát ezeket is személyesen felkértem, s ígérték, hogy mentől hamarébb küldenek a mit || lehet, ha el nem késnék. Benkő urat ma kerestem MSztKirályt, de nem vala honn; tehát innen se tudok bizonyost. És én? én jelenleg körülményeimhez képest, csak „instar cot is” lettem volna serviálando.¹⁶⁰ –

Most általánosságban, és röviden, (mert most jövök kirándulásomból) annyit írhatok, hogy Maros Szék nagyobb része, kivált a Maros vásárhely körülíliek az irodalmi nyelvet beszélik, – a Maroson innen levők, már a a vármegyei szolás modbólis használnak például: öker, törekbuza, szina, rit, – a Küküllő mellettiek, s kivált a felnyarádiak az ugy nevezett szent (catholikus) föld az udvarhelyszéki szóejtést követi, a szót nyujtva, e helyett ő-t használva, és a ropogós mássalhangzókat lágyitva hangoztatva; például: fössing, böss., – s pedig mondhatni, Maros széken, a legeredetibb székely típus, itt – a szent földön – lenne fellelhető, – furcsán jött nekem, itten a bõjthagyáskori ezen táncz mondatjok: Három éjjel, három nap tánczolni kell lábomnak, Negyven éjjel, negyven nap

¹⁵⁶ Kelemen István (Kobátfalva, 1812 – Szabéd, 1876) jelen levél írásakor szabédi unitárius lelkészként szolgált. Kriza János gyűjtőtársa. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹⁵⁷ Benkő Károly (Nagyenyed, 1805 – Marosszentkirály, 1863) megyei hivatalnok, a népköltészeti gyűjtésben való részvétele nem bizonyítható, csupán a felkérését dokumentálja ez a levél. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹⁵⁸ Szentmártoni Sámuel (Torockó, 1810 – Nyárádszentmárton, 1883), Torockón és Kolozsvárott tanult. Torockón Kriza János és George Bariț tanuló társa volt. 1833 és 1838 között a torockói leányiskolában volt tanító, ahol verseket írt a gyermekek számára. 1838–59-ig Medeséren, 1859-től haláláig Nyárádszentmártonban volt unitárius lelkész [vö: Szentmártoni Sámuel unokája által közölt biográfiáját (kéziratban az OSZK-ban, publikálva jelen kötetben), illetve Chindriș, I. – Kovács F. 1975: 22]. Legjelentősebb műve a *Torockó* [kézirat, KvAkt. (MsÜ. 1386)], ennek kiadását tervezték az Erdélyi Ritkaságok-sorozatban (sajtó alá rendezője unokája, Szentmártoni Kálmán lett volna), azonban ez a munka azóta sem jelent meg. A *Vadrózsa*ban való részvételéről annyi ismert, hogy Kriza János számára a Nyárad-mentén gyűjtött. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹⁵⁹ Györfi Sándor (Kiskadács, 1824 k. – Szentháromság, 1885) a levél írásakor Szentháromságon szolgált mint unitárius lelkész és tanító. Kriza János gyűjtőtársa. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹⁶⁰ „instar cot is” lettem volna serviálando: jelentése talán ’kőhöz hasonlóként lettem volna használható’[?]

böjtölni kell hasomnak; és hogy a placsintát (néhol körelepcsen) paladincsának, sőt kiütetés gyanánt „Jézus kapczájánakis” nevezik. – ||

Nem hagyhatom említetlen, hogy van nála[m] egy régi magyar nyomtatott könyv, mely Craccoban iratik nyomtatottnak, – és a márgóján kéz iratban az a megjegyzés áll, hogy a Cracco, nem a lengyel országbeli, hanem azon falu, mely vagyon Göncz mellett,¹⁶¹ – e könyv czime: Cronica Mundi. „Ez vilagnac yeles dolgairol” Szekel Estvan. MLLIX. ennek homlokzatán: *Corrector Pio Lectori*¹⁶²

Ez kőn'uet valamel' Mag'ar olvasang'a magaba,

Erről ő neki nag' vigasaga leg'en.

Hog' Mag'ari n'eluen az regi dolgoc, idöc is

Iruan vadnac, igaz Chronika rende szerint.

Hog'ha penig valamint az szonac mogg'a kilebez,

Es az szollasnac wy folamása leend:

Ming'art az regi Szekelek n'elvere tekinczen,

Kiknel tiszta Mag'ar n'elw maradeka vag'on.

Ö kösztök peldat egy kőn'wbeli szora kereszen

Es tölöc modot mostani irasra veg'en. –

Most a fiuk induló félbe lévén, sietek, – és többet nem irhatok, – lévén a Főtisztelendő

Püspök Urnak

alázatos szolgálja

Szabédon Aprilis 24^{én} 1862.

Kelemen István mk

Lelőhely: MTAKK [Ms 930/7.]

Autográf levél, 3 oldal.

Címzés (a 4. oldalon): Főtisztelendő *Kriza János* unitarius püspök urnak, alázatos tisztelettel.

Kolozsvárt.

Megjegyzés: A gyors kézírás miatt nehezen dönthető el bizonyos magánhangzók hosszúsága (elsősorban: ő–ó, i–í).

¹⁶¹ Erről a könyvről Kelemen István részletesebben ír egyik publikált levelében: Kelemen István levele Révész Imrének, Szabéd, 1862. április 29. (A Kelemen-levelek leelőhelye: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, jelzetük: t I. 25. d. 167–194. lap.) Szabadi István a levél közlésekor a megjelenési helyre reflektálva azt írja, hogy: „Tévedés, Székely István krónikája valójában Krakkóban jelent meg”. (Szabadi I. 2002: 59, 14. láb.)

¹⁶² *Corrector Pio Lectori*: 'nyájas olvasó számára javító' (Szekel Estvan)

21. Kriza János Simén Domokoshoz.¹⁶³ Kolozsvár, 1862. április 30.

Kedves Simén Ur!

Több hónapja már hogy több ügyben irni szándékozom; de bokros foglalatosságim miatt nem valósíthattam a keblemben hordott jó akaratot. Most már több tekintetből tollhoz kell fogynom, bár éppen e napokban nyakig vagyok a költözéssel¹⁶⁴ járó sok vesződéssel, a sok javítások végetti kérvényezéssel, rimánkodással – a Berdejékkeli ízetlenkedéssel, s éppen e mai nap az utolsó, melyben a régi papi szállást el kell hagynom, a hol sok nyavalygást állottam ki a lakszobák nedvessége s czélszerűtlensége miatt, de a hol mégis életem legboldogabb éveit is töltöttem, s a mikor a papi szállás is mármár javulás pontjára jutott, kelletik átmennem egy csinosabb ugyan, de a telek közönsége miatt alkalmatlanabb szállásra, a hová előbb csak per[?] után leheté némi czélszerűbb alkalmatosságot, mint a tágasabbik pincze megnyerni, s nagy dolgot, statusügvet csinálnak belőle, hogy egy kis szint vagy pajtaformát kérek készíttetni kevés gabonám tartására, nemis említve, hogy istállóról nem akarnak tudni s a fás kamarába alig tehetek belé többet egyölnél, holott közös a telek s ha összel nem vásárlunk be ócsóbban, a püspöki fizetésnek éppen negyed részit mind fára kell kiadni – ||

Levelem hangulatából is kiérezheti Simén ur! hogy a mi erdélyi állásunk nagyon szegényes, – a mit Ovidius turpis egestasnak¹⁶⁵ nevez, mi sokkalta alantibb fok a paupertasnál,¹⁶⁶ mely a romaiaknál inkább a középszerű sorsat jelzette; mi erdélyi unitariusokul ennél alantabb állunk. Azért legyen szives kedves Simén ur! a mi helyzetünköt, amikor szóba jön, az angol atyafiaknál, ily szempontból terjeszteni elő: mert a mint Paget¹⁶⁷ úr beszéli, onnan kapott levelek után, ott rólunk szörnyű kedvezőtlen vélemények terjedtek el, mint-

¹⁶³ Simén Domokos (Tarcasfalva, 1836 – Kiskadács, 1878) unitárius lelkész és kolozsvári kollégiumi tanár. Székelykeresztúron, Kolozsvárott, majd 1860–62 között Londonban tanult, ő volt az első unitárius tanuló, aki londoni ösztöndíjat kapott. Kezdetben Székelykeresztúron tanult, majd cserélt Marosi Gergellyel, aki visszavágyott Kolozsvárról, így 1866-tól a kolozsvári unitárius kollégium tanára. Unitárius írók műveiből könyvtárat állított össze.

¹⁶⁴ Kriza Jánosnak püspökké választását követően kényszerűen lakást kellett változtatnia. Arról, hogy a nagyobb lakásba költözés, a megnövekedett kiadások több gondot, mint örömet jelentettek számára, ebben a levélben is részletesebben beszámol. Berlinből való hazatértét követően a Belső Magyar (Kossuth Lajos / Boulevardul 22 Decembrie 1989) utca 8. szám alatti házba költözött, ahonnan 1862 áprilisában kellett a Belső Magyar utca 10/A-ban található püspöki házba mennie. Helyét ekkor Ferenc József foglalta el a 8-as számú házban, halála után pedig mind a püspöki székben, mind a püspöki házban szintén ő követte Krizát. (Vö: Gaal Gy. 1995: 39–40.)

¹⁶⁵ turpis egestas (lat.) 'hitvány szegénység'

¹⁶⁶ paupertas (lat.) 'szegénység, nincstelenség, nyomor'

¹⁶⁷ John Paget (Loughborough, 1808 – Aranyosgyéres, 1892) angol származású mezőgazdász, író. Edinburghben szerzett orvosi diplomát. Olaszországi tanulmányútja alkalmával ismerkedett meg Wesselényi Polixéniával, akit miután ő elvált férjétől, feleségül vett és Aranyosgyéresen telepedtek le. A szabadságharcban aktívan részt vett, annak leverését követően családjával Angliába menekült, ahonnan csak 1855-ben tértek vissza és Aranyosgyéresen mintagazdaságot szerveztek. Tevékeny tagja és támogatója volt az Erdélyi Unitárius Egyháznak. Útinaplója 2011-ben jelent meg Cs. Lingvay Klára gondozásában (John Paget: *Magyarország és Erdély. Napló*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár).

ha mi nem sietnénk nyílt karokkal az angol atyafiak sympathiájának viszonzásárá[!], s valamint Ön irányában schmutzigul viseltük magunkat – ezek a Paget ur kifejezései –

Ugy most is úgy viseljük, nem akarván Ön helyébe más ifjut rendelni. Már ez utóbbi nem tudom, minő előítéletből származhatott, mert hiszen ez köztünk már kicsinált dolog volt, hogy Sándor Mózsit¹⁶⁸ állítjuk Ön helyébe, csak hogy még nem lehetett hivatalos színű tanácskozás és elhatározás tárgya, az effélét a főTanács döntendiel, a mi ezután fog tartatni. Hogypedig az első évre Önnek nem adtuk volt ki az 500 fto – ez ismét szegénységünk eredménye volt, minélfogva úgy tettünk volt fel, hogy a ki a maga költségin kívánna felmenni, azt pártolnók s ajánlatinkkal ellátnók s || részben segitenők is; de nem tudom miként, az angol atyafiak megtudták, hogy Önnek az első évben nem adtuk ki az illetéket, hanem a maga költségin volt ottan – s ime az ekként feltárult titok megtermette keserű gyümölcsét: mert schmutzignak nevezik nyíltan akkori, szegénység politikájából származott eljárásunkat. Az ily szemrehányás pedig, higye meg Simén ur! égeti a büszke magyar kebelét, s nem képzelheti, mily rosszul esett hitrokonainknak itten, mikor hallottuk azt a szemrehányást is, hogy hiszen az angolok által részünkre nagylelkűen gyűjtött ezerekből adhatunk azon academiái czélra, vagy egészen is arra fordíthatjuk. Ám de az már akkor erdélyi iskolai czélra volt adományozva, tanáraink, anyira megszorított tanáraink fizetésére: mert ha 1848 előtt a három iskolában a 6 tanárral úgy szólva nyomorogtunk, most 16^{nál} is többet kell fizetnünk – Hiába szoritottuk, feszítettük magunkat: mert a jelenkori politikai viszonyok miatt financialis állapot a itteni hitfeleinknek megromlott – a kamatokat nem fizetik rendesen, csak egyrészt – a tanárokat alig fizethetjük – még csak nem is gondolhatunk fizetésök neveléséről. A püspök fizetése csak 800 forint, ugyhogy 300 || forinttal jelenleg kevesebb mint pap koromban,¹⁶⁹ a midőn nem szégyeltem külföldin és corrector lenni¹⁷⁰ – most azt nem tartják összeillőnek ugynevezett „magas” állással, de megkívánják, hogy új szállásomat „püspökileg” állítsam ki, rá is költöttem – noha csak tisztességes butorozásra – valami 600 fto, de adósságcsinálással,¹⁷¹ – mit ha a sok gond, vesződés elemészt, szegény hátramaraadandó Családom fog hordozni, mert hogy nyugdíj kapjanak egyebet 15 ft Zsakiféle alamizsnánál, arról szó se lehet. Hát a többi tanár hogy éljen meg, ha valamihez nem fog – azért van, hogy megházasodni sem mernek.

Mind ezek csak titkos vallomások, Önnel szemben – s maradjanak közöttünk ily részletességükkel; de szükség mégis tudnia Önnek hogy olykor felvilágosíthassa angol rokonainkat jelen állásunk felől, mely egyébiránt a dolgok mostani közrendjével áll összefüggésben. Ön helyébe mindenesetre küldünk academitánk[!], de hogy *folytonosan* küldhessünk, arra egy kissé mint mondani szokták nálunk, jobb világ, másnemű világfolyás kívántatnék: mert évről évre mind fogyunk ki mindenből, pusztulunk, a reménytelenség

¹⁶⁸ Sándor Mózes: kénosi unitárius személy

¹⁶⁹ püspöki fizetéséhez vö: Faragó J. 1963.

¹⁷⁰ Kriza az *Erdélyi Híradó*, a *Nemzeti Társalkodó*, a *Vasárnapi Ujság*, a *Kolozsvári Közlöny* és a *Hon és Külföld* munkatársaként is dolgozott.

¹⁷¹ Kriza János anyagi nehézségeiről és állandó nélkülözéseiről vö: Faragó J. 1963.

férgitől emésztetünk. Szegény ember vízzel főz, mint példabeszédünk mondja, s hozzá tehetem, hogy a szegény embernek még tintája fejérségén is meglátszik szegén- || sége, mint a próféta a fogak fejérségével fejezi ki az éhséget. – Minthogy itt sokan vannak, a kik éppen az Önök előterjesztéseinek, állapotunkról való nem elég hű előadásainak tulajdonítják azt, hogy angol hitrokonaink hidegségnek, sympathia hiányának tulajdonítják, a mi nem egyéb mint szegénységünknek, annak az átkozott egestásnak eredménye, a mely rendszerint csak önnön pusztá existenciájának fentartásáról kénytelen gondolkodni, a nélkül, hogy magasabb szellemi érdekekre sokat fordíthatna: ennél fogva szíveskedjék ön pillanati szorultságinkról olyas jobb lelkek előtt felvilágosítást tenni, s meggyőzni a felől, hogy mindamelletts méltányoljuk nagylelkű intézményjüket, akadémiai ajánlatukat, s a míg csak lehet áldozni fogunk arra is; áldozni, noha bizony mi egész a czudarságig vagyunk tanároknak fizetés dolgában – én is specie mióta püspök vagyok, rakom az adóságot – sok irányomban a követelés – mindennap járnak hozzám a sok uri s nem uri kéregetők, csinosabb háztartást kell vinnem; de egyáltalában nincs módjába statusunknak, hogy fizetésemet nevelje, mert akkor méltánytalanság lenne a tanárokat is nem nevelni –

Én hogy magamot pillanatilag segítsem, jelenleg nagyterü irodalmi vállalatához fog- || tam – nyomtatni kezdtem „Székely Népköltési Gyűjtemény” című művem, a mire több év óta gyűjtök – mindössze 30 iv az első kötet. elől jönnek az udvarhelyszéki népdalok, balladák s rokonneműek, azután Háromszékiek, marosszékiek sat. mind a vidéki saját szőjés és hangoztatás szerint. 2^{er} Táncszók, 3^{or} Találós mesék. 4^{er} Népszokások, innepélyek, sajtáságos szólásmodok, közmondások, babonák, hagyományok, mondák, népmesék sat. Székely Tájszótár, 10 iv ki van már nyomva. Septemberre lesz készen.

Igy kell magamat tépni, rongálni csoportos bajaim mellett is, hogy vaj egy krajczárt szerezhessenek; de meddig lehet ez is? Mindezt csak azért részletezém, hogy lehessen tökéletes ideájok állapotinkról; hiába beszélünk újabb alapítványainkról, mint a Jobbágyi[?] és Tordára nézve, mert ott most építenek ugyan rectori házat, ezbár auditoriumos, de a gymnasium épülete még csak egy bódéhoz hasonló – s a Jobbágy [-] még per tárgya. – Nem is említem – (s ezt az angoloknak se kell említeni) hogy egyik ladamosi administratorunk Körömözi főbelövé magát, miután már évek óta pereltünk vele fel az udvarig, hogy az administratorságot kivegyük kezeik közül; de hiába! igen rendkívüli felhatalmazással voltak a néhai testál[?] úr által felruházva, – ott is 15 ezer ftig vesztetünk – a mi most beh jól használna. – ||

De most már hagyom a panaszt, térek közelebbi céljára levelemnek. Multkori levelembe felküldötük volt a tordai Zsinatról való tudositásunkot, a min kezdődött volt levelem is; a levélre válaszolt volt Simén ur, de a Zsinati tudositásról – mely hivatalos alakban [-] volt, arra nem írt egy hangot. Én ugyan abból, hogy nem említette, azt következtettem, hogy éppen ha nem kapta volna kezéhez, említi meg. De most kérdést[!] támadt: miként eshetik az, hogy egyéb okleveleket közölni szoktak az angolok, az Inquirerben,¹⁷² de arról

¹⁷² The Inquirer: 1842-ben Edward Hill által alapított unitárius hetilap. 1972 óta kéthetente jelenik meg (vö: <http://www.inquirer.org.uk/>).

sohaegy hang említés se volt téve? Kérem azért Simén urat, hogy rögtön írjon nekem ez ügyben: kezéhez ment-é levelemmel – melyre választ is küldött volt – ezen hivatalos tudósításunk a Zsinatról? s mi lett a sorsa. Én mihelyt átköltözöm és papírjaimat, mik most összezavarvák, rendezem, legott leiratom újból azon Zsinati tudósítást s ismét elküldöm, hogy a pünkösti nagy meetingre megérkezessék. Azon nagygyűlésen többekkel találkozva, sok balítéletet lehetne eloszlatni, a mi irányunkban keletkezett, különis Rafaj ott léte s orozátlansága folytán is, akit nem tudunk eléggé dorgálni – s a ki kölcsönkérésnek nevezi ottani koldulását, s Önt hibáztatja, hogy őtet nem fogadta jól. Az a furcsa, hogy Paget urnak angol corres- || pondense ugy adta elő a dolgot, hogy Rafajt a statusunk küldötte akadémiára, s Angliába is az angol atyafiak nyakokra, hogy helyettünk is ők fizessenek, holott volna a miből fizessünk elég, csak schmutzigok vagyunk. Ily eredményt szülhet a rozsz előterjesztés, mi a dolgok állásával ismeretlenségnek, az alapnélküli rajongó képzelődésnek a következtése legtöbbször. –

Mintigen valószínű dolgot irhatom a Sándor Mócsi kijelöltését, tán még mielőtt az augusztus 30^{án} tartandó FőTanácson is ki fogna jelölni. Most két hét alatt több rendkívüli gyűlései lesznek az EKTnak éppen a Paget urhoz irt levél hatása folytán. Anyira felingerülvék[!] némelyek, hogy ha oly égető szemrehányást huzunk magunkba s ily súlyos szegénységi állásunkban még meg is kell gyaláztatnunk: akkor inkább ohajtjuk, bár maradtunk volna ismeretlenségben s nyomorogtunk volna magunkban minden fényes atyafisági viszony alakulása nélkül, csakhogy legyünk megkímélve a méltatlan szemrehányásoktól. Simén urék mindent tehetnek – oly angyali áldott jó lelkek, mint Taylor¹⁷³ ur is többek közt, képesek lesznek mindent felfogni, s magokat helyünkbe téve inkább sajnálkozni, mint hozzánk lesújtó, megbirhatlan követelésekkel járulni. Hiába mondják nekünk, mint az adomában Mária Terézia, a kinek rajzolák azt, hogy a szegény népnek nincs kenyere, mit egyék – hiába mondják: hogy együnk hát zsemlyét, mert ő felsége is elég kegyes azt megenni. – De ha zsemje sincs, akkor baj van, igen mélyen fekvő baj.

Tüsténti levelét várva s boldog napokat ohajtva vagyok állandóul

köteles szolgálja

Kedves Simén ur

Kriza János
unit. püspök ||

U. I. Kérem kedves Simén urat! nehogy mostani állásunkat oly színben adja elő, mint-ha a legtávolabbról is angol unitariusok segélyére kívánnánk többször is szorulni; korántsem erre célzott terjedelmes rajzom szegényes állapotunkról; hanem megmondtam eddig rejtegetett titkainkat Önnek, mint mélyen érző s magos lelkületű embernek s erős unitariusnak, hogy a hol szükség védhessen minket alaptalan föltevések s gyanúsítások ellen, s a mi állásunkat az illő hűszókra[?] reducált színben tüntethesse fel. Bár pillanatokig s talán még évekig sinlünk, sanyargunk, és sok szellemi érdeknek nem szolgálhatunk: de azért kitűrünk, tovább is szenvedünk, s nem szününk az unitarianismus ügyének

¹⁷³ Tayler, James (Newington Butts, 1797 – Hampstead, 1869) unitárius lelkész.

csendesen és sok sanyarusággal, de mégis szíjjas és kitartó bajnokai lenni. – Egyedül a mi erszényünk körül jár, vagyunk nagy ürességben s szorultságban; de jó kedv, jóremény, jóakarát s kitűrés dolgában erősek vagyunk. Vajha oly móddal bírnanék, mint angol hitfeleink; mi se lennének fukaribbak a serling fontok oda vetésében bármi czélokra. –

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Autográf levél, 9 oldal.

Megjegyzés: Az évszám utólag, más kéz írásával került a levélre.

22. Gyulai Pál Arany Jánoshoz. Kolozsvár, 1862. május 13.

Kolozsvár maj. 13. 862.

Kedves Barátom!

Itt küldök egy verset. Az ilyesmit talán nem kellene kiadni az embernek, azonban én szívesen szolgálok neked velem, ha ugyan kiadhatónak találod. Ha másnak nem, Marinak bizonyosan tetszeni fog.

Még e héten egyebet is küldök; már arra a novellára is rea kerül a sor. Ne ítélj meg, bizony más ember leszek, mint segéded. Itt annyira igénybe veszik időmet gr. Mikó, az iskola, a 20,000 ezer[!] darab könyvből álló iskolai könyvtár, melyet most utódomnak hivatalosan átadok, hogy csak este és reggel lehet valamit dolgoznom. Krizával is eltöltök egy pár órát, már 10 iv jött ki gyűjteményéből s minden iv felett tanácskozást tartunk. Nem úgy van ugyan szerkesztve a mint én ohajtanám, de mégis jobban, mint az Erdélyié. Majd ha segéded leszek, minden hónapban 50 forint árrát kell ledolgoznom s le fogom dolgozni, ha csak a csontom és bőröm is marad. Ha *kénytelen* vagyok tudok én dolgozni, ha nincs is örömöm benne.

Brassai azt izeni, hogy a novella alá tedd oda a nevét *Brassai*. Hogy ne tennéd? Az öreg ur nagyra van e fordítással.

Szegény feleségemet látogassátok meg néha; ne vegyétek rossz neven, ha ő nem mehet sokszor hozzátok, oly állapotban van hogy a sok gradics¹⁷⁴ árt neki. Reátok és Csengeriékre¹⁷⁵ bízom.

Junius utolsó napjaiban ott leszek; jul 1ⁱ számba már megkezdem szerepemet, mint teljes czimű segéded. ||

Szabó Károly¹⁷⁶ azt kérdi, hogy szívesen véssz-e tőle egy a régi magyar költészetre vonatkozó értezőecskét[!], mely a Tinodi-féle cantionalira s több historias énekekre vonat-

¹⁷⁴ grádics 'lépcső'

¹⁷⁵ Csengery Antal (Nagyvárad, 1822 – Budapest, 1880) publicista, politikus.

¹⁷⁶ Szabó Károly (Köröstarcsa, 1824 – Kolozsvár, 1890) történész, bibliográfus. 1859-ben Gyulai Pál biztatására elvállalta az EME könyvtárosi állását. Gyulai 1862-es Pestre költözése után is megmaradt kettejük barátsága, ahogy arról a levelek is tanúskodnak. Kriza János gyűjtőtársa. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

kozik, s melyben az erdélyi muzeum könyvtára alapján több új adat lesz. Írj erről egy pár szót a nyílt postába; Károlyt én nagyon biztatom, a tárgy érdekes, ilyenmü cikked nincs is, de Károly nem mer írni biztatásod nélkül.

Az ég áldjon!

barátod
Gyulai Pál

Minthogy én mindég javitok valamit felküldött dolgozataimban ne vedd rossz neven, ha most is arra kérek, hogy a „Gonosz mostoha anyá”-ban e következő sort:

De a mikor vagdalták volt,
Két kis fogács[!] szokkent, ugrott
S reá hullott künn a nyájban
A legszebbik juh gyapjára
Nem soká a juh megellett
Ellett aranyszörü barányt
Két baránykát nagy csudára

Változtasd így:

De a mint ég, két kis szikra
Szokkent, szállott és leszállott
Künn a mezön, asszu fűre,
S bekapá a legszebbik juh.
Nem sokára meg is ellett
Ellett arany szőrü barányt
Nagy csodára két baránykát

Igy sokkal jobb, a mese egy más vátozatából javítom ki, észre fogod venni, hogy mért jobb.

Lelőhely: MTAKK [K 513/156. (A 3592/ I.)]

Autográf levél, 2 oldal.

23. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1862. május 17.

Kedves Péterfi Ur!

Mélyen hatott meg az Ön közelebbi levele, érezve azt, hogy önnek most is tanusított szolgálata még eddig nem bírám, nem tudám megszolgálni minden legszívesb akaratom mellett is. Vajha képes volnék megtenni a jobbak érdekében, a mit legtisztább szüüből lélekből akarnék tenni; de oly korlátolt az én hivatalom hatásköre is; ritkán van nálam a kezdeményezési jog, ritkábban még a végrehajtási tehetség s lehetség. Tapasztalám elég-

g  Csokfalván is, a hová már kineveztem volt S ndort¹⁷⁷ mindamellet, hogy az Esperest már előre figyelmeztetett volt, hogy magam compromitt l sa nélkül a kirendelést nem tehetem – remélve hogy valahogy s mint sikerülhet mer nyem, megtettem volt a kirendelést, de a lett a vége, hogy m g azzal fenyegettek, hogy a faluba sem engedendik b emenni a kirendeltet. Közelebről B.Amonfalva[?] megnyilv n a mester lemondásával, választási joga lett az ekklezsiának, de hasztalan ajánlottam Sándort az Esperes Urnak, mert egyideig kettő körül volt megoszolva a vélemény – a kad csi mester és egy tordátfalvi ifju Boros György között, a kit   az Esperes Ur is nagyon ajánlott v t az ekkl nak – s ezen utóbbi nyerte el a pálmát. Sándornak pedig ártott Keresztur közelsége, a honnan a tanulság mind rossz hireket terjesztget fel le, ugyhogy a csokfalviak m g azt izent k, hogy inkább fogadták volna el a kisebbik testvért, ha már a kettő közül választani kell. Igy vagyok gátolva legjobb cz lzataimban, hanem legyen meggyőződve Péterfi ur, hogy f gondon lesz Sándort kirendelni s minden próbát megkis rteni vele, m g jó állomásba tehetend, a rosszul informált Espereseketis megnyerni igyekezvén r  nézve. Reméllem, hogy az id n megnyilni fog neki váló ekklezsi . A kisebbik testv r¹⁷⁸ pedig mint hallom jó tanuló lévén, minthogy Nagy Lajost reméllem, hogy rectorr  teszik, általa tanitv nyt szerzend nk számára –  s  gy csak kevés kit r s m g! s azonnal jobb kil t su t rekre jutunk, hol lelkünk háborgása csendesedhetik. Némileg mondhatom magamis ily haj ban evezek, most a költözés alkalmával j vedelmemet tulhalad  pompás szállásra kelletvén költözni, egy egész évi püspöki j vedelmemet, a mi nem igen sok, el legeztem a házam butoroz s ra s tisztességes m doni kialak s ra[!] – természetesen kölcson k rt pénzzel, a mi még régebbi adóssági terheimhez járulván, m zsateherk nt nyomja lelkemet – Ez az oka v llalatom¹⁷⁹ megindit s nak is, a melyet folytatnom kell ezutáni években is, ha nem akarom, hogy vr l  vre nyakig nem akarok sülyedni az adósságok örvényébe, a minek majd csal dom issza meg keserű levelét[!], ha netán hirtelen b hunym szemeimet.  

A minden terheltet sei mellett is oly nagysz vess ggel tett közleményeit el rz kegyedten köszönöm, s rajtam nem muland, hogy visszonozzam j lelke kifoly sait.

A mint hallottam, gr. Mikó Imre   exja folytatni fogja a népmesék kiad s t¹⁸⁰ s előleg[!] országos összegyűjtését, e részben ha mit tehetek  n érdekében is,   exj n l, igyekezendem megtenni, hogy egyike legyen az országos népmese-gyűjtőknek. –

A mint hallani fogok ugy értesülni legkisebb kil t sr l az  n fiaira nézve, legyen meggyőződve  n, hogy gondomlesz ar l értesíteni s felhasználni érdekében.

¹⁷⁷ Ifjabb Péterfi Sándor Kriza János barátjának, Péterfi Sándornak az idősebb fia.

¹⁷⁸ Péterfi Albert (1847–1888) királyi telekkönyvvezető. Költészettel is foglalkozott.

¹⁷⁹ Kriza János a vállalat kifejezéssel a *Vadrózsák* kiadására utal.

¹⁸⁰ Mikó Imre gr fnak a levélben említett mesegy jtem ny r l egyelőre nem ismert több adat.

Melyek után minden részben jobb idők békés várására kérvén fel önt, vagyok állandóul
Tisztelendőségnek köteles szolgálja

Kriza János

Kolosvárt máj. 17. 1862.

ppk

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Autográf levél, 3 oldal.

Megjegyzés: Péterfi Sándor témamegjelölése: fiaim pártját fogja – sokat tett *érettök. Saját nyomora!*

24. Kiss Mihály¹⁸¹ Kriza Jánoshoz. Árkos, 1862. május 22.

Május 22. 1862

Kedves Vérem!

Mind azon népmesék, amelyeket Lőrinczinek¹⁸² székelesen zamatosítás kedvéért elküldöttél; hát bizony csak nekem maradának travestálásra.¹⁸³ Lőrinczi ugyan a te számodra a népmeséknek egy tömöt gyűjteményét¹⁸⁴ állítottaki azon modorba, a mint az neki jól jött; de ő maga megvallja, hogy a valódi népies székelesítésnek nem tudna embere lenni. Ő egynek átöltöztetéséhez hozzá fogott, de nem másképp volt vele megnyomorodva, mintha egy etymologistának kidolgozásul rhetoricum exercitiriso¹⁸⁵ szabnának ki; úszott, s nem haladott, és a mit haladott, a se volt jól. Ő gyűjteni igen jó, és élénk ember, de a sajátságos székel köznépi nyelvet nem szedegette volt begyibe: non existente (itt is) fundamentó, non est sperabilis ædificatio.¹⁸⁶ Ő tehát örömmel hagyta reám az egész átdolgozási szerepet. –

Magam pedig éppen nem akarok dicsekedni e nemü tehetséggel, mert Sz. pállal az én dicsekedésem semmi. Minden az embernek a véritől, s hajlamától függ. Ugy vagyunk evel is, mint a botanicával; elmegyem || a sok burján mellett, aki azokat nem tanulta ismerni, s bármint mereszze szemeit, azokat csak burjánoknak látja, de megke-

¹⁸¹ Kiss Mihály (Torda, 1809 – Árkos, 1889) a levél írásakor árkosi unitárius lelkészként szolgált. Kriza János gyűjtőtársa volt. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹⁸² Lőrinczi Elek (Vargyas, 1821 – Árkos, 1863) ekkor árkosi tanítóként működött. Kriza János gyűjtőtársa. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹⁸³ travestál (< travestire, ol.) 'átöltöztet, átalakít, átkölt'

¹⁸⁴ Lőrinczi Elek gyűjteményének csupán a címlapja maradt fenn: *Nép mesék. öszve gyujté[!] Lert[?] Árkos 1856.* Maga a gyűjtemény elveszett, csak első három oldala van bekötve az 1949-ben előkerült Kriza-anyagba (ld. MTAKK Irod. 4r 409. IV. 73–73v–74). (Lőrinczi Elek személyéről és a gyűjteményről vö: Faragó J. 1967, Borbáth K. 1974.) (A gyűjtemény – ahogy a levélből is kitűnik – csak számunkra vészett el, mivel Kriza azt Kiss Mihálynak továbbküldte átírásra.)

¹⁸⁵ rhetoricum exercitiriso: 'retorikai gyakorlatot'

¹⁸⁶ non existente (itt is) fundamentó, non est sperabilis edificatio (lat.) 'nem létezőn alap, nem remélhető építmény sem'

resztelni, vagy bővebben érzeni azokat nem képes: a ki pedig ismergetni tanulta, annak könnyen jön azokat megnevezni, vagy azokról értekezni is. – Azonba nehogy azt gondold, hogy én is absolutè et pleuariè in omnibus fertig¹⁸⁷ vónék; mett ha leülök is magamra travestálni, több esetekbe kénytelen vagyok felkelni, előszóllitni, s megkérdeni az én bizonyos oracularis Mentorissámat,¹⁸⁸ kibe semmi esetre meg nem csalatkozom – magamba inkább, mint benne. – Hanem anyit mondhatok, hogy Lőrinczi így sem élne meg – planè nem. Ez így van. –

A mi magát a székel lére feleresztését illeti a már készen rendes nyelvmódorba leirt népmesének, az minden esetre ha nincs is nehezebb, mint a prédikáció dolgozás, de oly nehéz van, még a leggyakoroltább idiotistára¹⁸⁹ nézveis. Úgy van az ember az ilyen munkával, mintha a magyar nyelvet valamely más idegen nyelvre kellene áttenni; mett szó, betü, betüjegy, szórend, tájmodor, s tesz[?] az ember nyelvészeti haladó lábának mintegy kaszát vetnek, megakarják nyugózni. – ||

De meg kell emlitenem valamit specialiter is; mert van, a mi különösnek tetszhetik, vagy pedig alig érthető. Ezek közül sokat tudsz, és könnyen kitalálsz magad, de még is emlegetek bennik valamit, hogy bizonyosabb légy felőlük. p. o:

- 1.) *vétte* (accepit), minthogy az első *e* fölé a pont nem iratik oda, könnyen értethetik e helyett: vette (jecit). Így: *a véletlen oda vette a királyfiat*.
- 2.) *Kerbe* (pro *Kertbe*; de azért in nominativo nem *Ker*. hanem *Kert*; in omnibus aliis[?] casibus manet in ordine.¹⁹⁰ –
- 3.) A székel nem mondja: *atyám*, hanem: *apám*; de a köz székel még is a népmesébe mikor egy királyapát nevez vagy neveztetmeg, in rationem regii honoris *atya* nevezettel szokott élni, mert ismeretes a főbb rendüeknél *atya* nevezettel. És ez a jelen travestálásba sokszor fordul elő. –
- 4.) *Ebbe helybe*, pro: *ebbe a helybe*. – *Arra herre*, azon helyre.
- 5.) *Hintó*. Az úri kocsit a székel mind hintónak nevezi.
- 6.) A Székel Köznép nem ismer a közszólgálón felül egyebet, mint *frajt*; ezt pedig *belső* vagy szobaleány nevezettel nem tanulta kimondani, hanem csak laza *faraj* nem magyar néven nevezi.
- 7.) A köz székelnél az *illat búznak* mondatik, s éppen 3széken *úznak*. *Jó búzü*, akár *jó úzü*, jó illatut, illatost jelent. –
- 8.) Legkítünőbb szép nőszemélyt Lukrécziához hasonlítani nagyon fel van ragadva a székel népre.

¹⁸⁷ absolutè et pleuariè in omnibus fertig (fr., lat., né.) tréf., jelentése nagyjából 'teljesen, tisztán és minden tekintetben kész'

¹⁸⁸ oracularis Mentorissa (lat.) 'bölcset útmutató' Feleségére Kiss Mihályné, Barabás Juliannára (Árkos, 1819 – Árkos, 1863) gondol, akinek segítségével a mesék travestálását (székelyesítését, átírását) végezte. Emiatt Kriza János gyűjtőtársaként tartjuk számon. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

¹⁸⁹ idiotista 'nyelvjárási szakértő'

¹⁹⁰ in omnibus aliis[?] casibus manet in ordine (lat.) 'minden más esetben szokásosan, megszokottan, rendben'

- 9.) *Férje* helyett mindig *ura* mondatik. *Édes uram, be jó kjed!*
- 10.) *Tösténtesen*. Ez a *tösténtnek* legrögtönibb értelme. ||
- 11.) Hezzám, hezzád, hezza; hezzánk, hezzátok, *hezzik* (itt a hezzikbe dupla idiotismus van)
- 12.) *Nénő*, pro: *néne*.
- 13.) *Elcsurgyiálni, csurgyiálás* – pro: lopni, csenni, sikkasztani.
- 14.) Irtam vólt, hogy aköz székel soha sem mond *se-t*, hanem mindig *sem-et*; de a travestálás sorába ötlött elő, hogy még is Gyergyai J. úrnak igaza van a *se-re* nézve anyiba, hogy az jár az imperativusba; pl: azt egyszer *se* tedd! soha *se!* egyet *se!* Egyéb esetbe aztán nem jár. – Eszed ágába *se* vedd! Ne bánkódjunk rajta: én *se*, te *se*, más *se!* –
- 15.) *Szonynyau, szonynyuság, szonynyau* – pro: *szomjan, szomju* sat. *Anynyan*, pro: *anynyian*.
- 16.) *Bukni* helyett mindig *bucskázni* mondatik. *Megbucskázott*.
- 17.) *Merős merőbe* – pro majori significatione¹⁹¹.
- 18.) *Bujdosóba* vagy *bujdosójába lenni*: bujdosni. *Leánnézőbe menni*: Leányt nézni menni. *Kérőbe menni*: kérni menni.
- 19.) *Mint* nincs, hanem e helyett mindig: *mind*. Te nem vagy olyan ügyes, *mind ő*.
- 20.) *Hingergeni*, magát meghengeregni. –
- 21.) *vagy* (aut – oder) helyett mindig: *vaj*. *Vaj én, vaj te*. *Vaj ne!*
- 22.) *Tutta, tuttuk, hatta, elhattuk* – pro: *tudta, hagyta*.
- 23.) *Semmi letteképpen*, pro: *semmiképp*.
- 24.) *Témlecz* (3széken) pro: *tömlöcz*. *Eridj a témleczbe!* –
- 25.) *Pózna* (rúd, hoszsu kemény veszső, karcsu karó)
- 26.) *Mík? valamík, a mík*, pro: *melyik?, valamelyik, a mely, a melyik*
- 27.) Háromszéken: *jedtség, jeszke, jedtibe*, pro: *ijedség, ijedős*
- 28.) *Megepedni* (szomjan, vagy bú miatt)
- 29.) *Ahoz léve* ~ ahozképest.
- 30.) *Esmen* ~ ismét.
- 31.) *Küs ruha* ~ zsebkendő.
- 32.) *Álló esztendeje* ~ épp egy éve.
- 33.) *Arrolni* ~ orrolni.
- 34.) *Megveszem* ~ nőül veszem.
- 35.) *Mián*, miatt. *Miánna*, miatta. *Miánnad*. *Miánnam*. *Miánnatok*. *Miánnik*. *Mián-nunk*.
- 36.) *Ficsinka, fincsalék* ~ Szakadék vagy hulladékresz.

¹⁹¹ pro majori significatione (lat.) 'a nagyobb megjelölés érdekében'

NB. mind ezeknek, mind a mese átöltöztetésének tartózatlan hihetsz, mert az úgy meg van rágva, hogy jobban lehetetlen. – Még küldj, ha szükséged van a segítségre s örömet igazítok benne. – Lőrinczi még egy mesét ígért; én átöltöztetem s elküldöm.

Lelőhely: MTAKK[Ms 930/ 8.]

Közölve: SzNGy. II. 407–409. (r.)

Autográf levél, 4 oldal.

Megjegyzés: az utolsó NB kezdetű rész függőlegesen helyezkedik el a levél negyedik oldalán.

25. Tiboldi István Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. május 24.

Tisztelendő Püspök úr!

Mintegy hat évvel ezelőtt megszollitattam vala Tekintetes Jakab Elek úr által többek között aféle "népmesék" vagy is tündérregék gyűjtésére is.¹⁹² Az időtől fogva eddig tettem, mit e részben tehettem. Eddig elé 84 ily mesét küldöttem vala mindegyüt.¹⁹³ Egyszeri küldeményem, némi más tartalmu melléklettel, mint értesültem, nem kézbesült, de sejtem, hogy nem vezett el. A miket ugyan oda eddigelé küldögettem, én azokban a lehetőségig az útasításhoz tartottam magamot: hogy t: i: úgy irjam le, mint a beszédmondó felmondja nekem. Egy 70 éves assessorri egyén¹⁹⁴ tizet mondott vala nekem, azokat is ugyanúgy irtam vala le akkór, mint azon öreg egyén elmondotta vala. Egy más egyén tizenkettőt irta számomra kérésemre, azokat is a szerént irtam le,

Egykór olvasám a Kazinczy Gábor és Toldi Ferencz által Pesten kiadott ilyes népmesék egy füzetét elhittem vala, hogy nekem sem kell népiesebben írnom mint azon kiadott

¹⁹² Jakab Elek, aki Tiboldi István tanítványa volt Szentgericén, nemcsak a népköltészeti gyűjtésbe vonta be Tiboldit, hanem különböző műfajokban írt/gyűjtött műveinek összegyűjtésére is ő biztatta. („Felkértem, hogy a miket az elébb említett népköltészeti ágakban bir, válassza el egymástól természetök szerint, rendezze, gyűjtsen hozzá ujakat, bővítse, szaporítsa s mikor egy-egy jócska csomag lesz, küldje ki hozzám Kolozsvárra, én a mennyire tőlem telik, fáradságát kárpótolom. Tiboldi bácsi készséggel fogadta ajánlatomat, munkához kezdett s több éven át küldözött hozzám kisebb-nagyobb csomagokat. [...] Emlékszem, hogy 4-5 nagy vasokos csomóra növekedett tőle kapott gyűjteményem. Volt közöttük 1, több száz mese, (ha nem csalódom 400) a Fáy meséi alakjában, mit ő maga írt 2, Karácsoni versek szintén egy nagy csomag, 3, tömérdek számú adoma, 4, népies- és tündér-mesék, 5, Székely szólamok és tájszók, 6, tánczközötti versmondatok.” Vö: Jakab E. 1879: 434.)

¹⁹³ Simén Domokoshoz írt levelében, amely tartalmazza Tiboldi István autobiográfiáját is, Tiboldi a mesék kapcsán a következőket írja: „Irt, s gyűjtögetvett[!] Tündér regéket, vagy-is úgynevezett Beszédet 94 rendbelit, miknek egyegy része egy ivnél többre telt ki.” (Vö: II. sz. dokumentum.) Tehát az itt említett 84+9 mese nagyjából a végleges gyűjtött mennyiségnek tekinthető.

¹⁹⁴ assessor: 'hivatali ülnök, szolgabíró'. Ebben az esetben az a jelentősége ennek az információnak, hogy ebből értesülhetünk arról, hogy Tiboldi mesemondóit nem feltétlenül az írástudatlan, szegényparaszti rétegből választotta. Erre utal az is, hogy egy esetben Tiboldi arról számol be, hogy az adatközlői leírták számára a kért szövegeket.

népmesék valának. A melyeket többtöbb egyén mondott az említettekén kívül, azokat is a mint diktáltattam s rapiáltam, úgy írtam le, minthallottam kicsin különbséggel, Volt, ki belemondott a mesébe: nő, szoba, erény s a. t. Mondottak olyant is, milyent régebben egészen máskepen hallottam. S már ma is, ha értelmesebb egyén mond ilyes "népmeset" rendszerént úgy mondja, a hogy a régebbieket írva küldöttem. Már ekép ha nem elég czélszerűleg irattak, a melyeket küldöttem mostanig megvagyok győződve, hogy nem egészben sikeretlen tettem a mit feles irkással tettem.

Mikór a Fő Tisztelendő Püspök úr második, úgy mint Aprilis 6.^{kán} költ becses levelét venni szerencsés valék, már akkór az első, ugmint Mártius 26^{án} költ levelébenei fölszólításra csak hamar diktáltaték s rapiálék néhány ilyes népmesét. – Ez évi Sz: György napján¹⁹⁵ jöve e kis faluba egy szegény sertéspásztór, aval mondaték, többrendbelit, még más néhány egyénnel is több rendbelit. De azok némelyike olyan hosszú vala, hogy három s több ív¹⁹⁶ is telt volna ki belőle. Olyanokat is mondának, mik 3, v: 4 ezelőtt hallottakból is voltak összezurve-zavarva, úgy hogy baj lessz vala határozottan kitisztálhatva írni le valamelyiket. – Én, minthogy a Tisztelendő Püspök úr levelében ez álla az ily mesékre hivatkozálag: "Nem szükség, hogy hosszuk legyenek" én hát, hogy ezer baja, gondja között kevesebbel terheljem a Tisztelendő Püspök urat, || czélhozvetőbbnek tartám rövidebbeket írni s küldeni ez alkalommal, összesen kilencz számból állokat. Ezek közül, ha bár fele célra lenne, örömmönek tartanám, hogy ennyi részben bár valamit használhattam az ügynek.

Későbbi levelébe zárva méltoztatott nekem küldeni a régebb általam kiküldött mesék-ből néhányat oly útasítással, hogy azok közül az I II, V, VI dikot nepiesítném. Én át meg át nézém a kijelölteket s nem látám át, mint tehessem azt, hogy czélszerűbben tehessem, mint a most ujon küldött kilenczet firkálám, másfelől az okból is, hogy ket honaptól fogva balszemem fajdalmával bajlodván, ezt tenni elmulatám. Méltoztat a Tisztelendő Püspök úr e hiány potlásául venni a most küldötteket, a visszaútasításértti engedelemkerésem elfogadásával. A Pesti Akadémia kiküldötje Merényi ur¹⁹⁷, kivel félnap együt valék levél által meghivatva – Tekintetes Pálfi Dénes¹⁹⁸ úrnál – a bé s vissza küldött mesék közül mint

¹⁹⁵ Azaz 1862. április 24-én.

¹⁹⁶ 1 ív többnyire 16 oldal terjedelmű.

¹⁹⁷ Merényi László (Pomáz, 1837 – Budapest, 1907) Pesten jogot tanult, de tanulmányait félbehagyva meséket gyűjtött, majd íróként és hivatalnokként dolgozott. Merényi László joghallgató korában kezdett a népmesék gyűjtésébe. *Eredeti népmesék* (1861) című kötetének megjelenését a sajtó és a kortársak is örömmel fogadták: a nemzeti irodalom megeremtésének jegyében üdvözölték és a *Népdalok és mondák* folytatását látták benne. A *Sajóvölgyi eredeti népmesék* (1862), majd a *Dunamelléki eredeti népmesék* (1863–64) két-két kötetének megjelenésével párhuzamosan Merényi kérvényezte az Akadémiától erdélyi gyűjtőútjának támogatását. Ez volt az első fizetett (és így hivatalos) népmesegyűjtő akadémiai kiküldetés, s nagy várakozás kísérte a sajtóban és a kortársak körében is. Azonban a gyűjtés sikertelenül zárult, s megszállardult az a közvélekedés, hogy meséi nem autentikus módon kerültek lejegyzésre, s így személye marginalizálódott. (Merényi mesegyűjteményeinek nem készült újabb kiadása, a kéziratokat a MTAK Kézirattára és az OSZK Kézirattára őrzi.) (Merényi László mesegyűjtéseivel kapcsolatban vö: Domokos M. 2007a.)

¹⁹⁸ Pálfi Dénes (1832? – Tarcsafalva, 1907) tarcsafalvi földbirtokos, egyike lehetett azoknak, akihez Tiboldi István bejáratos volt.

értesültem – egyet: ”Élet királyneja” cziműt, a nyikó mellett elmondatra, rapiált magánal terjedelmesebben.

Hiu volnék, ha hinném, hogy mind jók a most általam küldött ujjab népmesék. Mélából is ejthettem itt ott több hibát is, mint a tisztálás¹⁹⁹ utáni át-olvasásból hiszem, látom, hogy több szót másképp kell vala irnom s használnom, de már ugy van, a hogy van, hogy ujjabban tisztaljam, ezúttal nem tehetem. Ez ujjab küldeményt a régebben küldöttekkel összevetve, lehet hogy némiképp egyik tulságból a másikba estem.

Méltoztatott az iránt is értesíteni engem, miképp jó lenne, ha a Hargita körüli népbeszéd-ről jelenthetnék valamit. Mint távól lakó az érintett helytől, most keveset tehetek e részben. Ma már ott a felvidéken sem olyan szőejegetéssel beszélnek, mint ezelőtt mintegy ötven évvel, kevesek, kik nyujtják a szó végét, több erintkezés után az alvidékiekkel, majd oly formán beszélnek, mint itteni vidékünkön. Közlebről is beszéllek Sz:Keresztúron nehány oroszhegyi s Zetelaki szekeresrel egy vendéglőben, de beszédmodjok nem különböze az ittenitől. Ide hátrább többet akarok e részről is.

Még tanuló koromban, ez előtt 56 évvel, Keresztur között nyár középben men-vén nehány Oláfalvi szekeres deszkával, jól emlékszem, hogy az utolsó ezt kiáltá az előlmenőnek: Andariás hó! ne mönny ojan erőst, mer majt pihőgni kezdenek az ökrök

Itt e faluban szolgált Korondi legénytől is hallatott régen: Jöjjon gazduram! mett ezők az embörök mögakarnak ingömöt verni. Ugyan Korondról lakfalumba[?] települt nőtől hallók kis koromban: E márhák e kicsi törökbúzánkot mind megétték, hogy e kutyák e szájakot étték vóna még (itt 3 közép é.) ||

A tán már igen is untig emlegetett Adomák²⁰⁰ iránt irni akarék valamit, hogy méltoztat kéznél tartani, míg gondolhatok itteni többekkel azok irányában valami útát, de csak hamar megértém a Tisztelendő Püspök úr becses leveléből, hogy a Gróf Mikó úr ó excellentiája kezénél vannak, s azt valóban örvendem. Itt ott kinyomva láték²⁰¹ azok közül nehányat, de se baj, több számu van a tömegben, mik saját ötleteim valának, de azok nem, melyek itt ott kireppentek. Nekem mint 70^{dik} évbelinek baj lenne előfizetés utján is mozdítani e részben, ambár nehányan sürgettek, hogy ezt tegyem. e vidéken már

¹⁹⁹ A szöveg letisztázása, küldhető formába öntése. Erre Tiboldi István különösen nagy figyelmet fordított. Mind küldött kézirataira, mind leveleire nagyon igényes volt. Ezek egyformán szép, tiszta, olvasható kézírás-sal, összevarrt papíron maradtak fenn. Emiatt is lehetséges, hogy bár az általa ejtett hibákat még a küldés előtt észrevette, de a letisztázott szövegbe esztétikai okokból már nem nyúlt bele, s a másik lehetőségre, a levél újraírására már nem volt ideje, ereje.

²⁰⁰ Tiboldi István autobiográfiája szerint „Gyűjtött a Székely földön 1200 Adomát, mikből az Üstökösbe is küldött vala több számot, mik ott kinyomattak.” (Tiboldi István levele Simén Domokoshoz, Kiskede, 1876. június 6. KvAKt. MsU. 1018/A) Ezen adomák teljes számban a kolozsvári MUEKvGyLt-ban, Mészáros József hagyatékában, kisebb számban az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Ebből a jelenleg Kolozsváron lévő korpuszból válogatott Mészáros József az *Adomák és tanítómesék* (1988) című kötethez. A levéltárban található továbbá piszkozati példányok is.

²⁰¹ Tiboldi adomái közül néhány megjelent a *Székely Közlönyben*. (Tiboldi bátyánk adomáiból. *Székely Közlöny* 1867. I. (40) 318.)

eddig sokan megszollítának kérdezve, hogy várhatják e már hogy azon Adomákot kiadva láthassák. Én, ha kinyomathatnának, nem várnék azokból egyebet néhány példánynál.

Mint másszór, ugy ismét gyermektanítással foglalkozám a közlebbi télen is itten Kis Kedében, hól egy közeli rokonomnál van lakásom 6 évtől fogva. Mint már koros, hagyom vala az ily foglalkozást. Mikór jelentém az őszön, hog már nem biztathatom ma[gamot], hogy tovább is tanítsak, a gyermekes szülők mind a két Kedében megszomorodának ["] szives kérésökre, minthogy eddig is méltányolni tudták csekély fáradalmomat, ujból ["] adám a tanítást Sz:Márton napjától kezdve Mártius végeig. A tanítási idő alatt semmit sem tehetek egyebet: Azon egy szobában lakva a tanulókkal, nappal a velök való foglalkozás, éstve pedig szemeim gyengülése miatt sem nem olvasok, sem nem irok, így tavaszi s nyári időn ha tehetek valamit, igen kicsin részben.

Ha a Tisztelendő Püspök úr méltoztat idehátrább is parancsolni nekem, hogy tegyek valamit az eféle ügyre nézt, azt tehetségem szerént megtenni nyereségnek tartom, addig is magamot kegyes pártfogásában ajánlva tisztelettel vagyok a Tisztelendő Püspök urnak

Kis Kede, 1862, Május 24ⁿ

Alázatos szolgálja
Tiboldi István s:k:

Lelőhely: MTAKK [Ms 930/12.]

Közölve: SzNGy. II. 409–412.

Autográf levél, 3 oldal.

Címzés: Tisztelendő Tudós Kríza János Urnak, az Erdélyi Unitária Ekklézsiák érdemes Püspökének alázatos tisztelettel.

Megjegyzés: A 3. oldalon a lap sérülése miatt néhány szó olvashatatlan.

26. Goró István²⁰² Kriza Jánoshoz. Homoródújfalú, 1862. május 26.

Főtisztelendő püspök úr!

Közelebbről Nagy Sándor²⁰³ barátomnál lévén, ő holmi apró dolgozatait közlé velem, melyeket – mint mondja a székely népregegyűjtemény számára, melynek mint tőle értem egy darabja már ki is jött volna, irt és felküldött a főtisztelendő püspök úrhoz. – E körülmény bátorita engem is azon gondolatra, hogy még 1844^{ben} Kolozsvárt irt, s történetesen mái napig is meglévő hason dolgozatomat felküldeni bátorkodjam a főtisztelendő püspök

²⁰² Goró István (1825 k. – Homoródújfalú, 1871) a levél írásakor homoródújfalusi unitárius lelkész, Kriza János gyűjtőtársa. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

²⁰³ Nagy Sándor (1821 – Homoródkarácsonyfalva, 1897) homoródkarácsonyfalvi unitárius lelkész. Kriza János gyűjtőtársa. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

urhoz. Mint mondám én e kis dolgozatot még 1844-ben írtam vala Kolozsvárt, melyet akkor a Vasárnapi Ujságban többféle mókaságok jelenvén meg, közöltem professor tekint. Brassai Samuel úrral, de napvilágot nem látot[!]. – 1848-ban Sárdon az oláhság könyveimet s minden irományomat tönkre teszi. – Visszamenve egyetlen egy darab könyvet s e kis dolgozatot kapom meg egy oláhnál, egyebet semmit. – 1859^{-ben} apósom városfalvi Derzsi Mozes úr egy darab kaszálót árulni kezd a regényes helyen, s hogy el ne idegenítse magam megerőltetésével egy öszveg pénzt adok az öregnek, becsületiben bizva kötlevél nélkül. De a szegény öreg könyelmű ember lévén, a kaszálót másnak adja, s nékem pert s ezzel oly költséget ráz a nyakamba, mely újból méltó lenne Nagy Sándor barátom tollára. En közlém e munkát, melyhez rám nézve annyi keserű emlék van kötve, kevés változtatással a szerint, mint 17 év előtt megírtam. Miből annyi tökéletes igaz, hogy a nép a helyet búbájosnak tartja s sokféle mondák kerengenek róla. Ha helyet nem találnd a székely népregegyűjteményben hordja a patvar, nékem ugysem sok örömet okozott. Reménylem a főtisztelendő püspök || urtól nyerek bocsánatot lehető tolakodásomért. Ki egyébarant tisztelt úri családját köszöntve, mély hódolattal vagyok H.Ujfaluban Majus 26-án 1862.

A főtisztelendő püspök úrnak

alázatos szegény szolgája
Goró Istvan sk

Lelőhely: MTAKK [Ms 930/6.]

Autográf levél, 2 oldal.

27. Kiss Mihály Kriza Jánoshoz. Árkos, 1862. június 20.

Árkos 1862 Jun. 20.

Kedves jó vérem!

Átdolgoztam székelesen a meséket, házi tehetségünk szerint minél eredetibben, minél természetesebben. Én ezekkel a dolgomot azért igazítottam el ily korán, hogy egyfelől addig kapd kezedhez, míg elmennél a Tordai vizsgálatra, – s különben is jobb korán, mint későre kelnifel. Úgy érzem, vérecksém, hogy a Székely nyelvbe amugy derekasan belégyakoroltad magadot. Más, a ki annak tized részével se dicsekedhetik, önállóságot merészelt vendicálni²⁰⁴ magának; te pedig, mint csaknem önálló is, nem lépsz másokra támaszkodás nélkül. És ez így van jól; ez a valóságos helyes gazdai tappintat: így maga gr. Mikó se fog benned csalatkozni; hiteled megáll, sőt fel fog tűnni, úgy szóllva, felvirágozon a tudós társaság előtt is: a székely nemzet tappintatos érzelmiségének pedig bálványá leendeszs, – annak köznépeinek is kegyeltje. –

²⁰⁴ vendicál (< vindico lat.) 'követel, jogot formál, igényel'

A „Szép Palkó” beli haricska puiszka²⁰⁵ dógát felhívásodra úgy kirakám árté székelesen, hogy mikor elolvastam, a családomnak is egészszen fel vótak belé villanyozva – magam is – te pedig élvezetteddel éppeg megeszed. Hanem még „az „apám lakadalma”²⁰⁶ sem hunczfut; tellegettem || abbais tódást, fejelést, a mit lehetett. – Ha többször eléforduló ugyan azon szóba különbözést látsz, mint pl: *ecczer*, és *egyszer*, – s hasonlókba, – abba ne ütközz meg, hanem menj rajta bátron – nem csinál az semmi bajt. Ilyen lehet: *tudta*, *tutta*; *szedte*, *szette*, sat. –

Ide zárék kézbesítés végett egy a tractusomból kezemre jött népszerű pályaprédikációt is; tedd a többi közti. – Jeligéje: Énis pályázok! –

Ide zárék még egy leveletis a „Közlöny”²⁰⁷ számára; tudom, hogy exameni bajok között jut kezedre, dene nehesztelj ezétt a kicsiségétt, valahogy kapj üdőt rea, hogy Sándortól küdd el oda, a hova kell. –

Úgy van; arczképed a vasárnapi ujságba²⁰⁸ éppen nem hozzád, henem[!] Zóltánba lakó T. Bartók Ferencz úrhoz üt – akarám mondani húz; úgy es van, ő gigymihez többet húz, min (itt az *n* a *min* szóba francziáson orrbaolvad) hezzád. –

Csak bolondozok, holott még a nevetés közbeis fáj a lelke. Csak ki kell rukkolnom vele: Én az öszvetés márcziusi kivésése, s már egymásra 2 évi jégverés által valósággal oly jövedelmi hijány előküszöbén állok, hogy nagyon jó neven venném attól a jó collegü[!] rector urtól, ha ezen helyzetemet felfogva, jövőre Sándor részére egy keveset ahozléve intézkednék.

Neked az Isten adjon könnyű úszást a sok bajba! ohajtja szeretettel idvezlő

véred K. M

Sándor! hazafelé jöve holmidat úgy szedd öszsze, s úgy gondozd az úton, nehogy másodszori ügyetlenséggel egészen elveszeszd. –

Lelőhely: MTAKK [Ms 930/9.]

Közölve: SzNGy. II. 412–414.

Autográf levél, 2 oldal.

Megjegyzés: A fiához, Sándorhoz írt utolsó sorok függőlegesen szerepelnek a levél 2. oldalán.

²⁰⁵ A *Szép Palkó*, a *Vadrózsák*ban közölt első háromszéki mese, amelyben a haricska puliszka készítését és fogyasztási módjait is leírták. Kriza János *Vadrózsák*ban ehhez a meséhez közölt jegyzete szerint a *Szép Palkó* „leginkább abban üt el az ő társaitól, hogy működési tere Háromszék, itt élő király az ura, mert csak is háromszéki királynak juthatott eszibe azt parancsolni, hogy főzzön neki egy »istenes haricska puiszkát«, mely a háromszékiek híres nemzeti étke, s csak is a háromszékiek szokását jól ismerő Pulutóné keverhette meg oly jóízűleg, hogy bámulatos mohósággal esett neki a székely város népe s a király maga is egy jó darabot az ő fáin csiki turójából felturóztatva, mind egy falásig bévermelt.” (Kriza J. 1863: 544.) (haricska: 'hajdina')

²⁰⁶ Az *apám lakodalma* magyar nyelvtérületen igen népszerű hazugságmese (AaTh 1962). A *Vadrózsák* háromszéki meséi között a tizedik.

²⁰⁷ A *Kolozsvári Közlöny*t 1856-ban Mikó Imre gróf alapította. A népszerű, hetente háromszor megjelenő kolozsvári lap 18 évfolyamot ért meg. Berde Áron, majd Dózsa Dániel, később, az *Unió* című lap beolvasásával Dózsa Dániel és Sándor József, végül ismét Dózsa egyedül szerkesztette.

²⁰⁸ *Vasárnapi Ujság* 1862. IX. (20) 229.

28. Gyulai Pál Szabó Károlyhoz. Kolozsvár, 1862. június 23.

Kolozsvár, jun. 23 862.

Kedves barátom!

Vettem leveledet s a miben megbíztál mindent eligazítottam. Ide zárva veszed nőd levelet s meg egy más, mely a tegnapi postán érkezett. Egy boritékba tettem az egészet s nődnél pecsételtem le.

Nőd, hála istennek egészséges, mióta elmentél többször voltam nála, valamint Sámíné²⁰⁹ is. Tegnap a zeneexamenunken[!] fenn volt a gyermekekkel együtt. Hogy örvendettek a gyerekek a trombitáknak, képzelted.

Leveled épen akkor érkezett, midőn Sárkányhoz²¹⁰ indultam búcsú lakomára. Sokan voltak ott Brassai Finály sat. Felolvastam a levél általános érdekű részét s egy poharat ittunk a felfedezés örömeire²¹¹ s a te egészségedre. Mendamellet nem állhattam meg hogy őszinte örömben is egy malitiosus megjegyzést ne tegyek reád. Mondottam, Károly kezd erdélyi emberré válni, azt írja, Erdélyben a régi könyvek hazájában, tehát hátrább az agarakkal Magyarország alföldről. Azt hiszem, az utolsó malitiát megbocsátod s talán szívesebben, mint a többit.

Mikó gróf már elutazott, neki nem tehettem jelentést a dolgról, hanem fogtam magam s leveledet felküldöttem Aranynak, hogy csütörtöki számában az ujdonságok közt tegyen egy kis előleges közlést róla. Egy pár sor nem árt előlegesen is, úgy is a te Korunkbeli cikked²¹² tüzetes lesz s Pesten egyszerre fogják olvasni az Arany előleges közlésével. Ugy-e nem ha- || ragszol meg érte?

Krizának nem szólottam semmit. Ha valami kitünőt kapsz, küld Aranynak, s általában inkább nekünk gyűjts Kriza úgy is elég gazdag, mi pedig versek dolgában kivált nagyon szegények vagyunk. Elég lesz ha neki csak egy pár darabot adsz, különben is neki elég módja lesz még gyűjteni, de nekünk Pestről kevesebb. Ha valami balladát kapnál kivált küld egyenesen a Szépirodalmi Figyelő számára.

Az ég áldjon édes Károly, ez utolsó szavam hozzád Erdélyben, de nem az életben. Mi még sokszor fogunk egymással érintkezni s azt hiszem mind végig megtartjok azt a tiszta

²⁰⁹ Gyulai tanártársának, Sámi Lászlónak a felesége

²¹⁰ Sárkány Ferenc, „a kolozsvári ev. ref. kollégium matematika professzora, aki a tanári kar nevében búcsúztatta Gyulait Pestre költözése alkalmából” (Somogyi S. 1961: 666).

²¹¹ Szabó Károly 1862 nyarán fedezte fel Apáczai Csere János *Magyar logicsatkáját* Marosvásárhelyen a református kollégium nagykönyvtárában.

²¹² Apáczai Cseri János magyar logicájáról. *Korunk* 1862. II. (98) 501. [június 25.] (vö: Olosz K. 2009a: 44.)

baratságot, melylyel egymáshoz már évek óta viseltetünk. Bocsáss meg gyerekeskedéseimért, s emlékezz és számíts reám mindig mint hü barátodra.

Az ég áldjon

barátod
Gyulai Pál

Az Aranynak ígért cikkekről ne feledkezzél meg.

Leőhely: KmÁLt. [931. Fond personal Szabó Károly I/169. (Gyulai Pál levelei, 16. levél)]

Közölve: EISZ. (14. levél), GyPL. 471. (424. levél)

Autográf levél, 2 oldal.

Megjegyzés: Gyulai Pál ebben a levelében gyakran elhagyja az ékezetet a hosszú magánhangzokról.

29. Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. július 11.

Nagyon tisztelt Gyulai Ur!

Kedves Barátom!

Mind halogatom a levélírást, részint istenadta vis inertiaeből,²¹³ részint a sok hivatalos foglalkodás és nyári időbeli fürdésre járás miatt; osztán oly végtelen sokat akarnék megírni s a nagy munkától természetileg visszarebbenünk. Mind erre most nem volnék kényszerülve, hogyha Gyulai urnak el nem kell vala menni.²¹⁴ Én érzem azt igazán, akít a gróffal belévonának a nagy bajba, s most itt hagynak a bűdösben. De jól van jól, azért is egyre fogok alkalmatlankodni, a mig rám unnak a sok firkálásért és alkalmatlan kérdezkedésért. Hol is kezdjem ezt s aztán hol végezzem? Először is panaszom van Steinra, oly sebes kutya futtába kezdte a Vadrózsákat nyomtatni, hogy alig érem utól a természetessel; képzelje Gyulai ur, már a 19^{ik} ívet kiszedték – minden héten két iv kezd készen lenni. Ez menne, ha annyi hivatalos elfoglaltatásom nem volna; de készülünk kell az augusztusban tartandó nagy FőTanácsi gyűlésre – Bizottmányokat kell vezetnem, s működésben tartanom – s ugy kifáradok olykor, s ha még hozzájárul szokott nyavalyáskodásom is, csak lassan menyünk elébb a testtel. – Én tehát fogom magamat jórészt s bétiltom Steinnak a nagy sietséget, a mely nála a ritka erények közzé tartozik ugyan, de nekem idő szerint alkalmatlan kezd lenni, – azért főleg, hogy a népmesék feldolgozásával még sehogy sem állok, pedig mind ujra akarom dolgozni, legalább magamon át akarom eresztetni, hogy valami magamféle legyen belőlök. –

²¹³ vis inertiae (lat.) 'passzív ellenállás'; itt: 'gyengesség, erőtlenség hatalmánál fogva, munkakedv hiányából fakadóan' értelemben szerepel

²¹⁴ Gyulai Pál 1862. július 3-án tért vissza Pestre.

Csaknem 20 egész ivet töltének bé a sok mindenféle Népdalok s rokonműiek. A *Vegyések* közt most az *Irókéi* nyomatnak s vannak szedőben. Pótolékul teszek még vagy 3 darab ujonnan kapottat Udvarhelyszékből²¹⁵ – a *Síménfali[!] ballada* egy igen fiatal szolgáléányzó, a régi Madonnaszerű tiszteletre méltó balladák mellett; de mégis közlöm mint mutatványát a nép kimerülhetetlen dalbőségének – s közlöm legeslevégül[!] Kőmives Kelemennét, ami aztán termésaranyféle – csak tegnap – éppen a 12^{ik} órában érkezett meg, alig tudtam vagy érkeztem még megizlelni is, mert hosszacska darab – annyit mondhatok, hogy az ilyneműek legjobbjai közzé tartozik. Mindenesetre közlenem kellett ezen első kötetben, mert ki tudja, lesz é és mikor! egy második kötet. Én részemről arra könnyebben elkészülhetek: mert hej! sok sanyaru tanuláson mentem keresztül az első kötet nyomása alatt. Csak hogy mellettem volt Gyulai ur mint jó geniusom, különben nagylelki szorongattatások közt hallgattam volna a sajtó csikorgását nem egyszer; de most már egy kis pünköshti[!] lelket kaptam, mint az árván maradt tanítványok, s elmondhatom Sz Pállal: hogy nem szégyellem a népnek evangéliomát, s ha az első prédikálás valamenyiben || sikerülhet, sok minden hiányai mellett, a második kötetre a jövő évben készen leszek: van is készletem még anyi hogy egy 40 ives kötetet kiállíthatok a nélkül, hogy a Tiboldi meséiből csak egyet is felvennék, a melyek aztán egy harmadik kötetre maradnának fenn.

Az első kötet 21^{dik} ivébe mennek a *Táncszók*, a 22^{ikbe} a *Találás mesék*. A 23, 24, 25^{be} a *népsajátóságok*. Uramfia! mennyire meggyült a bajom. Itt kell már igazán a Gyulai ur bajból kisegítő jó tanácsa. A népsajátóságoknak csak hatod részit ha képes vagyok e 3 ivbe belé rakni. Mit tegyek? *Elől* jönnek a *Szólásmódok, közmondások*, 2^{or} babonák, 3^{or} álmok s punctum. Egyébre nincs hely, a sok apró érdekességnek csak egy része jöhet belé a 3 ivbe. Mert így alig lesz helye csak 6 számig menő *népmesének* is. Tervem tehát ez: hogy 3 ivbe adok anyi *sajátóságot*, a megnyit lehet, s a 26, 27, 28, 29 ivekbe *Népmeséket*, talán 10^{et}–12^{öt} belétömhettek. A Csihán királyurfi²¹⁶ nem maradhat el. Bezzeg örülne Merényi, ha meghallaná gyűjteményemnek ezen mesebeli szegénységét, hanem hagyján! a 2^{ik} kötetben tulnyomó lesz aztán a népmese-rész, – de így is többre menend gyűjteményem az előre tervezett 30 ivnél, mert a 30, 31, 32 iveket elfoglalja – el kell foglalnia – a Tájszótárnak; az istenadtával anyit kinlódttam, hogy soha semmivel se anyit, most is e gyűjti csinálja leginkább a bajomat – a lelkem se nyugodnék meg, ha ki nem adnám; nem is maradhat el, mert teméntelen sok az ismeretlen székely szó csak a gyűjteményemben. A 33^{ik} iv tené a jegyzéseket, az előbeszédet, a 34^{ik} is talán azt, és végre a 35^{ik} a Tartalmat! Így nőtt fejemre a sok vadrózsa; tehát nem csak térdig járok a rózsában, mint a pestiek. Valójában

²¹⁵ Vö: Kriza János 1863: 314–320/584–588. sz. – *Pótlék az udvarhelyszékiekhez. A Fejér-Nyikó mellől* cím alatt ebben a pótlásban közli Kriza a *Kőmives Kelemenné* (584. sz.), *Budai Ilona* (585. sz.) balladáját és a *Mónár Mózi k... huszár* (586. sz.) címen felvett, a levélben Síménfali balladaként emlegetett új stílusú büntényballadát. A három balladán kívül még egy öntöző versike (587. sz.) és egy hintázó mondóka (588. sz.) került utólagos betoldásra.

²¹⁶ A *Csihán királyurfi* Eurázsia-szerte közkedvelt tréfás hősmese, tündérmese (AaTh 545B). Ugyanezen cím alatt jelent meg a *Vadrózsákban* az udvarhelyszéki mesék között (XVII.).

Ovidiusként *Inopem me copia fecit*.²¹⁷ Erősen meggyült a bajom. Szükölködöm, Uram, Gyulai Barátom Uram! jó bölcsesség nélkül, küldje hát ennek bár egy legcseppjit „hézzám”, hogy a nagy gaibából, melynek göbőjébe²¹⁸ béestem, menekülhessek. A „Táncszok és Találos mesék” a 22^{ik} ivig bészárolag tért foglalandnak, azon tulra „kévántatik” a jó Tanács. Én egyébiránt elszántam magamat a szélsőségre is, ti: hogy a 30 iven feljül is nyomtassak, mert különben nagy hézagát érzendem gyűjteményemnek. Ugy é bár, Gyulai ur is így gondolkozik – s tán még a kivel jórészt közlendi az én nagy lelki szorultságomat, Arany János is, a kinek eddig megmutathatta az én szegény vállalatom néhány ivét s mily boldognak érezném magam, ha némiük benne tetszését megnyerték volna. – Enyit mostanra, majd a jövő héten többet is irok. Barátságos válaszsorait epedve várván maradok aki vagyok

Gyulai urnak

Kolozsvárt jul. 11. 1862.

tisztelő barátja szolgája

Kriza János ||

U.I. Brassai a héten levelet irt Önnek, de a szállását nem tetteki; ha nem kapta eddig, keresse fel a postán. Az öreg Brassainé mind fekszik, hasfájása koronként eléjő, álompor nélkül nem alhatik. Az ősznek lehulló leveleivel a majdnem 90 éves öreg is aligha le nem hulland. Eppen most haldoklik az ugynevezett Dérfalvi Pataki József ur is, a mi collegiumunk egyik Felügyelő Gondnoka – Vig kedélyü ember, s még is a *gút ütte meg*, mint a Háromszékiek mondanák. A német *gutja* veszedelmes a magyar embernek, legalább a székelynek az. Egyéb semmi! Csak annyit, hogy a Deák Farkas²¹⁹ Albumában²²⁰ kijött Versek Taraczki név alatt, valami ifjúkori verseim, s a magaméinak el sem ismerném, ha valakinek tetszenék engem interpellálni. Én most a székely népet költetem, költsön helytetem – ez egykissé kényelmes dolognak látszik ugyan; de hadd próbálják hát más székelyek is utánnam. – A propos! Kovácsinál rábukkantam az ön átadományára – a Gáspár verse már ki is jött – *Idunát* megkaptam, de nem találtam eléggé népiesnek – s nem is akartam oly égileg finom lelkének azon gyöngéded szép dalait az én lármás társaim körébe bévonni – s eszembe villantak Szász Károly mély bánatának hangjai is: Hallgass el kősa hir! sat.

²¹⁷ *Inopem me copia fecit*. (lat.) 'A gazdagság szegénnyé tett.' Ovidius *Metamorphoses* című művéből vett mondás.

²¹⁸ göbő, tájny. Kriza János tájszótárában a meghatározása: '1. utakon sárral, vízzel telt gödröcske 2. folyó hirtelen mélysége'

²¹⁹ Deák Farkas (Marosvásárhely, 1832 – Marosvásárhely, 1888) igazságügyminiszteri osztálytanácsos, a MTA rendes tagja. A marosvásárhelyi református kollégium diákjaként belekeveredett a Török–Gálffy-féle összeesküvésbe és 5 évi fogságot szenvedett (vö: Deák F. 1869). 1857 és 1861 között Kolozsvárott a református kollégiumban tanított, majd 1862-ben Pestre költözött és ott jogot végzett. Kriza Jánossal, Gyulai Pállal és a népköltészeti gyűjtéssel való esetleges kapcsolatához vö: Olosz K. 2003: 125–142.

²²⁰ *Kolozsvári Album* (szerk. b. Bánffy Dezső, Deák Farkas, Réthi Lajos, Kolozsvár, Stein, 1862). Ebben Kriza Jánosnak Taraczki álnév alatt két költeménye jelent meg: a *Haj te szép virágfűzér* és a *Távózóhoz*.

Kőmives Kelemennéből néhány sort ide teszek le. Majd a 15^{ik} iven elkezdve mind a 6^{ot} elküldjük. Mit mond Gyulai ur a *Siménfalvi* nagy [üt]közetre,²²¹ közöljem-é? –

Lelőhely: OSZK Kézirattár [Levelestár]

Közölve: MNGy. 379–384. (2. levél)

Autográf levél, 3 oldal.

Címzés (a 4. oldalon): T. *Gyulai Pál* Urnak. *Pesten*. Ugyanitt a következő jegyzés is szerepel: T. Arany János urat tisztelettel kérem, juttassa kézbe e levelemet: mert siető választ várok. Tisztelője Kriza János

30. Gálffy Sándor²²² Kriza Jánoshoz. Demeterfalva, 1862. július 28.

Kedves Barátom!

Julius 10^{eről} irt becses Levelét nagy érdekeltséggel olvasám, alig tudom várni azt az időt, midőn becses gyűjteményeinek első kötetit láthassam – megvallom barátom Uram felkérésire itt ott matatván, puhatolodzván, magamis oly kincseket látok vesző félben, melyek a Nemzeti Nyelvre nézve meg becsülhetetlenek, s melyekről képzetem sem volt – azért kértem volt fel barátom Uramot némely Balladákra nézve, melyeket én töredékben bírok, hogy világosítson fel, ha talán már birna belőllök, hogy ne kutas-|| sak a meglevők után; hogy pedig azoknak érdekességekről meg győződjek egyet, mely a többi között leg épebbnek látszik ide mellékelve közlök – ilyenforma töredékeknek még többnek is vagyok birtokában a mint irtam is volt, de ha több variánsát is nem kaptatom[?] azoknak, szinte érthetetlen töredékeknek maradnak – no de csak egésség legyen a következő télen leszsz valahogy – télig pedig kicsivel biztathatom, mert a nép nagyon el van foglalva, s éppen semmi effélét nem lehet belőlle kivájni –

Irja Barátom Uram, hogy a Nyiko melléki nép eletről írnek valamit; én csak érkezzem, meg tehetem, külömben Bará-|| tom Uram előtt azért tűnik fel a Nyikó mellyéke, mert innen birt leg czélra vezetőbb kezelőket, de a többi vidékek is ép oly érdekesek lettek volna jó kezelők mellett, sőt Háromszékről, s különösön Csikbol még több eredetiséget reméllenék jó kezelők mellett. Lám az Erdélyi gyűjteményeiben inkább Háromszék, és Csik van representálva[!], csakhogy ottis a kezelők nem értettek jól hozzá; p:o: a 2^k kötetben az 527^k dal egy igen szép eladó nota, melyet hihetőleg ott. t: i: Csikbais ép ugy

²²¹ A ballada megjelent a *Vadrózsákban Mónár Mózi K... huszár* cím (az 586. szám) alatt, ahol a K... Kossuthot takarta, akinek nevét nem volt szabad kinyomtatni sem, még ha a ballada nem is róla szólt. A *Vadrózsák* jegyzetei szerint a siménfalvi „nagy ütközet” 1849-ben történt három személy között, s azt hivatott bemutatni, hogy a lokális események hogyan kerülnek be különböző műfajokba, s ezzel hogyan válnak az emlékezet részévé. (Vö: Kriza J. 1863: 540–541.)

²²² Gálffy [Gálfi, id. Gálfi] Sándor (Martonos, 1810 – Demeterfalva, 1871) alkirálybíró, Kriza János gyűjtőtársa. (Életrajzi adatait ld. a mellékletben.)

használnak játékközbe énekelve, mint szintén az idevalok, csak hogy sem a közlő, sem a gyűjtő nem vette észre – jó lenne tehát oda működni, hogy Csik-Gyergyobolis legalább || egy pár értelmes gyűjtője legyen a 2^k kötethez –

Merényi még mind itt van, jelenleg a Szombátfalvi Szelykén mulat, úgy látszik pénz vár oda, hogy tovább mehessen²²³ – a mit lehetet rajta is segitettem legalább közmondák, és eredeti Székely Szavakkal gazdagítottam az ő gyűjteményétis – Szinte két hétig lévén egy fürdőn vele – azt hiszem legalább 700, v. 800 uj szot töllemis profitirozott, ha többet nem; külömben mindegy csak világot lássanak, akárki közli őket; csak a nem közles lenne nagy vétek – mert igazán meg becsülhetetlen kincs a nyelvre nézve a mit megint most kezdettem tapasztalni.

Bár Isten addig éltesen éngemis, mig kedves Baratomhoz szerencsém leszsz, hogy bár egy nap beszélgethessük ki magunkot – addigis Isten minden javaival aldja meg – barátja Gálffy Sándor

D. Julius 28^k 862

Lelőhelye: MTAKK [Ms 930/3.]

Autográf levél, 3 oldal.

Megjegyzés: A levélben a magánhangzók hosszúsága (elsősorban az ü-ű, ö-ő esetében) bizonytalan és nehezen értelmezhető. A szóvégi pont helyett gyakran használ gondolatjelet a mondat zárására.

31. Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. augusztus 12.

Tisztelt Barátom Uram!

Nagy örömmel olvasom a Figyelőben Ismertető cikkjét²²⁴ s abban értesülök egyszermind hasonló örömmel arról is, hogy levelem kezéhez jutva a 35 iv adásába beléegyezett, minthogy ezt megemlítette, s a Kelemenné éneke is kedvezőleg lőn megemlítve, úgy hiszem, hogy a héten kezéhez jutand kinyomtatva is, ha eddig nem jutott, mert már a napokban átadtam Diménynek²²⁵ a 15–20^k tehát 6 ívet felküldés végett. Steint igen megdi-

²²³ Merényi László 1862 májusában indult el a magyar mesekutató első hivatásos gyűjtőútjára Erdélybe, ahonnan csak 1867 nyarán tért haza – mesegyűjtemény nélkül. A gyűjtést nagy várakozás kísérte a sajtóban. Indulása előtt (1861 végén) az Akadémia 300 forintnyi támogatást szavazott meg részére. Ennek ellenére már Kolozsvárra érkezekor nagyon csekély összeg állt a rendelkezésére, s útja során folyamatosan anyagi problémákkal küzdött. Egy alkalommal Székelyudvarhelyen a fedezet nélküli váltói miatt fogságra is ítélték (vö: Domokos M. 2007a).

²²⁴ Kriza János itt feltehetően Gyulai Pál *Két ó-székely ballada* című cikksorozata (*Szépirodalmi Figyelő* II. 1861–62. 2. félév (12) 177–179. (13) 193–197. (14) 209–211. (15) 225–227. (16) 241–245.) első részének bevezetőjére gondol, amelyben Gyulai vázolja a készülő *Vadrózsák* mibenlétét, szerkezeti felépítését, tartalmi elemeit és ezután tér rá a két ballada bemutatására. A tanulmány a *Vadrózsák* előzetes népszerűsítésére, beharangozására készült és szolgált.

²²⁵ Dimény: ismeretlen személy.

csértem volt, elhitte magát s már 3 hétóta egybetűt sem szedethetek, ugy el van halmozva; hanem october végire mégis csak készen leszek. Részint nem is bánom, hogy nem sietnek: mert hivatalos teendőim bokrossága miatt alig érkezem valamire. „Sat cito, si bene”²²⁶ lehet. Ha valamennyire megnyerhetem az Arany tetszését is, azon örülni fogok. Én csak inkább műkedvellő, mint művész lévén, tőlem felette sok nemis várható. De azt tartom, hogy minden ember tegye meg azt a jót, a mi tőle telik – a közészerűiek is ott lehetnek az irodalom terin legalább mint fővényszem-gyűjtők a nagy épülethez. – Készleteim nagysokasága mulhatlanul szükségessé teszi egy II^{ik} kötet kiadását. Csak a népsajátóságok, különösen sajátosságos szólásmódok megérdemelnék azt, hát a Népmesék? De lesznek, ha kevés számmal, Népdalaink a II^{ik}ban is, egypár Kádár Kata-féle balladára is van kilátásunk; egynek a szép sárga farka mint egy tarka madaré mármár a markomba is van, s mind azon imádkozom az egyházi liturgia mellett, hogy a jó békeség mellett adjon az öreg Isten vajegy²²⁷ öreg balladát is, támassa fel az ő elrejtett vagy eltemetett Szentjeit: mert olyanoknak nézem ezeket, s megannyi óriásoknak, a kiknek léteztéről nem is álmodtunk volna s ecce! egyegy példányjok még existál az országunk egyegy szurdokában.

Gálfi Sándor nekem sok szolgálatot tett, megérdemli, hogy Verseit kiadjuk – kérem azért szeretettel kedves Gyulai urat, legyen munkás benne, hogy azok a Versek jöjjenek ki, a példányok számában egyezzek meg Pfeifferrel²²⁸ vagy kivel, s azonkívül a mint látja, a siker esetében valami nyereség-részben. Egészen oda bizom Gyulai Urra, tegyen tetszése || szerint, csak hogy szeretném az őszön azon székelly verseknek is kijöhetését. –

Itt küldöm Nagy Lajosnak néhány versét – ha lehet, tegye azt a boldogító örömet, hogyha némileg tetszenek, a Figyelő lapján jelenhessenek meg. Ez esetben Nagy Lajos csak egy számját kívánná azon lapnak, s igérné egybemásba ezutáni szolgálatját. Fellehetne ótis használnia némiekre.

Varasdi urtól küldött sorait nagy örömmel vettem, s megteszünk minden lehető gyámolitást célja érdekében. Elhisszük, s képzeljük, menyi elfoglaltatása, s családi körülményinél fogva is menyi gondja van. Én imádkoztam a szerencsés szabadulásért szive szép szerelmét illetőleg, s úgy érzem, hogy az én Egyetlenem az égben meghallgatott. Ugy legyen! Egységem türehető, ha nem mindig a legjobb is. Időnk pár nap óta nagyon hives lett egyszerre a rekkenőségek után. De tán lesz még szebb időnk is. Betegeink közül Székely Mózes meghala, de nem anyira lelki, mind[!] testi betegség következtében, a szénafün[?] történt felhevülése után elfáradtan sok hideg vizet ivott s tüdőgyuladást kapott. – Brassainé még mind nyavalyog s fogis úgy látszik még egypár hónapig. Meggyógyulása alig remélhető. Legalább örül szegény öreg, hogy kedves Gálfija haza érkezett.

²²⁶ Sat cito, si (sat) bene. (lat.) 'Elég gyorsan lesz, ha elég jól lesz megcsinálva.'

²²⁷ Itt a jelentése: 'néhány, legalább egy'

²²⁸ A főváros egyik leghosszabb ideig működő könyvüzlete és kiadója. Pfeifer Ferdinánd (1832–1879) 1857-ben vette át Emich Gusztáv könyvkereskedését Pesten az Úri (ma Petőfi Sándor) utcában. Halála után öccse, Pfeifer István vezette tovább a vállalkozást (vö: [n. n.] 1907: 87).

Örömmel fogom ígért sorait olvasni – s én előre is kikérem az engedelmet, hogy sokszor találom alkalmatlankodni levélírással. Tisztelem kedveseit s a betegnek erőt, üdülést kívánok – Aranyt szivből tisztelem – az ő Laczijának gyönyörű meséiben²²⁹ nagyörömet lelek. Az enyimek azokhoz képest egy kissé parasztosok lesznek – hanem lenni kell efféle osztálynak is valamint a társalmi[!], ugy az irodalmi életben is. A parasztkból aztán válhatnak jó mivelő kéz alatt mivelő uri emberek is. – De egy kissé erdélyi oláhmagyarsággal szólva: mit máj²³⁰ beszélek vagy irok ily temhetetlen sokat egy pesti Irónak, a kinek ezer dolga, ezer gondja, hanem bezárom soraimat, s magamat további szives barátságába ajánlva vagyok állandóul

Gyulai urnak
Kolozsvar aug. 12. 1862

tisztelő barátja, kész szolgálja
Kriza János ppk

Lelőhely: OSZK Kézirattár [Levelstár]

Közölve: MNGy. 384–388. (3. levél), SzNGy. II. 414–417.

Autográf levél, 2 oldal.

Címzése (a 4. oldalon): A „Szépirodalmi Figyelő” szerkesztője Tekintetes Arany János Urnak.

Pest. Üllői ut és 3 pipa-utca sarkán 11^k sz.

Megjegyzés: A borítékká hajtogatott levél másik oldalán: A szerkesztő honn nem létiben T. Gyulai Pál úr bontsa fel.

Mindkét szöveg át van húzva, s ugyanide a következő jegyezve: N. B. Most tudám meg lapoktól az Ön szállását, midőn éppen az előbbeni addressel küldtem a levelet a postára. A fiam volt a figyelmeztető.

Mindhárom szöveg Kriza János kézírásával szerepel.

32. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvar, 1862. október 19.

Kedves Tisztelendő Ur!

A f. rákosiak, amint hitelesen értesülve vagyok, kérelemmel fognak járulni nemso-
ká hozzám, hogy tekintetbe véve a családi körülményeket, valamelyik Siménfalvit²³¹
rendeljem oda. Ez természetesen nem lehet, hanem majd tavasszal szabad választása
lesz az ekklézsiának, s 3 közül a többséget nyertet illetendi a megerősítés szokás sze-
rint. Megeshetik hogy a nagyobbik Siménfalvié lessz a többség, meg az is hogy nem: a

²²⁹ Arany László: *Eredeti népmesék*. Heckenast, Pest, 1862.

²³⁰ mit máj beszélek (ro. < mai 'még') 'mit (még) beszélek'. A román köznyelvben gyakori szokás (máig), hogy a *mai* nyomatékosítószóként a kérdőszó/mutatósó/tagadósó és az ige közé ékelődik. Ennek hatására az erdélyi magyar köznyelvben is létezik ugyanez a jelenség a *mai* magyar 'még' megfelelőjével.

²³¹ Siménfalvi Sándor mészki, majd felsőrákosi unitárius lelkész. Kriza János Péterfi Sándorhoz írt leveleiben hosszú ideig fontos téma a felsőrákosi papválasztás. Ennek kapcsán Kriza többször nyilatkozik Siménfalvi személyéről és az erre a papi állomásra való alkalmatlanságáról.

Siménfalviak ott helybe lévén, inkább biztosíthatják számokra a szavazatok nagyrészét: ez a dolgok természetéből foly. Hanem működik keményen egy második vetélytárs is, és ez éppen Sárdi József,²³² akihez Ön oly ártatlan öntudatlansággal s angylszerű bizalommal folyamodott volt a nemeslelkű pártfogásért. Sárdi maga is megkért engemet apóssáival T. ügyvéd Nemes József urral, a kinek leányával most van esküvőben, hogy segíjem őt azon papságra való jutásában. Alkalmasint Ön a harmadik – s így 3 egyén közül valamelyik lesz hihetőleg a győztes. Én távolabb vagyok, mint hogy befolyással valakit segíhetek, itt a közellévők szükség hogy működjenek. Sárdinak pártfogói mint hallom a vargyasiak, mint a pap és rector s megvan kérve Kelemen Ur is – M. Dániel Gábor²³³ ur nem elegendhetik belé mint a községgel perben álló s nem kedvelt ember, de működhetik közvetve, azért nem ártana hozzá is folyamodni. Én személyesen nem tehetem: mert mindent megtudnak mingyárt ő mlgától, ha vala mely személyt kiemelek, különben is mondom, ha észreveszik a f. rákosiak, hogy kit pártol egykori földesurok, csak azért sem választanák meg a pártoltját. Én annyit tehetnék majd, hogy a többséget valószínűleg nyerendő Siménfalvi Sándort ne erősítem meg mint aki még Járában sem töltötte ki a Canonicus 3 évet,²³⁴ de aligha ezen megnyugodnának a f. rákosiak, s akkor, ha elesnék is ő, majd csak azért sem fognák másodsor votumaikat²³⁵ annak adni, aki miatt mellőztetett az ő || választottjok. Szeretném, ha Ön valamiképpen biztosíthatna magának többséget. Az Esperes ugylátszik nem kedvelt egyén azon ekklezsiában, s valamint ötöt nem fogják megválasztani papjokká, úgy más részére sem tehetend igen sokat. Aztis hallom, hogy a Siménfalvi család megnyerte maga részére hogy működését használja fel részükre. Gyöngyösi, a mint e perczen hallom, Désfalván lévén bor vásárolni, ide érkezett, s majd tölle többet tudok meg. Ő azonban aligha nem Sárdi részén lesz, a ki egy egész évig ott engedné káplánképpen a fiatal Siménfalvit, ha megválaszthatná, hogy azalatt a családnak tartozását legyen módja lefizetni az ekklezsiának. Ezekből láthatja a dolgok mint állását, s hogy mennyiben lehet reménye a megválasztatáshoz. Bizonyosnak nem mondható teljességgel a dolog, de nem lehetetlen. Ezíránt tudósítson ön is koron-

²³² Sárdi József (1822–1887) kántortanító. Kolozsvárott tanult, 1848–61-ig Felsőrákoson, majd 1861-től Kolozsvárt szolgált. Egyházi tanácsos is volt. Tagja volt a Kolozsmegyei Tanítóegyesület választmányának. Irodalmi munkásságot is folytatott, szerkesztette a *Lant* című ifjúsági lapot. Kriza János megfogalmazása szerint: „Sárdit se becülöm többre mint Siménfalvi Sándort, sőt ezt még jobb papnak is tartom. Sárdi nem sokat gyakorolta magát. Könyv nélkül soha se szokott prédikálni, s nemis tud se dolgozni, se azt bétanulni. E mellett erőszakos, öntelt ember.” (Kriza János levele Péterfi Sándornak, Kolozsvár, 1863. március 23. MUEKvGyLt. Kriza János hagyatéka)

²³³ Daniel Gábor (Árkos, 1824 – Budapest, 1903) vargyasi báró, 1848-as segédkormánybiztos, író, főispán. Kolozsvárott tanult, majd Marosvásárhelyen jogot végzett. Táblabíróként, majd 1865-től Udvarhelyszék főkirálybírájaként működött. 1870-től kormánybiztos volt. Nevéhez fűződik többek között a székelykeresztúri Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet létesítése.

²³⁴ kanonikus 3 év: kötelező 3 év, amelyet az első állomáshelyen el kell tölteni, ez idő alatt nem lehet másik szolgálati helyre pályázni.

²³⁵ votum (lat.) 'szavazat'

ként, hogy a képnek másik oldalát is mindég ismerhessem; írja meg, vannak ott helyben párthivei s fennforgolódók.

Zsuzsika csak szokik napról napra a menyiben lehet – szoknia is kell, mert bizony a nőm kemény regulában tartja, mozognia kell ide s tova a háznál, nem szabad tétlenül állongnia. Haza nem mehetik s nem látszik most bánni, Sándor fiát ha sikerülne gr. Bethlen Olivérhez Teremibe vagy Radnothra a Berde Mósa gazdasági főfelügyelő keze alá bétenni, igen jó lenne, csakhogy szükséges ötlet ugyan rábeszélteni a kitűrésre folytonos munkáságra. Ugyis látszik hogy érik az esze. Itt annyi előtte a kópiráns,²³⁶ akik a leggyengébb állomásra is elmennek, hogy legalább is két három év alatt is alig lehetne alkalmazást találni neki. Azért jó lesz ezt vele is megértetni, hogy annál nagyobb megadással szánja rá magát új helyzetére.

Gyűjteményem mintegy 36 ívre menend – újévelőtt alig lesz készen. Egypéldányiát legott elküldöm Önnek. Arra kérném Önt egyéb bizalmas érzélemmel, hogy a téli időszakban az emberek inkább lévén földél alatt, kezdje észlelni körében a népi élet jelenségeit, a mennyiben lehet s érkezik, hátha ott is lehet még legalább romjaiban valamely ballada forma ének, vagy mesés történet versekben vagy prózában, vagy valamely különösebb népmese, tündér || rege, vagy bárminő nyilatkozata a népies érzés és gondolkodásnak, bármi hagyományoszerű munka a nép öntudatában megakadva s ápolva. Ha érkeznék leírni valamely ilyen szerű népmesét vagy mondát, kérném, hogy a legnépiesebb modorban, egyszerűen, az irodalmi szóknak, kifejezéseknek minden kikerülésével sziveskedjék leírni, ha lehet, szóról szóra az elbeszélő után is. S hogy az elbeszélőt annál inkább megnyerhessük, én egyegy népmesét – egy ívre terjedőt – 2 osztrák forinttal²³⁷ honorálandok, annál több kedve lesz tudom az elbeszélőnek, kivált szegény embernek. Akarom ilyenformán megtudni, hogy minden vidéken minő népmesék vannak folyamatban, életben, mennyire vannak rokonságban, családi hasonlóságban más vidékiekkel, kivált magyarhoniakkal –

Erre mondom, csak úgy kérem, ha érkezik, és a mi főkellék, ha lesz valami efféle kincse az ottani népszellemnek. Ha ismerősei között is valakit erre megbizna, a mondott hozzáadásom s ígéretem mellett, jó lenne – nem tudom egyébiránt lenne-é ilyes megbízható egyén körében. – Egész kérésem szóval: csak annyiban összpontosul, hogy ha történetből veszen észre valamely figyelemre méltót a népi elme kincstárában, azt a mint találja a maga szűzies együgyűségében sziveskedjék Ön lejegyezni, ha csak egy jó mondat vagy szólásmód is. Le leszek kötelezve bármely csekélység által is – így sok helyről gyüvendé mégis valami az én Gyűjteményem II^{ik} kötetébe, mely majd a jövő nyáron menend sajtó alá, addig tehát lesz időnk még e felett beszélgetni.

De fontosabb az a mit a Stein könyvtáros megbízásából írok, az t: i: hogy az ön beszédeinek első kötetje elfogyván, ő ki akarja újból adni, ez természetesen Öntől függ, azért

²³⁶ esetleg konspiránsra gondolt itt Kriza 'összeesküvő, vetélytárs'

²³⁷ Hogy pontosan mennyit ért 2 osztrák forint ekkor, mutatja, hogy néhány hónappal később Kriza János a megjelent *Vadrózsák* árát 2 Ft 50 kr-ban állapította meg.

úgylátom engedje meg, illő árát megkérvén – a második kiadások nem kelvén ojan szépen, csak lassanként, ugyhiszem, hogy nem kérhetni sokat érte, de még is a lehető meg kell kérni. Mit látna ebben teendőnek? Én úgylátom, legalább 5 ftoet íviért kérni kell. Steinnak czélja hogy Önnel adósságát ezáltal is apassza – azért hogy mégis kapósabbá legyen az az *első* füzet, (mert csak erről van most szó) egy két alkalmi egymás beszéddel meg kell toldani, s mint *bővített*, második kiadást bocsáttani a közönség elé – így Stein is hajlandóbb || lessz többet adni érte. 10 ivért adna 5fjával 50 fto s ezáltal is sokat apadna – Egyébiránt próbálhatunk többet is. Inkább örökre el kellene adni neki valamint az első füzet, ugy a más kettő második s több remélhető kiadásait is, hogy tisztulhasson az ő adósságából.

Irjon Ön erről is. Én megteszem e részben is a mit Ön részére tehetek jó szível.

Most elég ennyit. Koronként értesítsen ön egyről másról, hogy az élet minden utait tekervényeit ismerhessük. Isten áldja meg kedveseivel együtt, s adjon jót az életben. Kívánja

Önnek

köteles szolgálja barátja

Kolozsvárt oct 19. 1862

Kriza János

unitárius püspök

U. I.

E levelemet délelőtt irván, alighogy bévégeztem, jö hozzám Gyöngyösi – és sok tekintetben informála engemet. Ő ugylátszik Önnel akarója hogy pappá legyen F. Rákoson, Daniel Gábor is. Megis kérém, hogy működjék e részben. A mint ő mondja, Siménfalviéket nem akarná az ekklézsia komolyan; az Esperesről azt mondja, hogy Barabás, a sógora, által oda munkál, hogy ő legyen ottan pappá. Ezen esetben reményem lehet, hogy az Esperes csakugyan nem sok kilátással bírhatván, Önnel lehet kilátása. Ilyen módon jó lessz Gyöngyösivel közreműködni, a ki bár maga nincs kegyében a f. rákosiaknak, de más által tehet, főleg ha Bonczát is megnyerhetné az ember, a ki mint Gyöngyösi mondja, legtöbb befolyással bír a f. rákosiakra.

A mit Önt[!] teszen csakugyan, okosan tegyen – nehogy azt vegyék észre a f. rákosiak, hogy az uraknak nagyon jár kedvébe, mert akkor éppen annál fogva veszti el minden kedvességét. Sőt ajánlania kell magát az embereknek, mint aki aztán minden közügyekben okos tanáccsal szolgálhat nekik. Ezt én is, ha módodom lessz, valamelyikkel tanácskozni, mással adnám s Ön irányjában tanusitanám[?].²³⁸ —

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Közölve: EH. 496–497. (r.)

Autográf levél, 4 oldal.

Megjegyzés: Püspöki iktatószáma: 274. P. I. 1862. Péterfi Sándor témamegjelölése: F. Rákosi papválasztási mozgalmakról. Népmese gyűjtésről. Sz.beszédeim II. kiadásáról. —

²³⁸ Péterfi Sándor utólagos, ceruzás megjegyzése a levél végén: „Én bizony nem tettem semmit önrdekemben; mert láttam, hogy Siménfalviné pálinkával indult meg s honn van.”

33. Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. október 29.

Tisztelt Barátom uram,

Régtől fogva készülök sok mindenfélét összeírva beszélgetni egykicsit Gyulai urral, de bizony ne terheltesék elhinni azt, hogy terhelve vagyok ezerféle gonddal, bajjal hivatalom körében: mert amint jól tudja Ön is, az Unitáriusoknál „a pap maga harangoz”, tehát az első pap és a püspök kéntelen maga megtenni mindent, nem lévén semmi segédje vagy titkára, csak egy deák scribája,²³⁹ akivel mostanság mind *Vadrózsai* dolgokat, meséket, tájszótárt sat. purizáltattam.²⁴⁰ De minek mentegessem magamat: mikor Gyulai ur eléggé tanusította irányomban sokszor „hosszutűrő” s kegyesen meglátogató kegyét, s nemrég is oly szives volt Gyűjteményemet oly derekasan ismertetni,²⁴¹ s talán méltatlan is vagyok annyi jóindulatára, a midőn imhol october vége, s még szünet szakadatlan csak nyomódik a Vadrózsa s még sem nyomul vége felé. Így állunk minden szószaporitást, köntörfalazást vagy háromszékiesen férre téve minden kéntérfalazást, t: i:

28 iv ki van szedve, sőt nyomva is. Már holnap 8 ivet, azaz a 21^{en} kezdve vagy folytatva adok által Dimény Laczinak Gyulai Ur számára, a ki talántán hiven és pontosan kézbe szolgáltatassa, azaz szolgáltatja: annyira beléjöttem már a tájbeszédbe, hogy csak azon kapom rajta magamot, hogy mind *hézzá-t, szüvet, vadnak*-ot || sat. mondok beszéd közben, jó hogy nem vagyok prédikáló pap, mert félek, hogy a szent beszédbe is beleelegyitteném; de papnak maradva, talán létre se jöhetett volna ez a gyűjteményem, oly száma nélküli pepecslő bajlódással járt. De tovább! a 29^{ik} és 30^{ik} iv is már ki van szedve s a 31^{dik} ivnek közepin végződnek a Népmesék, mindössze 20ból álló. Most kinyomtatva azokat, meg fogja lepni, kivált a nem-székely olvasót a székely tájnyelvnek naivsága, némi megható jóízűsége. Sziveskedjék Ön megvizsgálgatni, s bár egypár sorral nyilatkozni a népmesék összes hatása felől. Annyit legalább tettem, hogy előttem tán illeten tájnyelvies alakban senki még enyi irodalmi dolgot sem adott ki. Én a legminutiosusabb²⁴² szorgalommal jártam utánna, hogy az utolsó hangig, jottáig minden sajátságos székely legyen benne; de azért lehetnek s lesznek is hibák benne, azt nem tagadom, de legnagyobb részök, igaz való, hogy csupados csupa siculismus, mintha száján pökte vóna ki egy székej embör, vagy asszonyembör-féle, vagy embör a népnek legalsó rétegéből, mert a felsőbbeket mára megrontotta az új magyarság büvös hatása, kivált Udvarhelyszéken: mint hogy

²³⁹ scriba (lat.) 'írnok'

²⁴⁰ purizál (< purifico lat.) 'kéziratot letisztáz, javít'.

²⁴¹ Gyulai Pál: Két ó-székely ballada. *Szépírodalmi Figyelő* II. 1861–1862. 2. félév (12) 177–179, (13) 193–197, (14) 209–211, (15) 225–227, (16) 241–245.

²⁴² minutiosus (lat.) 'aprólékos, minden apró részletre kiterjedően pontos'

Háromszéken, csudálatos, a mivelt embert is áthatja, imbuálja²⁴³ vagy saturálja²⁴⁴ a közönséges népnyelv, úgy amint Népmeséimben izlelhetik Önök ottan a kisebb Aranynyal együtt, a kinek könyvét anyira szeretem, s hát még a kis Lenkám, abból tanult meg, igazán mondom olvasni – csak elcsodálkoztunk, midőn egyszer halljuk, hogy a hátul levő apróbb állatmeséket folyvást olvassa. ||

De beléstem a családiasságba, még pedig egy komoly kritikus ember előtt! – Ott hagyám tehát fonalamot a 31^k iv körül, melynek közepén kezdődik az istenverte Tájosztár, mennyi bajt szerze nekem. De semmi, legalább néhány új szót kitalalok én is az irodalom nagyasztalára, lessz éldelhető is benne, s Czuczor figyelmére méltó. A Tájosztár lessz mintegy 3 vagy negyedfél iv, tehát 34 ivvel végződik, 35 aztán a Jegyzetek, 36 Tartalom, s 37^{ik}nek fele. Előszó. Sokat nem tudóskodom csakugyan, nincs elég patientiám az efféle dologhoz: mert ezer meg ezer incidens jó közbe, szaggatja figyelmemet, rontja kedvemet, elvágja eszmemfonalamot, megkeményíti, szorítja gyomromot, s felháborgatja aranyeremet, mely zsebemből, hol lennie kéne, oly bensőséges tudott lenni s nem tágul tőlem. Denique²⁴⁵ azt kérdi Gyulai ur! mikor lessz készen immár, mert szégyen gyalázat ez a sok késlekedés? Mire én azt felelem: Ebben az esztendőben, mint némely népkönyveken ugyis állani szokott.²⁴⁶ Sok vesződésem, sylbenstechereyom²⁴⁷ lessz a Tájosztár nyomtatásával, a mi novemberben csakugyan bévégződik, ugyhogy Karácson vagy Ujév fiába²⁴⁸ küldhetek Pestre. – Nagy csapás a gróf Mikó-ház baleseménye.²⁴⁹ Nem tudom, hogy bírja meg a szegény gróf sajátos érzékeny voltával e nem érdemlett sorsot. A Népmesékben ott lessz Csihán kiráj urfi, s még kettő talán, a mikre emlékezni fog Gyulai ur, a többi mind olyan, mit nem olvasott volt nálam. Az Udvarhelyszékiek, kivált nagyobbszerűek, a háromszékieket az ő mézzel és tejjel folyó naivságukért gondolom hogy jól fogadandják. Veszett sokat is bajlóttam velek, sokszor csak egy szótag, vagy egy betűjegy miatt is két három levelet irtam Háromszékig – purisalva még előbb elküldöttem, átcorigáltattam s annál inkább hiszem, hogy biztosítva vagyok a valótlanságok s *irodalmi kocsintások* ellen,²⁵⁰ az az, hogy *irodalmi* nyelven vagy szókkal ne szóltam legyen. ||

²⁴³ imbuál (lat. <imbuo) 'belemerül valamibe, eltölt valamivel, beavat valamibe'

²⁴⁴ saturál (lat. <saturo) 'átítat, átjár, telít'

²⁴⁵ denique (lat.) 'összefoglalva, röviden, egyszóval'

²⁴⁶ Sebestyén Gyula 1911-es jegyzete szerint: „A ponyvairodalmi termékek címlapján régebben csaknem mindig ez volt olvasható: Nyomtatottt ebben az esztendőben, vagy egyszerűen: Ebben az esztendőben.” (Krizsa J. 1911: 391.)

²⁴⁷ Silbenstecher (né.) 'gáncoskodó, szórszálhasogató'. Sebestyén Gyula szerint ez betűmetszést jelent, amelyet „a Tájosztárban jelzett székely hangok tettek szükségessé” (vö: Krizsa J. 1911: 391).

²⁴⁸ Azaz vízkeresztkor, január 6-án.

²⁴⁹ Mikó-ház baleseménye: gróf Mikó Ádám, Mikó Imre egyetlen, ekkor 19 éves fia 1862. szeptember 16-án váratlanul elhunyt (vö: *Kolozsvári Közlöny* 1861. szept. 18. 3).

²⁵⁰ irodalmi kocsintások: az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság* szerint a kocsint jelentése: 'valamely nyelvet hibásan / hibát ejtve beszél' (Szabó T. A. 1995: 25). Később ez a kifejezés állandósult a folklórisztikában bizonyos gyűjtők nem autentikusnak tartott és ezért kifogásolt lejegyzési módjára.

Népmesét egyetlen egyet sem használhattam a gróf Mikó által ide engedettekből – én legalább amiket közlök, jobbaknak tartám azoknál, legalább könnyebben dolgozhattam át, mint a Tiboldiéit, vagy mutyiba állva két három udvarhelyszékivel, testületileg úgy szólva némelyiket visszaszültük. Gróf Mikótól csak Táncszót vettem át egynéhányat: mert készletem még erőssen sok maradt a második kötetre, a melynek csak azért is meg kell lenni, mert Gyulai ur már megemlítette – Van *Népmesém* valami 60 vagy 70^{en}, melyek közt ugyan sok variánsa van már megjelent népmeséknek, de azért adni fogjuk ugy-e bár? Most is adok néhány ily variánst, még Arany Lászlóénak is két variánsát adom. Van *Sajátságos* szólalom, Közmondatom 5 ivre való. Hát még mennyi Táncszó! s mit vétettek a mondák, *adomák, babonák, s a székely asszonyok álomlátásai?* Hát még a *Népdalok, balladák*, miket már ígéretben bírok még Csiki katolikus papoktól es! – Én ugyan gyenge eszköznek tartom magamot ily vállalatához, de már ha tetszett az Ur szolgáinak engemet effélére meghívni, s buzdítani (NB. pathosból beszéllek) tehát isten neki! Kérem továbbrais az ő kegyes hajlamaikot s meg nem emésztő pillantásikot: én hézzik folyamodom ezután is, ne vessék meg, az én határtalan bizalmamot, hogy aztán az Ur az ő dögikot á'gya meg az ő jobb keze á'dásával. – A Figyelő megszűnésit itt a menyire sajnáljuk, anyira üdvözljük az új tervet, mely aztán örök életet biztosít e szent vállalatnak. Ha hirtelen végem lenne, megírom azonnal. Most juta eszembe Gálfi Sándor munkája, menyire örvideném, ha a kiadó egyszer csak meglepne véle. Legyen munkás benne Gyulai ur, hogy legalább martiusig kijöhessen, ha elébb nem – már megizentem volt Gálfinak, hogy sajtó alatt van – nem szeretném[!] szégyenbe maradni. Tiszteljük kedves családját s barátait,

tisztelő barátja

Kriza J.

Kolosv Oct 29. 1862.

Lelőhely: OSZK Kézirattár [Levelestár]

Közölve: MNGy. 388–393. (4. levél), SzNGy. II. 417–421.

Autográf levél, 4 oldal.

34. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1862. november 4.

Tisztelendő Ur,

Szükségesnek látszván az, hogy egyházi életünk mezejéről is legyen olykor valami a lapokban, Kővári László atyánkfia kérésére, a ki „a Korunk” szerkesztője, felhivom Tisztelendőségemet is, hogy ha kedve tartja, legyen neki levelezője, valamint az egyházi úgy más világi térről közölve mindent, a mit csak némileg érdekesnek gondol. Lehet általánosan egyegy cikket szerkeszteni össze a nép életéről, mostani helyzetéről, bajairól sath – Egy példánnyal fog legott szolgálni, ha készségét tudni fogja. –

A f. rákosi ekklezsiát illetőleg megtette az Esperes ur is hivatalos jelentését. Ő maga nem kíván föllépni, hanem a mint írja, Tisztelendőségem mellett fog működni. Ezt én is

akarom s talán akkoron nyerni is fogunk. Siménfalviakra nézve azt írja az Esperes, hogy irántok nincs hajlam; de hát miként van az, hogy kérelem jött az ekklezsiától a melyben lemondva a választás jogáról, a jelenlegi káplánt kérik rendes papjoknak? Az igaz, nem Esperességi uton jött fel e kérés. Én természetesen nem vehettem tekintetbe. Hanem attól tartok, hogy mostmár kérni fogják a nagyobbikat. Arra kérem Önt, működjék oda az Esperes ur által, hogy az efféle kérelmezéssel hagyjanak fel, ne vessék el oly könnyen választási jogukat – s válasszanak olyant, akit megis lehet erősíteni. Tegnap volt nálam a nagyobbik Siménfalvi, aki vágyva vágyik oda, s mint mondá levelei vannak, melyek szerint csak őtöt kívánják a f. rákosiak, ez ellenkezik az Esperesi nyilatkozattal. Ügyeljen, nehogy kéz alatt valami egyetértés legyen, hogy most elámíttás az embert, egyebet beszélvén, mint a mint van a dolog. – Sárdi József szintén működik Gyöngyösi által, akit megnyert már egészen és kivált Boncza által, Kelement is felszólították az ő részére; de a mint Siménfalvi mondja, őt régen se szerették általánosán, s kivált ha megtudják, hogy házasodik, s ha Szent György napig elhalasztja a há- || zasságot, csak azért történik, mert fél, hogyha megtudják házassági szándékát, lehagynak róla, mert némelyek éppen az okból pártolják, hogy ifju legénynek gondolják. Ezt is jó tudni. –

Egymásra jónak hozzám a kérelmek F. rákosért – Nagy Sándor, Jakab Sándor, Vitális[?] Mihály, s még egynéhány levele megfordult már, s mind azt gondolják, hogy csupán tőlem függ a rendelés.

A gyermekei jól vannak. Sándornak jó éneklő tehetsége s orgonálásbeli ügyessége is lévén, reméllem aztán valamit tehetni véle. Annál jobb, ha végezhet, több tekintélye lesz. Mint tisztartó aligha lehetne állandó biztos kenyere. Albert már kikapta a stipendiumot²⁵¹ három hónapra, s ha jól viseli magát – mint reméllem is – ezáltal segítve lesz rajta egyéb iskolai életében, míg valamely tanítványt kaphat, akitől kosztot kapand. –

A jelen alkalommal annyi beszéd gyűlt össze a Magvetőbe, (mely sajtó alatt van már) hogy megengedjen Ön, kérve kérjük, hogy jelen kötetbe bé nem tehetjük *Feltámadásról írt* beszédjét – annál inkább nem tehetnők ezt különben is, mert ez jelenleg az Egyházi Lapban is vitatott dogma, s már magok a reformatus theologusok nagy része ellene van a materialis feltámadásnak, s csak a spiritualist tartja – így mi sem maradhatunk nálok hátrább. –

Jelenteni kívántam, hogy „Borsszem Jankóját átaladta volt Gróf Mikó ő exja, igen használható mese – bémenend a II^{ik} kötetébe gyűjteménybe[!]. Ha olyas embereket tud Ön a vidékben, akiket fel lehetne hívni a részvételre, népmesék s egyéb effélék, kivált historiai mondák közlésére, szólítsa fel ön, én az első kötetből, mely 37 ívre menend és újévre megjelenend, kedveskedni fognék az olyanoknak is. Minél népszerűbben írt népmesét szeretnék kapni még néhányat, s erre nézve Önt csak arra kérem, hogy másokat is, a kik alkalmasok volnának ily közlésekre, s kedvököt találnák benne, vegyen rá a részvételre,

²⁵¹ Az 1862. október 13-i levelében írja Kriza János, hogy „Albertet csak nagy erőfeszítéssel tudám bécsközölni az 50 ftos alapítványba, csak a 25^{ösbe} akarták mások. De már megvan erősítva az EK Tanácstól is, és szeptember elsőjétől fogva veszik az illeteket.” (MUEKvGyLt. Kriza János hagyatéka)

én mint mondtam volt, minden elbeszélőnek, hogy a szegény embereknek annál több kedvök legyen beszédmondani, küldeni fogok honorariumot, csak tudjam, hogy azon vidékből is lehet valamit eként összeböngészni. Isten áldja meg Önöket vagyok állandoul köteles szolgálja

Tisztelendnek
Kolosv nov 4. 1862

Kriza János
unit püspök

Leőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Közölve: EH. 497. (r.)

Autográf levél, 2 oldal.

Megjegyzés: Püspöki iktatószáma: 291. P. I. 1862. Péterfi Sándor témamejelölése: F. Rákos és a pályázók, kik közi én nem álltam. Bors-szem jankó.

35. Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. november 7.

Tisztelt Barátom!

Bizalmas kérésére nem tehetem, hogy magam is ne tegyek valamit, abból, a mit Isten ő fössége[!] s a nép szolgáltattott. A Vadrózsa megjelenik alkalmasint Ujévre, legalább január közepéig lehetnek kapható példányok Pesten is – hogy ily soká késik, azt a vállalat minősége hozza magával – mennyi bajam[!] van, teméntelen sok, a beszédek javításával, ugy hogy egy ivet se tudtam hetenként elkészíttetni – s aztán a sok félbeszakadás. Most a népmesék két utolsó ive sajtó alá menendő, ki vannak szedve, de egy hétnél is tovább foly a corrigálás – a legények szöknek meg a sok zaklatás elől. A Szótár szedése foglaland el majd valami 5 hetet – hármat legalább a Jegyzetek satöbbsi. Én ugy hiszem, hogy már a Vadrózsából adhatok a „Részvét könyvébe”²⁵² ugy, hogy a mint írja, hogy „megtartsam a székely izt, de nem a pontos tájszólást”. Ezt annál is inkább tehetem, mert a tájszólás ugy is inkább a tudósokat érdeklendi, nem a nagyközönséget – Válasszon ki tehát akár a háromszéki, akár udvarhelyszéki mesék közül, jó lesz mind a kettőből; az udvarhelyszékiek közt sok eredetiség van, ilyenek: a *Möndölecskék* (Juhok), *Tündér Erzsébet*, *Megööl Istéfán* etc. és írja meg nekem, miket készítek el székelyes izzel, – vastagabb lére eresztés nélkül – s az irt időre meglessz, vagy éppen az utolsó időt írja meg. A balladák közül szintén e szerint elkészíthetek, egypárt jelöljön ki ön. A többi aztán legyen ugy, amint tetszik a tiszteletdíjat illetőleg. ||

²⁵² Kriza – ennek a levélnek a tanúsága szerint – a *Vadrózsák* első kötetéből akart valamit (mesét, balladát) a *Részvét könyvébe* (A Magyar Írók Segélyegylete megbízásából az alaptöke javára szerkeszti Gyulai Pál. Kiadja a Magyar Írók Segélyegylete, 1863.) adni. Végül azonban a *Fogarasi István (Ő-székely ballada)* került bele a kötetbe, melyet minden bizonnyal a *Vadrózsák* nyomása/megjelenése után kapott kézhez Kriza.

A Gálfi versei nagyon érdekelnek – készek vagyunk egy pár, vagy 10-20 példányért is átengedni – a székely földön nagy kelete lesz – számíthatni 200-300 példány elkelésére – Háromszéken, Udvarhelyt, Kereszturt, Vásarhelyt, Kolosvárt, Tordán: mert Gálfit mindenüt ismerik és szeretik, s már is várják a munka megjelenését. Kára tehát semmi esetre sem lenne Pfeifernek a kiadásban. Legyen szives ha csak lehet rábeszélteni s ha bár martiusig kiadatni –

A „Koszorúnak” nagyon örvendünk. Én is valamivel csak szolgálandok, ha ezen a mostani nagy bajon átesem. Lassanként elkészítendem a II^{ik} kötetet, az már könnyebb lesz: arra csak a meséket dolgozandom át a már bégyakorlott mód szerint, vagy tanácsot kérek akkor Tisztelt Barátomtól, hogy tökéletes tájzólás szerint adjam é, vagy az már az első kötetből ismeretes lévén, csak a székelyes iz legyen meg, közbeközbe a fontosabb tájzólás, a hol jobban kívántatik – A gyűjtést lassanként most is folytatom. A legszebb mesék mentek az első kötetbe, mert ezt minél érdekesebbé s többoldaluvá akartam tenni. A háromszéki nyelvjárás nemde olyan mézédeseen foly, e teszi kedves olvasmánnyá s élvezhetővé még azokat is, a miknek variansait Arany Laczi s mások adták már. Az ily variansokat ugy é adhatjuk ezután is: mert csakugyan sok legalább a részletekben való eltérés. Az öreg Brassai mind fekszik mostanság – a rheuma vagy kösvény meglepte, egész a velők oszlásáig bé fáj a teste s a csontja. Talán az anyja nyavalyája mint családi örökség állott elé már az „*őszült árva*” testében. A nőm is fekszik körömméregben három hét óta, s nem tudom mikor lesz jobban. Brassait megválasztják m. igazgatónak, Kócsi Kt múzeum őri segédnek – ez a terv. Lessz még uj balladánk is vagy 3 a II^{ik} kötetbe. Igérték, de nem adják addig át, mig visitatioba nem mennek[!]. Tehát mennek marcius körül. Isten önnel és kedves családjával. Kolosvárt, 7. nov. 1862.

tisztelő barátja
Kriza János

U.I. A Nagy Lajos verse használható e valahol?

Lelőhely: OSZK Kézirattár [Levelestár]

Közölve: MNGy. 395–398. (6. levél)

Autográf levél, 2 oldal.

Címzése: Tekintetes *Gyulai Pál* urnak *Pesten*

36. Gyulai Pál Mikó Imréhez. Pest, 1862. november 9.

Pest nov. 9^{én} 862

Méltóságos Gróf Ur!
Excellentiás uram!

Nem akarván Excellentiádnak alkalmatlankodni a Bod Péter arczképe ügyében, Jakab Eleknek írtam volt a mult hetekben s felkértem, hogy küldené meg Bod autographját a kép alá rajzoltatás végett. Vettem is levelét a mult hó végén, melyben azt írja, hogy a kért

autographot Mike Sándor elküldötte s eddig már alkalmasint a kezemben lesz. Mind e mai napig Mikétől semmi nemü levelet nem kaptam, keresttem a postán kétszer háromszor, maig sincs se levél se autograph. Így a kép autograph nélkül jelen meg. Azonban e hiányt eléggé pótolja a sikerült rajz. A rajzoló Rohn minden jellemző vonást megtartott s inkább csak annyiban eszményített, a mennyiben az eredeti rajz hiányait pótolta. Ide mellékelném az arczképet, de gr. Mikestől hallván, hogy Excellentiád feljő, nem akarok hasztalan költséget okozni.

Csengery magának is nyomtatott annyit, a mennyi a Szemlének kell, ő is oda melléli a Szemléhez Excellentiád czikke mellé. Ugy hiszem ennek megengedésével nem vonom magamra Excellentiád neheztelését. Igaz elébb meg kellett volna kérdeznem Excellentiádat, azonban nem akartam zavarni bánatos napjait ily ügyekkel. Midőn Excellentiád feljő a külön lenyomat bekötve, a hozza csatolt képpel együtt egészen kész lesz. Akkor a szétküldés, az árjegyzékek s az Irányeszmék el vagy el nem kelt példányai ügyében is intézkedhetünk. ||

A Szemle legújabb füzetének e héten kellett volna megjelenni, azonban lefoglalták nyug. iskolatanácsos Szilágyi F. czikke miatt, melyben egy tavaly Bécsben kijött a horvát kérdésre vonatkozó (1848–1862) okmánytárt ismertet. A rendőrség nem merte kibocsátani, a helytartótanácshoz fölhozták, ez most eldönti vajon lehet-e objective történelmet írni. Szilágyi sem gondolta, hogy még ily bajba keveredjék.

Az erdélyi lapok magatartását a hitelesítések ügyében itt roszejlik. A kormány csak Magyarországra nézve engedte meg a hitelintézeteket, ha már most az első nagygyűlésen Erdélyre való kiterjesztéséről vita támad az intézet nagy zavarba jő. Erdélyt kizárni belőle ünnepélyesen lehetlen[!], ez a historiai jog és testvériség megtagadása volna, bevenni pedig, vagy ez iránt feliratot ítélni a kormányhoz szintén lehetlen. Ugy fogják tekinteni, mint part-manővert, mely így akarja becsempészni az uniót, mint demonstratiót, melynek a követkevése az lehet, hogy az erd. ud. kancellária föllép ellene, mi aztan a gyakorlati uton hallgatva való kiterjesztést Erdélyre lehetlenné teszi, hogy Sihmerling megtagadhatja a bélyegmentességet az intézettől, mely még nincs megnyerve s ez maga képes megbuktatni az intézetet. Ezért itt az a vélemény, hogy elv-kérdést nem kell belőle csinálni, s kerülni mindent mi zavarba hozhatja az intézetet vagy nagy feltűnést okozhat. A közjogi kérdések elintézésével minden akadály önként elesik, addig pedig elég mód van arra nézve, hogy az intézet jötekonysága lassanként Erdélyre is kiterjesztessék.

Bocsásson meg Excellentiád, hogy mindezt megírni bátorkodtam. Ha Excellentiád feljő, itt bővebben tájékozhatja magát, addig is nem tartottam fölöslegesnek az itt uralkodó nézetekről tudósítani.

Hát Kriza mit csinál? Meg fog-e jelenni könyve a jövő év elejére? Közlebbtről kaptam tőle levelet, s egyszersmind megküldötte nekem a 20–28^{is} terjedő íveket. ||

Kár, hogy nem közöl több mesét, úgy látszik, hogy a dalok kissé háttérbe szoritották a meseket. Okvetlen egy második kötet is szükseges lesz. Hiszen az elsőben alig lesz 30-40 mese, pedig neki több van két száznál is.

Az ég áldja Excellentiádat, áldja és vigasztalja!
Mély tisztelettel

alázatos szolgája
Gyulai Pál

Lelőhely: KvEkt. [Gróf Mikó Imre levelezése Ms. 5974. 86. doboz szám nélkül (85. levél után)]
Autográf levél, 3 oldal.

37. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1862. november 17.

Tisztelendő Ur,

Az a káté, melyet közelebről felküld, egyigen becses ereklyéje multunknak, mikor annyi tudományosan mivelte lelkészek voltak szentegyházunkban még a legkisebbszerű helyeken is. Egész örömmel olvastam végig a velős munkát. Mint Ön adományát a bibliothecánkban átadom a kéziratok sorába. Ide a thecánkba szeretném megszerezni Péterfitől, ha a magam számára nem lehet, amaz öregasszony féle Gyűjteményt – méltányos árát, azaz, három négy annyit, mint a mennyibe kerülhetett neki. Ez iránt irok is neki a héten. Csak egy példány van afféle a Muzeumunkban, de az is csonka. – Nyelv tekintetében igen nagy fontossága. – Én mind az első ajándékáért nagy köszönettel vagyok, mind a másodikra nézve tett utasításáért. Jól esik már annak tudása, hogy az a régiség nem veszett el a homályban. Az elsőt magam számára leirom és úgy adom által a thékának. Az efféle ritkaságokat, akár kéziratban legyenek, akár a nép lelkében, szájában hagyományilag, nagyon szükséges felkutatni, s írásba fixálni a jövő számára. S e részben Önnek mélyre ható s mindent felismerő lelke sok hasznot képes tenni az igazság és haza érdekeiben. –

Ujságul írhatom, hogy Sárdi Józsinak a mult kedden vala menyegzője Nemes ügyvéd ur menyecske leányával. Ő már késznek látja mint mondá a f. rákosi papságot: ki is költözött a kántori lakból, mert a neje nem akart oda menni, s nem is akar kántornénak hivatni. Sárdi ott lakik az Óvárban a Nemes ur házánál, onnan jár fel nappal órákra az iskolába. Kántori szobáját az öcscsinek, Samunak adta által. Ha megtalálják némelyek hallani F. Rákoson ezt az ujságot, ez nem igen fogja sokak szívét örömmel tölteni bé, mert a mint mondják, bizonyos nő azért fáradozik az ő érdekében, mert kontózott maga vagy rokonai érdekében Sárdi kezére. Bonczáék mint hallom, működnek az ő részére. Az Esperesné itt járván a mult héten, egész lelki nyugodtsággal mondá, hogy végre az ő férjében nyugodtanak meg a f. rákosiak: no aztán menjen el az ember az efféléken. Utóljára is: *bizd Istenre dolgodat*, ezt kell elénekelnünk, ha az igazság és becsület utján mindent megtettünk. – ||

Steinnak sikerült az ő szirtkemény ugy inkább kereskedői lelkét meglágyitanom, s az Ön feltételeit véle elfogadtatnom. E szerint felit kapni fogja Ön a dijnak 10 forintnak ive

után – az új műveit is átveendi 12^{ön}. – Ujra irnia egészen nem látom szükségesnek, csak közbe közbe tegyen bő jegyzeteket, jól megjegyezve hová, inkább fejr papirt varrani közbe. Azért szükséges ez, hogy Stein mondhasa, hirdethesse *ujra dolgozott és megbővített kiadásnak*. Azért, hogy az ivek száma is annál több legyen, s a díj is többre menjen, jó lenne 2 három alkalmi beszéddel mint *pótlekkal* megtoldani, így akik bírják az első kiadást, megvennék a másodikat is. Én ha Önnek lennék, éppen a Sárdinak dolgozott béköszöntöt is felhasználnám ide – második lehetne a SzKereszturróli kibucsuzása, a mely nálam van Öntől küldve le. – Az elsőbikre nézve szeretném: mert itt nagyon dicsérték a Sárdi eszit, azt mondták azon prédikáczió ropogós elmondása, inkább elolvasása után, hogy az az ember kár csupa kántornak. Azért hát gondolkozzék rá, eképpen. – Nyomatni fog szokás szerint 800 példányt, mint a Magvetőt. –

A *Magvető* nyomódik, megjelenik majd Januárban – Itt megemlitem, hogy a munkák sokasága miatt sem tölem, sem Nagy Lajostól, sem Öntől nem adhatunk munkát ezuttal a *Magvető*be. Az a beszéd a *Feltámadásról* jó lenne, mint falura való jó beszéd Toldalékul az első kiadásába munkájának. –

A Népmeze iránti jegyzetét örömmel vettem. Én a mennyiben lehet meghálálándom szives szolgálatait. Susika napról napra törődik belé a városi sok foglalkozással teljes életbe. Egy darabig tanittatni akarjuk varrásra, horgolásra satb. hogy legyen állandó nyoma Kolozsvárt létének – s még mi is annál több hasznát vehetjük aztán, ha apró varrogatásokra fordíthatjuk. Esze van a gyermeknek s fogékonyasága, azért nem árt ott neki egy kis városi zaklatás: mert bizony az itteni élet képzelhetetlen mennyi sok apró bajjal, foglalkozással munkával jár. A nóm már negyedik hete fekszik e miatt: mert a szüret táján a kertben a pityókát vájva ki a fészekből, a kemény földbe megsértette a hüvelyke csontját, s valami veszedelmes kelése leve, hogy szinte elpusztula három hétig, oly pokoli fájdalommal. Most szünt már egykissé a fájás, de a seb még hónapokig tart meg, végre is egy ízit elfogja veszteni körmöstől a jobb hüvelykin. Fenn sem járhat, csaknem örökké fekünnie kell. Susikát is béoltattuk egész házunk minden tagjával együtt, rajtam kezdve: mert itt még mind halározások esnek himlőbe. – Himlője nem fogant meg teljesen.

Tisztelve kedveseivel együtt vagyok szives indulattal

Tisztelendőségnek

Kolozsvárt nov 17. 1862

köteles szolgálja,

Kriza János

Unitarius püspök

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Autográf levél, 2 oldal.

Megjegyzés: Püspöki iktatószáma: 315 P. I. 1862. Péterfi Sándor témamegjelölése: F. Rákos papválasztási mozgalmak. Egyházi beszédeim II. kiadása. Családi bajok.

38. Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. november 19.

Kedves Gyulai Ur,

A félreértés egészen elenyészett: küldök a maga idejibe legalábbis egypár balladát, hasonlót az eddigiekhez, természetben színben, magatartásban, s mesét vagy hármat. A székelly izt ha vastagacskán adnám meg, Gyulai ur sziveskedjék leszedni róluk a fölöslegest kritikai kalánnyával. A malomkő nyuzástól a falut megmentő mócz leányt adhatom-e különben a stylusra nézve egész székellyességében? Szóval: igazitson rajtok tetszése szerint. Most a Tájszótárral vesződöm, az egész gyűjteményben legtöbb bajam volt a tájszótárral, temérdek szónak értelmezésével, igazi kifejezésével, hát a szedőlegényekkel? kettő is elhagyott: mert sűrűn kell szedni, mint a Fináliek latin szótára van. Két hétbe is alig tudok kiállítani egy ivet. Most a *Jegyzetek* összeszedésével, írásával, igazításával pepecslődöm, lessz azis szinte 2 ivnyi, némi nyelvtani jegyzetekkel együtt. Aztán Tartalom, Előszó, Ajánlat. Ugyhiszem, hogy ujévre készen lessz és legalább január 2^{ik} hetibe lehet már példány Pesten – akkor csakugyan jelenteni fogom, hogy az Ismertetés történhessék. A 29. és 30. iveket elküldém tegnapelőtt Diménhez. Ugyhiszem kapta lessz eddig. A 31 közepin végződnek a *népmesék!* s kezdődik a Tájszótár. – Mindössze 20 népmese – Lessz közöttök néhány egészen eredeti is, mint Mündölecskék, Megölő Istéfán, Halász Jósi, Tündér Erzséböth satb. Figyelmeztetem Szép Palkóban a székellyek nemzeti ételének a haricska puiszkának elkészítésére. – a mit éppen e szokás ismertetése végett teremtettük ki oly részletesen s jóízűen, a menyiben az ilyen haricska puiszkát izlelheti a másához szokott közönség. || Apropos! Gr. Mikó ő exja Pesten mulatván néhány napig, ugyhiszem, lesszalkalma T. Barátomnak vele találkozni. Ha már méltónak találják e gyűjteménynek folytatását, tán nem lenne roszt a Grófot ambitionálni arra, hogy tovább is pártfogolja s előmozditsa annak kiadását – akkor már a jövő évben neki kezdenék a nyomtatáshoz. Valami 60^{is} való lessz közölhető még, a miket már is kezdettem revideáltatni, hogy aztán annál könnyebben praeparálhassam a kiállításra. Ujak iránt is tettem már intézkedést; s kaptam ígéretet – Továbbá a *Népmesék* tulnyomósága mellett lenne még *Sajatságos szólásmod*, közmondás valami 8 ivre való. Népdal-féle is 2– vagy 3 ivnyi, s meglehet több is. Aztán a népsajátságok többi része: ünnepélyek, népszokások, adomák a javából, s *mondák*, ugyhogy egykor még 3^{ik} kötetre is maradna fenn néhány maroknyi morzsalék. – S a második kötetet aztán talán nem is kellene mind tájszolással adni, csak közbeközbe egyegy darabot, megtartva csakugyan a székellyes izt és formát. De erről máskor bővebben.

Az öreg Brassai mind fekszik 3 hét óta – s ki tudja mikor kelhet fel – a köszvény elfogta a forgóját s egyebet, nem járhat, ott fekszik az ágyában mint egy óriás, különben foglalkozva mindig, csak néha erős fájdalmak között –

A Gálfi verseiről tett szavainak örvendek. Lenkám már tudja az Arany László Meséinek apraját, folyvást olvas. Tiszteli a kis Ankát s mindnyájan a kedveseit – s vagyok állandoul tisztelő barátja

Kolosv nov 19. 1862

Kriza [-]

Lelőhely: OSZK Kézirattár [Levelestár]

Közölve: MNGy. 393–395. (5. levél)

Autográf levél, 2 oldal.

Címzése (a 4. oldalon): Tekintetes *Gyulai Pál* Urnak. *Pest*.

39. Szabó Károly levele Gyulai Pálhoz. Pest, 1862. november 27.

Pest nov. 27. 1862.

Kedves barátom!

Küldök egy pár dalt Anakreóntól²⁵³ a legszebbek és legnehezebbek között, hogy, ha megütik a mértéket sorozd be a magyar írók albumába. Ha nem ösztökéltél volna, hogy fordítsak egy két dalt görögből, eszembe sem jutott volna, hogy még magam is berukkoljak velök a magyar Parnassusra. A többi manuscriptum közt elheverhettek volna akár itéletnapig. – A „ptrücsök” mily szép lehet eredetiben, sejtethed, ha fordításban is szépnék találad itélni; a fordítás csak a szövet visszája; bizony halványabb az mindig a színénél. Ezt a darabot kivált, a mennyire szerettem, éppen úgy félttem lefordítani, mert sikerülhetetlennek hittem; de valahára még is neki fanyalodtam; nem adnám sokért, ha Kazinczyként felsikoltanál rá örömdben.

De mégis, miután az igazat megvallva, ezt a te felsikoltásodat, ha csak ugyan ki találná is edal csalni, nem magam, hanem az öreg Anakreón javára kellene felrónom s az mellettem legfeljebb is csak félig bizonyíthatna; én pedig egészen meg szeretnék győződve lenni, hogy fordításaim egy országos szépirodalmi vállalatban az eredetiek mellett becsülettel megállhatnak: ezennel világosan kikötöm, hogy addig nem engedem meg felvételöket az albumba, míg Arany az eredetivel összevetve hátokra nem nyomja az imprimatur-t.²⁵⁴ Ha igen, ám menjenek világnak; ha nem, gyönyörködjél || bennök, ha úgy tetszik, magad; de biz én minden legkissebb átallás nélkül félre vonulok velök a sutba.

Kriza gyűjteményéből 32 iv felé van már kiszedve; most már a tájszótár járja. Irtam Csikba a professoroknak, s hiszem hogy onnan is kap nem sokára egy csomó dalt; elég kár, hogy e kötetben Csik már nem jöhet a többiekkel sorba; pedig hiszem hogy megállna a többi székely atyafiság mellett. Ha a csiki küldeményben egy pár neked való „Julia

²⁵³ Somogyi Sándor jegyzete szerint: ezek sem a Gyulai szerkesztette *Részvét könyvében*, sem Arany János *Szépirodalmi Figyelőjében* nem jelentek meg (vö: Somogyi S. 1961: 667).

²⁵⁴ imprimatur (< imprimo lat.) 'bélyeget ráüt, rányom, rányomva megjegyez', itt láttamozást jelent.

szép leány”-féle találna akadni, előre kikérem Krizától az Arany lapjának;²⁵⁵ mert ha kap Csikból is valamit, azt leginkább az én ismeretségemnek s igazi izgatásomnak köszönheti s így egy két szebb darabot szivesen átengedhet.

Az Arany lapjára gyűjtném az előfizetést, ha más ügyesebbek el nem horgásznák előlem. Hihetőleg te küldtél ide annyi gyűjtő ívet, hogy egyik gyűjtő a másikat akarja elfogni. De így is csak rajta leszünk, hogy Kolozsvár rangjához illően viselje a maga képét.

Brassai bácsi a muzeumi nagy gyűlésen,²⁵⁶ mint a lapokból is olvasható, az őrség- és ideigl. igazgatóságról az egyedül az ő ügyében tartandó februáriusi nagy gyűlés napjának reggelére leköszönt. A választmány igazgatónak projectálta; a többség e terv ellen volt, kivált azt hozva fel, hogy nagyon késő volt közzé téve stb.; az öreg, ki közzvényben fekszik néhány hét olta, ezt meghallva bizodalmtalanságnak vette s más nap írásban leköszönt. Ha nem beteg, s személyesen jelen lett volna, || hiszem, sőt magától is hallottam, hogy egy nap sem maradt volna a muzeumi kerti lakban. – Nem is kételkedem, hogy februárban, bár a casinó kivált lemondása miatt nagyon is zúg, dúl ful ellene, beteszszük igazgatónak; most Tisza, Bethlen²⁵⁷ stb. az áttétel, csúsztatás, szabad választás korlátozása, morális pressio stb. örve alatt halasztatták el a dolgot; mi Brassainak annyival nehezebben eshetett, mert az ügye előtt való perczekben Finály áttétele, ideiglenesből állandó régiség- és éremtárnokká való megerősítése, egyetlen szó nélkül keresztül ment. – Becsesebb duplumaink ingyen kiosztását a közintézetek közt nem vihettem tökéletesen keresztül; a nyomtatandó catalogusban árt is kell feltennem; majd teszek én olyan árt, hogy még is úgy szólván ingyen válogathatnak belőle. Némelyek sehogy sem értették, hogy az ingyen kiosztásban többet nyerne intézetünk, mint néhány száz forinttal; hogy morális testületnél több a becsület, mint a káposztás fazék. –

Irtam nem nagyon rég Aranyak, s e levélben kértelek, hogy sürgesd a „Hunyadiak kora” correcturájának leküldését; mind hijába; kérlek, légy szives ez ügyben szót tenni Sasku Károly m. akad. javitnoknál.²⁵⁸

A muzeumi választmányból, ha le nem köszöntél is, bizony mi szépen kitettünk Horváth Piussal egyetemben. Erre azt hiszem, magad is csak azt mondod, hogy helyesen történt; de bámulom, hogy szándékod ellenére meg nem irtad annak rendje szerint leköszönésedet. De már most így is jól van. ||

Hogy áll népmesegyűjteményed ügye; hát a népdalokat gyűjtöd-é s veheted-é valami hasznát az én gyűjteményemnek? Ha netalán a Kisfaludy társaság megbízásából valami ilyes kiadáshoz fogsz, ajánlom hogy Arannyal mindent conferálj; mert erre nem csak aethetica kell. Az én firkáimat egyébiránt tetszésed szerint használhatod.

²⁵⁵ Somogyi Sándor megjegyzése szerint: semmi sem jelent meg a *Szépirodalmi Figyelőben* (vö: Somogyi S. 1961: 667).

²⁵⁶ az Erdélyi Múzeum-Egylet 1862. évi nagygyűlésén (vö: Somogyi S. 1961: 667.)

²⁵⁷ Bethlen János gróf (1811–1879), ekkor a kolozsvári színház intendánsa, a Múzeum-Egylet alapító tagja (vö: Somogyi S. 1961: 667).

²⁵⁸ Ezt a bekezdést Szabó Károly áthúzta, és mellé azt írta, hogy: *nem kell már fáradnod kaptam ma.*

Írj már valahára; talán csak nem felejtkezel meg végkép rólunk kolozsváriakról, kik bizony eleget emlegetünk, keservesen panaszkodván, hogy mióta itt hagytál bennünket, mint Szt. Pál az oláhokat, egy jó ízű disputába sem keveredhetünk; miután a római kérdésben stb. stb. mind egyet értünk.

Isten minden jóval áldjon meg!

barátod
Szabó Károly mk

Lelőhely: OSZK Kézirattár [Levelestár]

Közölve: ItK. 1914. 230–231, GyPL. 478–480. (434. levél)

Autográf levél, 4 oldal.

40. Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. december 9.

Tisztelt Barátom!

Nem akartam késni ígéretem beváltásával, mert itt van december 15^{ke}, ámbár nyakamra gyült a baj, most vagyok éppen a legnagyobb csoportjába, mert egy csomó jegyzést kellett készítenem, s belévtam egy kis értekezés készítésibe is a székely nyelvjárásokról, a mivel volt bajom, ha eddig nem volt: summáznom kellett különösen azt miben tér el a kereszturfiszéki nyelvjárás a háromszékitől, feltétlenül, hogy már a háromszéki eléggé ismeretes a közönség előtt a *Magyar Nyelvészetben* Lőrincz Károly jeles dolgozatából – s az átmeneti nyelvjárásokról pl: a homorod vidéki s felvidékiről is elé kellett adnom, a mit tudok rólok; e részben immár végin vagyok a munkának, de a közelebbi hetekben mondhatom se éjem se nappom nem volt, mert nekem bajosacsokán esik gondolatimat szabatosan s egy kissé rendszeresen elé adni. De úgyhiszem nem lesz minden haszon nélkül a mit összeirhatam olyanoktól, a miket „fül hallott szem látott. A *Szótár* vége felé jár, egy hét alatt úgyhiszem készen lesz: mert egy hét nem volt elég egy félív petit betűvel²⁵⁹ nyomandó kézirat kiszedésire – újévre készen lesz tán a kiszedés, január 10^{te} az egész – úgyhogy 15^{én} gondolom Pesten is „térdig járnak a vad rózsába”. – Eddig a *népmesék* végit kapni fogta Gyulai ur; a *Szótár* kezdetivel, átadtam néhány napja már Diménynek elküldés végett. – A szótárt oly kicsi betűvel kelle szedetnem: különben garmonddal harmadfél annyi is lesz vala belőlle.

Most csak két *népmesét* küldök, többre még nem voltam képes a sok foglalkodás miatt – || egy hétig fekünnöm is kelle hülés mián. – Úgyhiszem használhatók lesznek; de arra kérem, hogy a mit én vastag székely lére eresztettem, azt tetszése szerint higítsák Arannyal együtt, – könnyű lesz a sokból valamit kiránczizálni vagy módosítgatni.

²⁵⁹ Nyomdatechnikában használatos műszó, jelentése 8 pontos betű.

Teljes szabadságot engedek, egész izlésök szerint igazitgassák, ha csakugyan megnyeri tetszésököt. A „Halhatatlanságra vágyó vagy esdő (éfiú divik a székelyeknél is) királyfi elmés egy mese – nagyon elvan terjedve Udvarhelyszéken vagy Kereszturfszékekben. Nemrég szerzettem meg e jelen változatot, s dolgozám keresztül – meg volt az előtt egy kicsi variansa, Gyulai ur is olvashatta; de ez annál sokkal jobb – Merényi is, mint halom, leirta magának vagy lediktáltatta, de egészen más ember által; s így mű[?] alkalmasint megelőztük őt – *Borsszem Jankó* ezer változatban jár a magyaroknál, ez egészen különbözni látszik sok mástól, noha részletekben van hozzá hasonló is. Az ilyeneket, mint Borszem, akár így hagyják, akár kereszturfszékesen Bosszömnek a mint tetszik. Háromszéken Borszemnek ejtikki. Az ő-kből hagyhatni ki a mint tetszik, embőr vagy ember, neköm vagy nekem – szóval: én az igaz izt nem tudtam eltalálni a hangejtésben. A ritkább szók magyarozatát ki lehet tenni alól az olvasók kedviért.

Ha még nem késtem volna el, kettőt küldenék, de 25^k december előtt nem küldhetem el, mert nem érkezem átdolgozni. De ha szükség lesz rájuk, akkorra elküldöm vagy az esztendő végére. Bizton számíthatni rá. ||

A balladákat küldöm, még pedig 2 épet, mint mutatóványokat a „*Vadrózsák* sajtó alá menendő 2^{ik} kötetéből. Akár a Részvét könyvében jelenjenek meg mind, akár maradjon belőlök a Koszoruba is, ezt Gyulai Urékra bízom. Nemde rokonok ezek a többivel, szintolyan régi székely ármálista nemesek. Magam is csudálkozom, hogy kaphatunk vagy egyet még, annyira rejtekszerető lények e ritka madarak. Egy egy szolgáló, vagy más falusi székely ember kunyhójába maradtak meg – a civilizáltabb székelyek nem tudnának ilyeket közölni, annyit mondanak ők is, hogy régebbi időkben rendkívül sok volt mindenfelé – jó hogy enyi is fennmaradt. Annyi érdemem legalább leend, hogy expeditiót bocsátottam ki a nemes vadak felkutatására, hogy arany galiczkába csalogathassuk a jótartásra érdemeseket. – Az öreg Brassai még mind nyomja az ágyat, már 7^{ik} hete – a kösvény[!] az idegeket támadta meg – nem tud teljességgel lábra állani. S aztán azt a lépést tette, hogy vénségére minden igaz ok nélkül, csak kapta magát s jelentette a muzeumórségről lemondását majd a nagygyűlésen, s a közvélemény roszalni látszik az egész elsietett lépést. Isten tudja mikor gyógyul meg, majd tavasszal el fogna menni fürdőre – egyéb aligha egykönnyen segítend rajta. Ha egy pár sort repítene hozzám, írva a küldeményről, hogy miként van velök meglegedve – s írva arról is, hogy kívántatik-é még vajegy mese – jó lenne, de csak ha érkezik, si non, non!²⁶⁰

Nómmal s gyermekimmel együtt köszöntjük kedves családját
Kolosv decz 9. 1862

tisztelő barátja
Krizsa János

U. I. A második mesét sem küldhetem el most, csak holnapután teszem postára. Még nem tekinthetem újra át a leírás után. ||

²⁶⁰ si non, non (fr.) 'ha nem, nem'

U. I. Tegnapelőtt vala a város tanácsstermében tudományos felolvasása a Múzeum-egyletnek. Finály felolvasta Feleletét Fogarasihoz s hosszasan akart polemizálni; de a hallgatóság kétszer nyilvánította közvéleményét hatalmas lábsurlással s félbe kellett hagynia éppen a legtüzesebbjében. Uglátszik, hogy az efféle polemizáló felolvasást nem szivelli a publicum – rossz hatást tett főleg, midőn a Czuczorék munkáját *szerencsétlen* jelzővel illette. – (Köztünk maradt szó legyen.)

N. B. A *Vadrózsák* jelen 32^k ivit küldöm – az előtte való íveket Diménnek adtam volt át. A 33^{ik} iv most van sajtó, illetőleg revisio alatt, a 34^{ik} ma ki lesz szedve, a jövő héten alkalmasint az is kinyomva, karácson hetibe a 35^{ik} újévig talán a 36^{ik}, – s így mégis csak küldhetek Pestre is január 10^{ig} vajegy példányt. –

A *Szótáramat* ajánlom elnéző figyelmükbe: talán csak nem tettem vele hasztalan munkát minden hiányai mellett is. Legalább egyik szakassza is több bajt nem okozott mint annak összegyűjtése, rendezése s kiállítása. Egy néhány vadonuj[!] szót legalább felszínre hoztam. ||

Még egy szíves kérés!

Egyre kérném még Tisztelt Barátomat, a mint e levelemet veszi, alkalmasint jövő kedden, szeredán, sziveskedjék nekem azonnal megírni – ha csak lehetőségében áll – hogy melyik címet vegyem fel e kettő közül: *Vadrózsák. Székely Népköltési Gyűjtemény* – vagy a mint Brassai ajánlja: *Vadrózsák: Székely Népköltemények Gyűjteménye*. Eddig az első mellett voltunk, mint Gyulai ur is ajánlotta: most szeget ütött fejembe *azon* mi jó öregünknek javaslata. Inkább sziveskedjék Arannyal is közölne[!] e különben csekély ügyet, és én kész leszek ajánlatokat elfogadni a mi Zsémbesünk ellenére is. Szeretném jövő vasárnapra vagy hetfüre[!], azaz 21 vagy 22^{re} decz az utasítást megkapni. Különben ugyvagyunk mint Szent Pál, aki nem tudta elhatározni, mi jobb: a Krisztussal a menyben lenni-e, vagy a földön maradni.

Lelőhely: OSZK Kézirattár [Levelstár]

Közölve: MNGy. 398–403. (7. levél), SzNGy. II. 421–424.

Autográf levél, 4 oldal + 1 félbetépett lap egyik oldala.

41. Gálffy Sándor Kriza Jánoshoz. hn., én. [1862 végén?]

Sietve írárok levelem, még hogy valamit küldjek, azért írtam le ezen saájtságos régi dalt – olyan forma menete van mint a már közlött Pánczél pillangére sat – némely Balladáknak is a nyomába volnék, de mostanság sem írni sem kutatni nem volt kedvem, s nem is érkeztem, el fognak a világi gondok engem, s a bécsi kormány szemtelen maga || viselete elkomoritja minden jó kedvemet –

Lelőhely: Néprajzi Múzeum EA [EA 10509. 8–9. oldal]

Autográf levél, 2 oldal.

Megjegyzés: A megszólítás, aláírás és datálás nélküli rövid levél a *Mit keressz szarka a szemétben* kezdetű dal után következik (ugyanazon papíron) és ugyanabban az irattartóban van, mint a *Fogarasi István* balladája és a *Hol vagon hol...* kezdetű fejjónóta. Az első kettő azonos papírra van feljegyezve, a *Mit keressz szarka...* címűt kisebb méretű papírra írta le a gyűjtő; szemmel láthatóan nagyon sietett, az írás azonban ugyanattól a kéztől származik, mint aki a *Fogarasi Istvánt* papírra vetette. Minthogy a *Fogarasi István* gyűjtője valószínűleg Gálffy Sándor, ezt a láncverset is Gálffy gyűjtésének tartom. (Ld. a *Fogarasi István*ról a MTAKK-ban található Irod.4-r 413 jelzetű kézirat 30. oldalán található feljegyzését Krizának.) Ezt támasztja alá a kézírás azonossága is, amennyiben ezt a gyűjtött anyagot összevetjük Gálffy Sándor valamely levelével. A levélben emlegetett *Pánczél pillangéré* a *Vadrózsákban* 480. szám alatt közölt *Kendert vettettem felibe* kezdetű dalnak (239–241.) a refrénje.²⁶¹

42. Kriza János Péterfi Sándorhoz. Kolozsvár, 1863. január 4.

Kedves Péterfi Ur!

A jelen napokban bajoskodván éppen 37 ivekre terjedt munkám utolsó legnehezebb értekezésekkel ellátott ivecvel, nem csuda, hogy barátaim ügye is egykissé hátra maradt. Irok hát most, legalább röviden, míg hosszabban is írhatnék: röviden, mert még legalább két hétig sok mindenféle bajom van. – A fakepe ügyét elintézzük s minden perczen kapni fogja az Esperes ur a határozatot. – A f. rákosi papság ügye oly zavaros, mint csak lehet. [So]kan keresik; mint részletes tudósításim vannak (mert minden héten többektől kapom a tudósítást a dolgok mint állásáról) ott most kiválólag a nagyobb Siménfalvi és Sárdi pártja a tulnyomó, m[ás]ról szinte szó sincs. – Ily esetben nem lehetém nekem dönteni – minthogy két oly ember jövend választás alá, a kik a canonicus 3 évet nem állották ki – én az egész ügyet a K. Tanács²⁶² kezébe kell hogy átadjam. Az pedig status ratióból²⁶³

²⁶¹ A levélre Olosz Katalin hívta fel a figyelmemet, segítségét itt is nagyon köszönöm.

²⁶² keblí tanács

²⁶³ status ratio (lat.) 'a helyzet mivoltából fakadóan'

kirendelhet akár egy éves hivatalviselőt más állomásra. S már is hallom a consistorium²⁶⁴ tagjainak nagy részétől, bár Sárdit választanák meg, mert nem Kolosvárra való, csak vidékre, oda, a hol nem kell iskolával bajlódnia. Az itteni leányiskola elolvadt az ő kántorsága alatt, aztán a kolosváriak egy ifju embert kívánnak megtenni kántornak, a ki egy oly nőt vegyen el, a ki a női munkákat tanítsa, mert Kolosvárt másképpen nem tarthatni iskolát. Másfelől csak is papokat illet az a szabály, hogy 3 év előtt nem rendelhetni el, de egy mesterre²⁶⁵ nem alkalmazható. S a mint mondtam, itt státus rationak mondják hogy helye lenne. Desperáltam²⁶⁶ mondom ily körülmények közt az ön reményeire nézve ezuttal, legalább a csillagzat jelen állásából ítélve. Megválnak az e hó végén vagy a jövő elején leendő választás mit szülend.

Fia, a kisebbik, sokat kornyadozott, nagyon elhitványkozott vala²⁶⁷ – a nőm egészen megkeserülte volt, a mint lehivatván meglátta, s valamit müüs gédelgettük[!], de most kezd megfűremedni.²⁶⁸ Minthogy Ön oly rendkívül feláldozó atyai szeretetű, és eléggé gondoskodik rólok talán az otthon lévőkhátrányával is, jó lenne, hogy a fiuk aztán becsülnék meg a mit kapnak, azaz, csak azt akarom mondani, hogy okosan költsék el, saját testök javára, rendesen fogadván kosztot magoknak: mert ha az 5 ft havi segélypénzt összeszetennék az Öntől küldeni szokottal akkor becsületes déli esteli kosztot fogadhatnának, s nem kellene szigorogniuk,²⁶⁹ néhány napig való jó élés, s aztán hetekig való nélkülözés miatt, amint élni szokott deákjaink nagy része. Innen a sok betegség iskolánkban, innen a typhus béharapodása, mely ragadja egymásután deákjainkat. Albertet is ettől féltettük. E részben tehát, mintha nem tőlem hallotta volna a dolgot, legyen szíves nekik egyik utasítást adni az életre nézve: mert uglátszik, hogy Öntől leginkább függenének mint jó atyától. Különben jó fiuk, a nagyobbiknak is sokat foghasználni, ha a gymnasiumot végig tanulja, vagyha nem tanulna is, ragad rá valami – sokat mivelődik, [-], s a székelység [- -]. – – Susikát nem is kívántuk valahová szolgálói minőségbe beadni, mert arra nem alkalmazható, noha sok papleányok ezen az uton is derék nőkké képezték ki magokat – a sanyaruság s örökös foglalkodtatás[!] házi konyhai mezei dolgokkal sokakra nézve kemény de jó képző –; olyan uribb házat pedig nem kaptunk, hol kisgyermek mellé lehetett volna alkalmazni: itt az alábbvaló szolgálói foglalkodástól ment lehetett volna. Nekiünk szándékunk ötöt egy ideig nálunk || tartani, mint e[gy s] más házi foglalatosságokban segélyezőt belészoktatni a tevékenységbe, az uribb emberekkel való érintkezésekbe, szóval: eredetileg makacsabb természetét is enyhítetni, szelidebb nyájasabb érzelmekkel eltölteni: mert ebben a részben a naturell-je inkább bir keménységgel, mint megnyerő

²⁶⁴ consistorium: az Erdélyi Unitárius Egyház 16. századtól megszervezett, a 19. században lelkészekből és világiakból álló vezető testülete

²⁶⁵ Az iskolamesterekre nem ugyanazok a szabályok voltak érvényesek, mint a lelkészekre (jelen esetben az, hogy 3 évig az első állomáshelyéről nem lehetett elrendelni).

²⁶⁶ desperál (< despero lat.) 'kétségbe esik, felad, reménnyel felhagy'

²⁶⁷ elhitványkozni (táj) 'lefogni, megsoványodni'

²⁶⁸ (meg)fűremedni Kriza tájszótára szerint: 'frissen megindul, megelevenedik' (Kriza J. 1863: 499.)

²⁶⁹ szigorogni: 'leromolni, megsoványodni'

nyájassággal, szelidséggel: s azért kicsi gyermekekkel való társalgáshoz is szoktatnunk kell. Majd tavasszal s nyárban bizony valamint maga a nőm is szeret kertben s mezőn foglalkodni még ma is: ugy a többieket is a ház köréből s szoktatja a mezei foglalkozásokhoz is, mik nélkül kivált vidéki ember s néember is megnem élhet. Telente pedig néhány hónapig a délelőti és délutáni órák is egy varrást tanító asszonyhoz jártatjuk, ahová egyebiránt mind uri emberek leánykái járnak tanulni, hogy legalább Kolosvárt léte alatt szokják bele a varrás legszükségesebb nemeibe. Szeretnék legalább annyit elérni, hogylenne nyoma Kolosvárt lételének, hogyha az itteni kemény regularis iskolát kiállja: mert biz ezek a kolosvári asszonyemberek nagyon tüzes gazdasszonyok és legkisebb rendetlenséget vagy engedetlenséget, hanyagságot sem tűrnek magok körül. Azonban e részben nagyhaladást vettem észre Susikán a kezdethez képest, s ha nétán terhesnék tetszenék is a sok foglalkodtatás háznak-körében, azért nem kell megütközni, mert hiszem hogy nem lesz rosszára a leánykának, – s Péterfi e részben belátóbb a nevelés módjába, mint hogy legkevésbé fennakadna ezen a mi örökös tevékenységre, serény foglalkodtatásra rászorító módunkon. –

A Beszédjeinek stylusa eddigis igen szép egyszerűségű volt, a mi ajánlatossá tette a közönség előtt – nagyon sokat ne is törődjék ezzel – egyebiránt jó Steinra nézt is, hogy mint bővületi kiadásban jelenhetnek meg; s a mint írtam volt, egypár beszéddel megtoldva. A Vadrózsáim egy hét alatt kijőnek sajtó alól s valami alkalom utján elküldöm Önnekis tiszteleti példányát. Ha mit gyűjtögethet a népeletből, bármi legyen az, jó lessz vállalkozásomra nézve, a melyet jövő Septemberben legalább sajtó alá adandók – a népmesék mellett a mondákra, vagy helyek és személyek körül csoportosuló regékre teszem figyelmessé, s amit népszokásokról találhat, kivált ha mi a székely pogány korra is vona[tkozh]atnék ha hajszálonasban is satb.

Azt a XVI^k századbéli Gyűjteményt meg akarnám vásárolni bármi nagyáron, de Péterfi Samu azt írja: nem akarják eladni. Ha valami befolyással lehet ottan, eszközöljenek valamit, legalább láthassuk, és a Museum-egylet példányával egybehasonlíthassuk. Bővebben ezután. Boldoguj évet kívánva vagyok állandóul Kedves Péterfi Urnak

kész szolgálja, barátja
Kriza János
unitár. püspök.

Kolosvár jan. 4. 1863.

Lelőhely: MUEKvGyLt. [Kriza János hagyatéka]

Közölve: EH. 497. (r.)

Autográf levél, 2 oldal.

Megjegyzés: 6. P. I. 1863. Péterfi Sándor témamegjelölése: Irodalmi és családi ügyek.

43. Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1863. január 9.

Tisztelt Barátom!

Erősen aggódám sokáig, ha vajjon kapta-e az én csomagomat egy népmesével s két balladával, s mind várám egy sornyi tudósítását, de másfelől elgondolám, menyi baja lehet most a „Koszoru” megindításával s az Akademia megnyílásának küszöbén, s nem várhatám ily esetben válaszádsát; ugy hiszem, hogy azon esetben tudósít vala, ha meg nem kapta küldeményemet. Ha csakugyan egy percnyi időt vehet magának, legalább a „Koszoru” végire pár szóval sziveskedjék tudatni, hogy nem vezett el a küldemény. Körülbelül decz 18^{na} ott kellett lennie. Csak azért is szeretném tudni, hogy ellenkező esetben újból leirjam és felküldjem, ha szükséges lessz, ámbár gróf Mikó, ő nmlga azt mondja, hogy Gyulai urral volt találkozásakor már elég munkájok volt a Részvét könyvére.

A *Vadrózsa* végihez közelg, mához egy hétre tán példányok is érkehetnek fel Pestre. Addigis küldöm ez ivet, hetfőn a többit is utnak indítom, s ígyha sziveskednek ismertetés adni, e hó 3^{ik}, negyedik hetén meglehet kezdeni. E hó 15^{én} tul a postán lehet kerestetni a küldendő példányokat, néhány írónak is küldök, legyen szíves valahogy kezökhöz juttatni.

A gróf ur újév első napján kegyeskedett a vállalat némi gyámolításául 500 forintot ajándékozni; de minthogy Steinnak mulhatlanul meg kelle fizetni a nyomtatási költségeket, már a példányok fűzésével || együtt az *ezeret* is meghaladják – nekem pedig lehetetlen volt meglévő adósságim miatt azt az ötszázat átadni, tehát jó embereim közbenjárása folytán – kik figyeltették a gróf urat, hogy némileg biztosított volt a nyomtatási költségek előlegezéséről, sziveskedett a Gróf Steinnak 500^{at} előlegezni megtérítés fejében, az eladandó példányokból: e szerint nagy könnyebbség esett rajtam, mert kevesebb példányt kell adnom oda rabattba²⁷⁰ Steinnak – s ámbár sáska módjára jelentkeznek az Ürmösi Sándor által régen gyűjtött előfizetők,²⁷¹ a kiket ki kell elégitenem csak becsületből – s a gyűjtőimet szintén példányokkal elégitem ki s más ismerősimet: marad mégis valami fenn – s utóljára is a Gróf ur kegyének köszönhető a munka megjelenhetése s a Gyulai ur szíves, kifáradhatlan zaklatásinak, melynél fogva a munka egyszer megkezdődvén, a csata tűzében bátorságom s munkakedvem is mind nevedett, mig végre tanulmányim eredményekép egy értekezést is irhaték a *Székely Nyelvjárásokó*!], mely futólagos ugyan, de tán nem leend minden érdem nélkül.

Mindenesetre sziveskedjenek a Gróf urat ugy hirdetni, mint a vállalat hatalmas gyámolítóját, létre segítőjét: mert így reméllem, ha nem találta sokallani a dicsőség árát, még a második kötetet is valamivel segitendi.

Én Gyulai urral együtt határozott czímnél maradtam, noha az öregur nem igen találja magyarosnak, de így sok dolog nem lesz magyar, ha igen puristák leszünk. ||

²⁷⁰ rabatt: német eredetű szó, jelentése 'árendemény'

²⁷¹ Ürmösi Sándor volt az, aki az előfizetőket még 1843-ban (ahogy azt a mellékletben megtalálható nyugtatványok is tanúsítják) gyűjtötte Kriza számára.

Még közelebből az utolsó lapok s az első négy lap elküldésekor írni fogok levelet s akkor tán bővebben is fogom kérni valamikre – addigis vegye köszönetemet szives jószágért s bocsánatát kérem, ha eléggé nem hálálhatom meg. Tán nem tettem éppen haszontalan dolgot e vállalatommal. Erősebbek tegyenek többet. Ennyit önérzettel mondhatok, hogy nálam nélkül többet gyűjtőtársaimnak még képzete sem lett volna a népdalok, balladák becséről – s csak folytonos sürgetéseimre, a velem való barátságos viszony folytán indultak neki – s most is regnáló rajtok minden felé, hogy a mit megmenthetünk még, mentsük meg az elveszéstől: mert bizony nagyon kevés tudja, a mi még fennmaradt is. Egybe másba tudom leszsz elég elentmondóm: mert kivált az átmenetelt képző nyelvjárások minden árnyalatit nem tudhattam; de nagyobb részint igazam lesz: mert én magam fejtől egy hajszálat sem érintettem, egy *ékes* vagy *éktelen* hangot sem bántottam. – Az eddigi ismertetések is köszönöm, mostan pedig egész szives tisztelettel s bizalommal kikérem, ajánlván szolgálatomat a Koszoruhoz is, előleges közleményimmal a 2^{ik} kötetből, a menyiben megbokrosodott hivatalos teendőim engedhetni fogják: mert sokban maradtam hátra, s egy liturgia s énekeskönyv szerkesztését most sujták nyakamba, mintegy büntetésül, hogy miért bajlódom afféle „anekdotákkal” || az egyház dolgai helyett, holott biz én anekdotát most éppen nem hozok, s egy angol püspök Percy is bajlódott ilyen szerűvel²⁷² – s hány egyház embere foglalkozik még külföldi irodalmi ügyekkel. Igazolásomul az én hiveim előtt nem ártana ezt is megemlíteni: anyival inkább, mert nálunk éppen kegyetlenség ezért tenni szemrehányást, midőn az ember sajátlag rá is van szorulva „a tisztességes, vagy türethető élhetés kedviért is”.

Az öreg Brassai talpra állott s lesz majd csata a Muzeumegylet rendkívüli gyűlésében – nem tudjuk még, mi lesz az eredmény. Az öreg egész görög philosophus stoicismusával áll a lemondás mellett. A közönség pedig az igazgatóságot is kész megadni neki, csak maradjon – Csakhogy a főurak mind ellene viaskodnak s szövetekeznek.

Éljen a „Koszoru” s annak fonói - adjon Isten sok erőt s erős egészséget Aranyinak, Gyulainak s a többinek, kedveseikkel együtt tiszteljük. Vagyok maradok

Tisztelt barátomnak
Kolosv jan 9. 1863.

örök tisztelő barátja
Krizsa János

Lelőhely: OSZK Kézirattár [Levelestár]

Közölve: MNGy. 404–407. (8. levél)

Autográf levél, 4 oldal.

²⁷² Thomas Percy (Bridgnorth, 1729 – Dromore, 1811) Dromore püspöke, aki 1765-ben adott ki skót és óangol népballadákat *Reliques of Ancient English Poetry* címen.